

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

HETVENKILENCEDIK KÖTET
2006/1-2. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMVI

E számunk szerzői

Alexy Zdenko G. Dr., a Slovenské geneologicko–heraldická spolsčnosť alelnöke (Bratislava–Pozsony)
Apró Erzsébet, levéltáros (Kecskemét)
Bernát Rita, levéltáros, Érseki Levéltár (Gyulafehérvár)
Evva Margit, nyugdíjas (Abaújvecser)
Fodor László Dr., egyetemi oktató, Debreceni De.–Játi
Galambos Sándor Dr., főlevéltáros (Szabolcs–Szatmár–Bereg–Megyei Önkormányzati Levéltás), Nyíregyháza
Halász Éva, (Phd. hallgató) ELTE
Henzsel Ágota Dr., főlevéltáros, Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Önkormányzati Levéltáros), Nyíregyháza
Körmendi Tamás Dr., egyetemi tanársegéd (ELTE)
Moldovin Maxim, Phd. hallgató (ELTE)
Nyulásziné Dr. Straub Éva, főosztályvezető (MOL), a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alelnöke
Pandula Attila Dr., egyetemi adjunktus (ELTE), a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtitkára
Rainer Pál, régész–muzeológus (Veszprém)
Vajay Szabolcs Dr., a Nemzetközi Heraldikai Akadémia tiszteletbeli elnöke (Svájc)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

TURUL

LXXIX. évfolyam

2006/1–2. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

I. Értekezések, önálló cikkek

BERNÁT RITA: Szent Borbála ábrázolása a gyulafehérvári egyházmegye plébániai pecsétjém	1
EVVA MARGIT: A tolcsvai Bónis család története	6
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA: A községi címerek múltja és jelene	21
FODOR LÁSZLÓ: Adatok két kisebb mátészalkai családról – a Szűcs (másként Kotman) és a Pap (másként Kisvárdai) család	26
VAJAY SZABOLCS: I. Géza király családfája	32

Kisebb rovatok

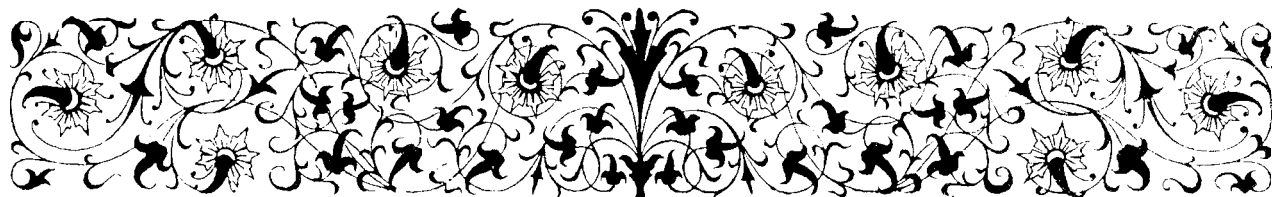
LAKATOS SAROLTA: Egy ígéretes könyvsorozat: Régi magyar családok	40
APRÓ ERZSÉBET: A 18–19. századi testamentumok forrásértéke	41
ZDENKO G. ALEXY: Az Ukrán Görög Katolikus Egyház Munkácsi püspökségének új címere	46

Konferenciák, rendezvények

Beszámoló a XIV. Nemzetközi heraldikai kollokviumról. (Szentpétervár, 2005. szeptember 5–8.) (Körmendi Tamás)	47
XII. Szabolcs–Szatmár–Beregi nemzetközi levéltári napok. (2005. szeptember 22–23.) Galambos Sándor– Henzsel Ágota	50
A Szlovák Heraldikai és Genealógiai Társaság Címereslevelek című nemzetközi tudományos konferenciája (Pandula Attila)	51

Könyvismertetés

SZATLÓCZKI GÁBOR: (szerk.): Zala megyei archontológiai adattár, 13–14. század (Ism. Pandula Attila).....	54
ZUZANA OROS–MILAN ŠIŠMIŠ Rodové postuposti a ich grafický vývoj. (Ism. Pandula Attila)	54
MILAN ŠIŠMIŠ (összeáll.) Julai Haulova–Milan Šišmiš (szerk.): Genealógia, heraldika a pribuzná disciplína stáv a perspektívy. (Ism.: Rainer Pál).....	55
SZLUHA MÁRTON: Nyitra vármegye nemesi családjai. II. kötet L–ZS. Ism. Pandula Attila.....	55
LARS SVENBORG: Kongeriet Danmarks Ordener Medaljer og Haederstegen. Kongerier Izlands Ordener og Medaljes. (Ism.: Pandula Attila)	56
VIRÁG ZSOLT: Magyar kastélylexikon. (6–7. összevont kötet) (Ism.: Pandula Attila).....	57
GUDENUS JÁNOS JÓZSEF (szerk.): Nobilitas 2005 (Ism.: Pandula Attila)	58
MILAN ŠIŠMIŠ (összeáll.): Prirucka ku genealalogickému vyskumu na Slovensku a v slovacikálnom vahrancii. I. kötet. (Ism.: Pandula Attila)	58
VEIT SCHERZER (Hrsg.): Kommandeurliste der Flaartilleire 1945. (Ism.: Pandula Attila)	59
In memoriam Ludovici Huszár (szerk.: Biró Sey Karalin, Buza János, Csoma Mária, Gedai István). (Ism.: Rainer Pál)	60
†ENGEL PÁL–C. TÓTH NORBERT: Királyok és királynék itineráriumi (1382–1438). Itineraia regum et reginarum (1382–1438). (Ism.: Halász Éva)	61
Hírek: a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2006. II. félévi programja	62
Szerzőink figyelmébe –Tájékoztató	63
Turul Aranykönyve	64

SZENT BORBÁLA ÁBRÁZOLÁSA A GYULAFEHÉRVÁRI EGYHÁZMEGYE PLÉBÁNIAI PECSÉTJEIN¹

A katolikus egyházközségek pecséthasználata

A pecsétnek három fő funkciója van: garantálja valamely tartalom titkosságát, igazolja a tulajdont, valamint érvényesít, hitelesít.²

A középkorból és koraújkorból sajnos, nem maradtak fenn nagy számban olyan plébániai okiratok, amelyek pecsétjeiről azonosítani tudnánk szentjeink képeit. Ezen időszakban pecsétjoggal³ a hiteleshek rendelkeztek: a mai egyházmegyénk területén a gyulafehérvári káptalan és a kolozsmonostori konvent, – pecsétjeik alapján az előbbinél Szent Mihály és az utóbbinál Szűz Mária alakja rekonstruálható.

Egyházközségi provenienciájú irataink kezdődő határai a 17. század vége, az esetek többségében azonban – a katolikus restaurációt követően – a 18. század elejére tehető a plébániák iratkibocsátói tevékenysége. A jelzett időszakban a plébániai iratokat a plébánosok saját /gyűrűs/pecsétjeikkel hitelesítették, amelyeken általában, nemesi származásukat is bizonyító címerképeket jelenítettek meg, monogramjukat, vagy pedig papi hivatásukra vonatkozó jelképeket: a leggyakoribb a kehely, a szentostya, esetleg a kereszt. Azonban a plébániai pecsétek – mint intézményi hitelesítő eszközök – használata csak a 19. század első felében terjedt el. Az anyaországban, a helytartótanács 1811-ben rendelte el a plébániák kötelező pecséthasználatát, amely összefüggésbe hozható az erdélyi egyházközségek pecsétjeinek megjelenésével.

A plébániák pecsétjére vonatkozólag az egyházi törvénykönyv előírja, hogy: „minden plébániának legyen saját pecsétje; azokat az igazolásokat, melyeket a krisztushívők kánoni állapotáról adnak, valamint mindazokat az iratokat, amelyeknek jogi jelentősége lehet, írja alá a plébános vagy megbízottja, és pecsételjék le őket a plébánia pecsétjével”(535. kán. 3. §.)⁴ Ennek értelmében tehát minden egyházközség köteles volt saját pecséttel bírni.

Kezdetben a pecsétképek a templom védőszentjét, titulását jelenítették meg, latin körirattal, majd a 20. század közepe táján ennek helyébe az egyszerűbb feliratos bélyegzők léptek, amelyek a tulajdonos – a plébánia – nevét tartalmazzák, és esetleg a pecsét készítésének idejét, vagy a plébánia alapításának évét.

Ugyanekkor a bélyegző köriratának nyelve is románra váltott.

A 18. század elejétől a 19. század végéig az egyházközségi pecsétlenyomatok anyaguk szerint kétfélék voltak: a legáltalánosabb pecsétanyag az ún. spanyolviasz volt, a másik, ritkábban alkalmazott az ostyapecsét volt. A spanyolviasz vagy más nevén pecsétlakk esetében a megolvasztott viaszt rácsepegtették az iratra, és erre nyomták rá a tyarium-ot. Színük vörös volt, ritkábban fekete. A vörös pecsétlenyomatokon gyakoriak a feketés foltok, amelyek a viaszolvasztó eszköz (gyertya) égési termékének eredményei. Az ostyapecsét vékony, lisztből készített, papírfelzettel ellátott korongocska volt, amelybe bele nyomták a pecsétnyomót (tyarium). A pecsétnyomókat ötvösök, vésnökök készítették fémből.⁵

A plébániák pecséthasználatában a 19. század végétől a festékes bélyegzők váltak alkalmatossá. Ezek is fémből készültek, majd helyükbe fokozatosan a gumibélyegzők léptek. A festéket bélyegzőpárnáról vitték fel a bélyegzőre. Az átmeneti időszakban gyakran előfordult, hogy a vésett pecsétnyomót használták festékes pecsétek előállítására.

Szentek ábrázolása a pecséteken és a címereken

A szentek ábrázolásának három módja ismeretes. Az első, amikor a szentet teljes alakjában, a hozzárendelt ruházatban és pozícióban ábrázolják. A második ábrázolási formánál szintén szerepel a szent, és kezében tartja attribútumait vagy azok egyikét. A harmadik esetben a szent alakja nem jelenik meg, csak attribútumai szerepelnek. Például Szűz Mária egyik attribútuma a korona, amelynek két szélső ágát félkörívbe helyezett 12 csillaggal kötik össze. Nepomuki Szent János homlokát 5 csillag övezi. Mihály arkangyal attribútuma többek között két keresztbe helyezett kulcs, vagy könyvre helyezett, keresztbe tett kulcsok. (Árpádházi) Szent Margitot egy ostor jelképezi. A vértanúhalált halt szenteket általában az az eszköz jelképezi, amely életüket kioltotta, vagy megkínzásuk eszköze volt. A legtöbb szentnek nemcsak egy attribútuma van. A szent alakjának megjelenítésénél nem kötelező a glória vagy dicsfény ábrázolása.⁶

SZENT BORBÁLA

Szent Borbála ókeresztény vértanú, egyike a magyar középkor és barokk világ legtiszteltebb nőszentjeinek, továbbá máig legkedvesebb asszonyi keresztneveinknek. Vértanúságának emlékét december 4-én ünnepeljük. Kultusza az egész hazai középkorban virágzott, ünnepe már a Pray-kódex misekönyvében felbukkan. Borbála vértanúságának időpontjával a legenda különböző változatai más és más időpontokat jelölnek meg: Maximinus Thrax (235–238), Maximianus (286–305) vagy Maximinus Daia (308–313) uralkodását. Lakóhelyül Antiochiát, Héliopoliszt tartják, vértanúsága helyül pedig egyes források Nikomédiát, mások Toszkánát, sőt olyan is van, amelyik Rómát jelöli meg.⁷

Tisztelete 1000 körül terjedt el a Földközi-tenger keleti térségéből kiindulva Itáliában, majd egész Nyugat-Európában. Erekllyei Velencébe, Rómába, Konstantinápolyba és Torcellóba kerültek. Szent Dorottyaival és Alexandriai Szent Katalinnal együtt a leggyakrabban ábrázolt női szentek közé tartozik.⁸

Legendája

Legendája a 7. században keletkezett, Temesvári Pelbárt nyomán az Érdy-kódexben olvashatjuk. A legenda szerint a 3. században élt Maximianus császár idejében Nikomédiában. Feltűnő szépsége miatt Borbálát előkelő, de pogány apja, Dioscurus/Dioscurus toronyba záratta, hogy a kérők ne férközhessenek hozzá. A leány titkon mégis felveszi a kapcsolatot korának híres teológusával, Origenésszel, és kereszténnyé lesz. A toronynak két ablaka volt, Borbála rávette az építőket, hogy vágjanak a falba egy harmadikat is, apjának adott későbbi magyarázata szerint azért, mert a Szentháromság világosította meg a lelkét. Amikor apja erről értesül, meg akarja ölni, de Szt. Borbálának sikerül egy csoda folytán megnyílt sziklahasadékba menekülnie: ez a mozzanat tette őt a bányászok védőszentjévé. Dioscurus azonban rátalált, mert egy pásztor elárulta, aki később úgy bűnhődött, hogy juhait sáskákká (más elbeszélések szerint ganajturó bogarakká) változtak. Az apa megkorbácsolta a leányát, majd átadta a római hatóságoknak. Azok megkínózták, orcáját tüzes fákllyával verték – de a sebek testéről eltűntek, a város utcáin meztelenül hajszolták végig – de ő imádkozott, és az angyalok ruhát hoztak neki, (más legenda szerint testét felhők burkolták be) – nyilvánosan megvesszőzték volna, azonban a vesszők (páva)tollakká változtak, és betakarták meztelenségét, nem tudták hitét megtörni. Halála előtt azért imádkozott, hogy aki Krisztusnak és mártírjainak szenvedéseiről megemlékezik, az az Utolsó ítéletkor kegyelmet találjon. Egy égi hang megígérte ennek a kérésnek a teljesí-

tését. Végül is az elvetemült apa fejezte le saját kezűleg kardjával (†306). Az ő büntetése sem maradt el, szörnytetette színhelyén villám sújtotta halálra.⁹

Patronátusa

Borbála a középkorban kivételes tiszteletnek örvendett, a négy fő szűz és a tizennégy segítőszent sorában, a keresztényi jó halál védőszentjeként tisztelték. Erre utal ábrázolásaiban a kezében tartott kehely az ostyával, az oltáriszentség és az utolsó kenet jeleként. Halálveszélyben, főként pestisjárványok idején fohászokdta hozzá. Az apjára lesújtott villám miatt a tüzezek, s a képzettársítás révén az ágyú- és puskaművesek védőszentje is lett. Viharok, villámcsapás és tűzvész ellen is kéri oltalmát, ezért a vészharangra rá szokták vésni a képét. Toronyban töltött fogsága miatt a városok (puskaporos) tornyát és erődítményét ajánlották oltalmába, páncélkovácsok és harangöntők, illetve kőművesek, építőmesterek és kőfaragók védnöke is ő. Védőszentjüknek tekintik a hegymászók, akiket útjaikon vihar és villámcsapás veszélye fenyeget. Rejtekhelye, a sziklahasadék révén a bányászok egyik patrónája, akik a süjtőlég veszélyében dolgoznak.¹⁰

Attribútumai

Torony (három ablakos), vagy annak makettje, kehely ostyával, korona, kard, lábainál legyőzött apja, (strucc)toll, palmaág, ágyú(cső). Mint a jó halál védőszentjét, tornyocskája helyett kehellyel és szent ostyával vagy szentségtartóval is ábrázolták Borbálát, annak jeleként, hogy a szent megóvja a hozzá fordulókat a hirtelen haláltól, és módjuk lesz az utolsó kenetet felvenni. A hirtelen halálra – és másik patronátusára utal képmásain az ágyú. Apját és hóhérat turbánosan, keleties görbe szablyával ábrázolták, utalásul Borbála nevére, amely görögül „Barbara” és „idegent”, „barbárt” jelent.¹¹

Ábrázolása templomokban

A 14. századtól kezdve, mint előkelő származású szűz, koronát visel. Egyes ábrázolásokon a Köpenyes Mária módjára kitárt köpenye alá, védelmébe veszi a híveket. Gyakran jelenik meg együtt a négy vértanú szűz: Szt. Borbála, Szt. Dorottya, Alexandriai Szt. Katalin és Antiochiai Szt. Margit. Az ortodox művészetben rendszerint hercegkisasszonynak ábrázolják. A bányavárosokban tiszteletének középkori bizonyítékai a selmecbányai és a besztercebányai oltár életnagyságúnál nagyobb szekrényfigurája. Azonban Borbálát ott láthatjuk az almakeréki, csíkszentléleki, alsóbajomi, csatószegei és magyarfenesi 15-16. századi szárnyasoltárakon is. A brassói Fekete-templom és

Marosfelfalu templomának freskóin is megjelenítik.¹² Újabbkori megjelenítései az erdélyi bányavárosokban (Kapnikbánya), a Zsil-völgyében a petrozsényi, pet-rillai és lupényi templomok oltárképei.

Patrocíniuma az erdélyi/gyulafehérvári egyházmegyében

A középkorból Mező András két Szt. Borbála tiszteletére szentelt templomról tesz említést: az egyik Brassó-Bolonya nevű városrészben, a másik Gyulafehérvár közelében (1276) létezett. Ez utóbbi egy kolostor volt, amelyet róla neveztek el.¹³ A 18. század elejéről még tudomásunk van egy kápolnáról Abrudbányán.¹⁴ Az erdélyi egyházmegyében jelenleg Gyalár, Lupény, Petrozsény, Alsótelek, Petrilla és Kapnikbánya egyházközségekben létezik Szt. Borbála titulusát viselő templom.¹⁵

SZENT BORBÁLA ÁBRÁZOLÁSA PLÉBÁNIAI PECSÉTEKEN

A legelterjedtebb gyakorlat az volt, hogy a plébániai pecsénnyomókra az adott egyházközség templomának védőszentjét, titulusát vésték attribútumaival együtt. A szentek pecsétéken való megjelenítésének tanulmányozása így tehát az adott egyházközség temploma védőszentjének meghatározásával kezdődött. A megvizsgált pecsétek csak azon plébániák esetében történt, amelyek az erdélyi/gyulafehérvári egyházmege mai területéhez tartoznak.

Alsótelek (Hunyad megye) nem lévén önálló plébánia, templomát 106 évvel ezelőtt építették¹⁶, így önálló pecsétje sem volt. Az alsóteleki hívek lelki gondozásáról Vajdahunyadról gondoskodtak.

Gyalár (Hunyad megye) egyházközség alapításakor (1783) önálló plébánia volt, 1857-ben Govásdiához csatolták, jelenleg Vajdahunyadról látják el.¹⁷ Hivatalos okiratait 1783-1857 közötti időszakban a plébánia vezetőjének saját pecsétjével pecsételték meg. Okiratairól szépen rekonstruálható az 1810-1830 közötti időszakból P. Fejér Zakariás gyalári plébános kerek formájú magánpecsétje (átmérője: 22 mm), amelyen „Z F” monogramja látható két keresztbetett pálmaággal övezve, fölötté gyöngyben végződő négyágú nyitott korona.¹⁸ Hivatali pecsétje nem volt, amely a gyalári plébánia rövid önállóságának tudható be.

Kapnikbánya (Máramaros megye) plébániájának alapítását 1734-ben kezdeményezte a bányatársaság. A királyi kincstár támogatásával, és a hívek hozzájárulásából épült temploma Szent Borbála tiszteletére.¹⁹ A 18. században iratait a plébános saját személyi pecsétjével pecsételte meg (1777-ből van rá példánk), illetve vizitációs jegyzőkönyveit a kerületi főesperes hitelesítette (1763, 1765). Ezeket a lenyomatokat az érseki levéltárban őrzött egyházlátogatási jegyző-

könyvekből (más néven canonica visitatio-kból) ismerjük.²⁰

Legkorábbi hivatali pecsétjét az 1820-as évekből ismerjük, amelyet a plébánia anyakönyvi másodpéldányain azonosíthattunk.

A plébánia 19. sz. elejétől feltételezhetően 1888-ig használt kerekpecsétjén (átmérője 30 mm) Szent Borbála kerekaljú pajszban jelenik meg teljes, álló alakban. Hosszú ruhája fölött palástot visel, mellére hajtott jobb kezében tollat, előre tartott bal kezében kelyhet tart, mely fölött ostya látható. Fejét dicsfény övezi. Jobbján lábainál torony, balján legyőzött turbános ábrázolású apja jelenik meg. Lábat markolatával jobbra fektetett kardon nyugtatja. A címeres megjelenítésű pecséten pajzstakarókat és sisakdíszként ötágú nyitott koronát láthatunk. A pajzsot kétoldalról keresztbetett olajág és pálmaág²¹ veszi közre. A pecsét körirata: SIGIL(LUM) EC(C)-L(ES)I(A)E REG(IUM) NEG() KAP(NIK) BAN(YA). A körirat a pecsét aljától indul az óramutató irányában, kezdetét keresztbetett bányakalapács és bányászék jelzi, amely a település bányavárosi jellegére utal.

1. ábra. A kapnikbányai plébánia pecsétjénekvi aszlenyomata 1822-ből.

Ezen a pecséten az ábrázolt védőszent a lehető legtöbb attribútumaival együtt jelenik meg: torony, toll, korona, kehely ostyával, legyőzött apja, kard, pálmaág, olajág. Mindez a pecsétkészítő ötvös-mesternek arra az igyekezetére utal, hogy szándéka a védőszent lehető legértelmeszerűbb megjelenítése volt.

Kapnikbánya plébánia 1888-ban készített, 33 mm átmérőjű kerekbélyegzőjén Szent Borbála teljes nagyságú álló alakja egy hegyvölgyben látható. Nyakánál összegombolt palást takarja hosszú ruháját. Fején háromágú nyitott, leveles korona, feje körül glória. Behajlított jobb kezében kelyhet tart, fölötté szentostya, maga elé tartott bal kezében pedig kardot, melynek hegyével a föld felszínét érinti. A védőszent mögött jobbra a háttérben sziklán emelkedő vártorony. A pecsét körirata: SIGILL(UM) ECC-L(ESIAE) R(OMANO) C(ATHOLICAE) KAP-

NIKBÁNYA 1888. Ezt a bélyegzőt a kapnikbányai plébánia 1932-ig alkalmazta. Helyébe feliratos bélyegző lépett.

Lupény plébániáját 1893-ban alapították, temploma 1900-ban épült.²² Pecsétje méreteiben, pecsétképében és kivitelezésében teljesen megegyezik a petrozsényivel. A pecsét körirata: SIGILLUM ECCLESIAE ROM(ANO) CATHOL(ICA)E LUPÉNY. A körirat a pecsét tetejétől indul a pecsétkészítés előírásainak is megfelelő óramutató irányában haladva. A plébánia a védőszentet ábrázoló pecsétet 1932-ig használta, 1933-tól feliratos bélyegzőt vezetett be.

2. ábra. A kapnikbányai plébánia bélyegzőjének tintalenymata 1896-ból.

3. ábra. A lupényi plébánia bélyegzőjének tintalenymata 1898-ból.

Petrilla plébánia az 1910-es években alakult, templomát 1914-ben építették.²³ Pecsétje egyszerű feliratos pecsét a tulajdonos nevével, nem jelenik meg rajta Szent Borbála, a templom védőszentje.

Petrozsény plébániáját 1871-ben alapítják. Temploma 1886–1887 között épült.²⁴ Szent Borbála a plébánia 35×40 mm méretű ovális pecsétjén álló alakban, combközépig jelenik meg. Ruháját kapucnis talár fedi, amelyet deréktájban hatágú csillag formájú csat zár. Fején kapucni és nyitott leveles korona, feje körül glória. Mellén kezeit egymásra helyezi. Mögöt-

te balról ormos tetejű torony emelkedik. A toronytól balra juhász látható a nyájával, amint Borbála rejtek-helyét felfedi apjának. A pecsét körirata 1903-ig: SIG(ILLUM) ARCHID(IACONATI) HUNYAD ET ECCLESIAE ROM(ANO) CATH(OLICA)E PETROZSÉNY, 1903-tól kezdődően pedig: SIGILLUM ECCLESIAE ROM(ANO) CATH(OLICA)E PETROZSÉNY. Ez a bélyegző 1916-ig volt használatban, helyét egy feliratos bélyegzőnek adta át.

4. ábra. A hunyadi főesperesség és a petrozsényi plébánia közös bélyegzőjének tintalenymata 1896-ból.

Hogy mi történhetett a plébániák eredeti pecsétnyomóival az egy következő kutatás feladata. A jövőben érdemes lenne az egyházi intézmények (főesperességek, plébániák, egyéb hivatalok) még meglévő „rég” pecsétnyomóit egy gyűjteménybe rendezni, összegyűjteni, letétbe helyezni, és speciális őrzést biztosítani, akár egy Egyházművészeti Múzeumon belül. Az egyházi intézményi pecsétek készítőinek, őrzésének vagy érvénytelenítésének feltárása még úgyszintén tanulmányozásra vár. Addig is a szakemberek, érdeklődők tevékenységének szerves része marad legalább ezek lenyomatainak feldolgozása, tudományos ismertetése.

5. ábra. A petrozsényi plébánia bélyegzőjének tintalenymata 1903-ból.

Források:

1. Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár (a továbbiakban GYÉFKL), *Anyakönyvi másodpéldányok: Gyalár/Govásdia, Lupény, Petroszény, Petrilla és Kapnikbánya*. 1821–1950.

2. GYÉFKL, *Canonica Visitationes: Gyalár*. 1805, 1822, 1838.
3. GYÉFKL, *Canonica Visitationes: Kapnikbánya*. 1763, 1765, 1777, 1787, 1804, 1836, 1854, 1866.
4. GYÉFKL, *Petroszényi plébánia levéltára*.
5. GYÉFKL, *Esperesi kerületek számadásai*. 1896.

JEGYZETEK

¹ Jelen tanulmány megjelent a *Keresztény Szó* 2005. januári számában.

² Bertényi Iván: Pecséttan, in *A történelem segédtudományai*. Budapest. 1998. 279.

³ A pecsétjogról bővebben lásd: *Kumorovitz Bernát*: Az autentikus pecsét. Budapest. 1936; *Jakó Zsigmond*: Sigilografia cu referire la Transilvania (până la sfârșitul secolului al XV-lea) in *Documente privind istoria României*. II. București. 1956. 561–619.

⁴ Erdő Péter: Az egyházi törvénykönyv. Budapest. 1985. 431.

⁵ Bertényi Iván: i. m. 283; Érszegi Géza: *Sigilla regum-reges sigillorum*. Királyportrék a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményéből. Budapest. 2001. 16.

⁶ Nyulásziné Straub Éva: Magyarország címerkönyve. A heraldika alapjai. Budapest. 2001. 73.

⁷ Diós István: A szentek élete. Budapest. 1988. (a továbbiakban: Diós i. m.) 613–614; Bálint Sándor: *Ünnepi kalendárium*. II., javított kiadása, Szeged. 1998. 17. (a továbbiakban Bálint i. m.)

⁸ Seibert Jutta: A keresztény művészet lexikona. Budapest. 1986. 55–56; Diós István: i. m. 613–614.

⁹ Seibert: i. m. 55–56; Diós István: i. m. 613–614; Jankovics Marcell: *Jelképkalendárium*. Debrecen. 1997. 316–318; Grün Anselm: *Fünffzig Helfer in der Not*. Freiburg–Basel–Wien. 2002. 39–42.

¹⁰ Bangha Béla: *Katolikus Lexikon*. I. Budapest. 1931. 232; Jutta Seibert: i. m. 55–56; Diós: i. m. 613–614; Jankovics Marcell: i. m. 316–318.

¹¹ Seibert, Jutta: id. mű. 55–56; Jankovics: i. m. 316–318.

¹² Seibert, Jutta: id. mű. 55–56; Bálint: i. m. 18–28.

¹³ Mező András: A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 65–66; Mező András: *Patrocíniumok a*

középkori Magyarországon. Budapest. 2003. 61; Lestyán Ferenc: *Megszentelt kövek*. A középkori erdélyi püspökség templomai. I. Kolozsvár. 1996. 39. (a továbbiakban Lestyán: i. m.)

¹⁴ Lestyán: i. m. II. 81.

¹⁵ Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Transsylvanien-sis (a továbbiakban: *Sematizmus*). Gyulafehérvár. 1882; *Sematizmus*. 1903; *Sematizmus*. 2000.

¹⁶ Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár (a továbbiakban GYÉFKL), Püspöki hivatal iratai, 1611/1998; *Sematizmus*. 2000. 77.

¹⁷ *Sematizmus*. 1882. 89–90; *Sematizmus*. 1903. 102; Buday János: *A hunyadi főesperesség rövid története*. Budapest. 1912. (a továbbiakban Buday i. m.) 50; *Sematizmus*. 2000. 77.

¹⁸ Pecsétjei a következő forrásokban azonosíthatók: GYÉFKL, *Anyakönyvi másodpéldányok: Govásdia (Gyalár)*, 1824–1869.

¹⁹ *Sematizmus*. 1882. 161–162; *Sematizmus*. 1903. 182; *Sematizmus*. 2000. 152.

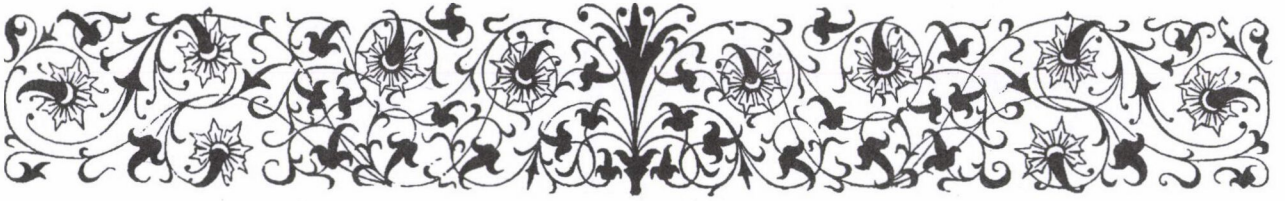
²⁰ GYÉFKL, *Canonica visitationes Kapnikbánya*, 1763, 1765, 1776, 1777, 1787.

²¹ János apostol (Jel 7, 9) írja, hogy látomásában Isten trónusa előtt a vértanúk sokasága „...fehér ruhába öltözve, kezükben pálmaágak ...”. Innen vette az egyházi képzőművészet a keresztény hit vértanúinak jelképezésére, és innen került át az egyházi heraldika jelképtárába is. (Gömbös Tamás: *A szerzetes és lovagrendek címerei és viseletei*. Budapest. 1993. 21.)

²² Buday János: i. m. 56–57; *Sematizmus*. 1903. 108; *Sematizmus*. 2000. 72.

²³ *Sematizmus*. 2000. 73.

²⁴ Buday János: i. m. 60–61; *Sematizmus*, 1903. 112; *Sematizmus*, 2000. 73–74.

A TOLCSVAI BÓNIS CSALÁD TÖRTÉNETE

A tolcsvai Bónis család nemességének megszerzésekor Zemplén vármegyében¹ lakott. Nemességét és címerét a család akkori feje, Bónis György és fiai: Ferenc, György, András, István és Mihály kapták Bécsben, 1615-ben II. Ferdinánd osztrák császár és magyar királytól.² A kihirdetés 1616-ban történt a Zemplén városban megtartott megyei közgyűlésen.³

A család címere: kék pajzsban zöld alapon két, szembe ágaskodó oroszlán, közösen egy zöld koszorút tartanak. Sisakdísz: növekvő oroszlán, jobb mancsában egy szablyát tart. Takaró: kék–arany, vörös–ezüst.⁴ (1. ábra)

A családból a 18. században kiemelkedett György fia Ferenc ága. Öreg Bónis Ferenc, akinek felesége Gomba Mátyás lánya Zsófia, 1630-ban készít egy végrendeletet. Ebben a végrendeletben minden vagyonát fiacskájára, „kis Bónis Ferenckére” hagyta.⁵ Feleségét, Gomba Zsófiát tette meg a végrendelet végrehajtójának, amennyiben ő – az apa – idő előtt meghalna. Ferencke, a későbbi vértanú.

A végrendelet kimondja azonban azt is, hogy amennyiben Ferencke korábban halna meg, a család tulajdonában lévő „két aranyos kard” a hagyományozó testvérére, Bónis Györgyre szálljon.⁶

Ferenc fia, ifj. Bónis Ferenc (Ferencke) Máriássy Annát vette feleségül 1664-ben. A Bónis Ferenc által Máriássy Annának adott jegyajándék listája több oldalt tesz ki.⁷

1668-ban ifj. Bónis Ferenc bérbe vette maga és felesége nevére Nádasdy Ferenc országbírótól a füzéri várat⁸, itt szerepel a kassai házának leltára is.⁹ Bónis Ferencnek és Máriássy Annával kötött házasságából egy fia született, Zsigmond.¹⁰

Bónis Ferenc részt vett a Wesselányi-féle összeküvésben és annak abaúji vezére lett. Füzérről Szkárosra mentében (történelmi Abaúj), 1671-ben azonban elfogták, Pozsonyba hurcolták és Zrinyi Péterrel és Frangepán Ferencsel együtt 1671. április 30-án kivégezték.¹¹ Az ottani köztemetőben temették el.¹²

Furcsa egybeesése a sorsnak, hogy a kassai híres református prédikátort, Czeglédi Istvánt – Bónis jó barátját – is perbe fogták, és megidézték a pozsonyi vértörvényszék elé. Ő is elindult, de útközben meghalt, és halva szállították Pozsonyba. Őt is a köztemetőben, Pozsonyban temették el, Bónis Ferenc mellé.¹³

Bónis Ferenc teljes vagyonát, halála után, a kincstár elkobozta.¹⁴ Felesége, Máriássy Anna sokak megrózkodására – egy év múlva – újra férjhez ment. Férje, uszfalvi Usz István, Uszfalván, Sáros vármegyében lakott. A Nagyasszony ide költözött át hozzá.¹⁵ Usz István garancialevelet adott a házasságkötéskor Máriássy Annának, vagyoni garanciával.¹⁶ „Szomorú fintora” a sorsnak, hogy Usz Istvánnak, valószínűleg 1676-ban bekövetkezett halálakor kiderült, hogy első házassága idejéből tetemes adósság maradt – első házasságából Usz Istvánnak két felnőtt fia maradt, akiket vagyoniilag nem elégített ki –, amit Máriássy Annának kellett kifizetnie.¹⁷ A Nagyasszony testvérétől, Máriássy Ferencről kért ehhez anyagi segítséget.¹⁸ Közben Bónis Zsigmond felnőtt, és feleségül vette Váradai Máriát, az abaúji, szárosi hatalmas birtokokkal együtt (ld. IX. táblázat). Váradai Pál nemességét 1625-ben kapta Bécsben, II. Ferdinándtól. Az armálist Garadnán még ebben az évben tartott megyegyűlésen kihirdették. Címer: kékben zöld hármashalom, amelyen páncélos kar könyököl, markában görbe kardot tartva, melyre török fő van tűzve. Sisakdísz ugyanaz. Takarók: kék–arany – veres–ezüst.¹⁹ A címerszerző unokája, Váradai Mária lett Bónis Zsigmond felesége.²⁰

Bónis Zsigmondéknak 12 gyermekük született, ebből 5 meghalt gyermekkorban²¹. (A teljes nemzedékrendet az I. táblázat mutatja be.) A család a Szabolcs vármegyei Nagyfaluba költözött át (1908-tól Tiszanagyfalu), ahol 1797-ben felépítettek egy nagyon szép református templomot, amely még ma is áll. A bejárat fölött a Bónis címer teljes épségben megvan.²²

Néhány szó Nagyfaluról.²³ A nagyközség neve már a 13. században szerepel okiratokban. Ebben az időben a szabolcsi várispánság birtoka. A 18. század végén, a 19. század elején a Bessenyei, Bónis, Máriássy, Csoma, Klobusichky, Szemere, Jámi, Bernáth, Major, Korda és Soldos családok a birtokosai.²⁴ 1888-ban a Tisza árvice majdnem teljese romba döntötte a települést, a Bónis család által épített templom, és a Bónis kúria azonban még ma is áll. A kúria átépítve ma Öreges Otthona. A 19. század elején a faluban volt református prédikátor Terhes Sámuel, „a nyíriek kedvenc poétája”, amíg Kassára nem költözött. Napjainkig csak református temploma volt a falunak, azonban 2000-ben építettek átalakítással egy római katolikus templomot egy, a régi Bónis birtokhoz tartozó raktárépületből.²⁵

Hogyan került a Bónis család Nagyfaluha?

Az 1700-as évek közepén Zsigmond leszármazottai elcserélték abaúji (Várad-féle) vagyonukat Patay Sámuellel, a Szabocsi megyei Nagyfalu, Levelek, Tóth, Tiszadada, Vasmegyer képezték a csere tárgyát. A birtokközpont Nagyfalu volt, bár itt csak István fia László és András telepedtek le, a többiek a környező falvakba költöztek, csak egy-egy családi összejövetelre, mint pl. Mihály lányának, Jozefának az esküvőjére jöttek össze Nagyfaluban.²⁶⁻²⁷ Ennek ellenére minden testvérnek (lásd leszármazási tábla) volt birtoka Nagyfaluban, még akkor is, ha esetleg más megyében volt birtokos. Ilyen volt pl. György is, aki Vahl Katát²⁸ vette feleségül, így megalapította ismét az abaúji ágat. (X. tábla)

György unokája, Bónis Erzsébet (VII. tábla), aki Csoma (I.) Sámuel (ragyolczi) felesége lett és Rásonyban lakott, amikor 67 éves korában meghalt. A rásonyi temetési szertartás után őt is Nagyfaluha viték eltemetni.²⁹

A nagyfalu református anyakönyv igen nagy segítségemre volt a kutatásbna. A két odaköltözött leány közül Márha is Nagyfalu környékén lakott, hiszen férjének, Bekényi Istvánnak ott voltak birtokai.

Annának három férje volt: 1. Horváth János, 2. Beniczki György, 3. Hollósi János. Ez utolsó nevét viselte a templom építésekor.

A család egyik leghíresebb alakja, Bónis Sámuel Nagyfaluban született 1810-ben, és ott is halt meg 1879-ben. Hosszú évekig Szabolcs vármegye alispánja, 1848-ban országgyűlési képviselő, koronaőr, ugyanez évben igazságügyi államtitkár. Tanulmányait Sárospatakon és Bécsben végezte. Kezdetben megyei hivatalokat töltött be, majd 1840-ben a megye követe lett. Az Országgyűlésben az ellenzékhez csatlakozott. A szabadságharcban fontos szerepet játszott, Kossuthnak egyik leglelkesebb híve volt. Amikor Windischgraetz a fővároshoz közeledett, Kossuth Bónis Sámuelt bízta meg a Magyar Szent Koronának Budáról való elszállításával.

A nagyfaluiai igen büszkék arra, hogy – a legenda szerint – a Magyar Szent Korona szállítása közben – állítólag – egy napig Nagyfaluban volt elrejtve. Bónis igazságügyi államtitkársága után Görgei táborában kormánybiztos lett. A fegyverletétel után sokáig bujdosott, majd elfogták és 10 évi várbörtönre ítélték. 1856-ban szabadult. Kiszabadulása után, a 60-as évek politikai életében, ismét tevékenyen részt vett, 1869-ben kúriai bírónak nevezték ki. A Szent István érdemrend tulajdonosa volt.³⁰ (Rend Kiskeresztese)

Nagyfalu másik nagy szülőtte, Bónis Barnabás, Sámuel testvére, 1814-ben született. Előbb alispánja, majd 1877–1881 között főispánja volt Szabolcs vármegyének.

Bónis György abaúji ága (lásd VII., VIII. tábla) átszármazott Borsod vármegyébe, Szalonna községben, így ez már egy külön történet.

Az abaúji ágról szeretnék még néhány kutatási eredményt ismertetni. Bónis György (az abaúji ág megalapítója) unokája, Bónis Erzsébet (lásd VII. táblán) (I.) ragyolczi Csoma Sámuel felesége volt. Az ő fiuk, (II.) Csoma Sámuel vette feleségül csáthi Gábriel Zsuzsannát, Gibárt községből (Abaúj vármegye). Az ő két fiuk István és József. István a rásonyi birtokot örökölte mint elsőszülött fiú. Miklósvári Miklós Máriát vette feleségül. Nevezettnek Nagyfalu határában Virányos Pusztán volt birtoka és kúriája.

József bernáthfalvi Benáth Margitot, Beráth Simon és csabacsüdi Dókus Mária lányát vette feleségül Vaján községből (Ung vármegye). Csoma József, a tudós Abaújdevecserben élt és alkotott. Igen, de hogyan jutott Abaújdevecser birtokába? Gábriel Zsuzsanna örökrésze Abaújdevecser volt. Bónis Erzsébet nagyfalu nagyanyai örökrészét képezte a Nagyfaluban lévő birtok rész is.

Igen ám, de (II.) Csoma Sámuel halálakor az osztásnál a Gábriel örökség egy része Istváné lett, mint fiatalabb fiúra a nagyfalu örökrész Józsefnek jutott volna. Csoma József viszont nem kívánt Abaújból elmenni, így aztán cserélt Istvánnal. Istváné lett Nagyfalu, Józsefé pedig a teljes Devecser. Ez Csoma Istvánnak jól jött, hiszen a virányos-pusztai Miklós

örökséggel össze lehetett csatolni a Bónis örökséget Nagyfaluban, Józsefé pedig a teljes abaújdevecseri örökrész lett. Mi pedig hálásak vagyunk a múlt történéseinek, ugyanis így Abaúj nyert egy tudóst, akire

büszke lehet, de büszkék igen büszkék vagyunk vértanúnkra, Bónis Ferencre is, aki a hazáért áldozta életét. Áldassék a neve érte.

Evva Margit

JEGYZETEK

¹ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) Bónis család – P 63 1. cs. évr.

² Ragyolczi *Csoma József*: Abaúj-Torna vármegye Nemesi családjai. Kassa 1897. (a továbbiakban: Csoma: i. m.) 111–112 „Bónis család”.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ MOL P 63 1. cs. évr. utolsó folio.

⁶ Uo.

⁷ MOL P 63 2. cs. évr. 1–3. f.

⁸ MOL P 63 3. cs. évr. 24–29. f.

⁹ MOL P 63 2. cs. évr. 2–15. f.

¹⁰ Lásd leszármazási táblák.

¹¹ Csoma: i. m. 112.

¹² Uo.

¹³ *Szabó Lajos*: Kassai Kálvinista Krónika 1644–1944. Kassa, 1944. 58.

¹⁴ MOL P 63 3. cs. évr. 8–19. f.

¹⁵ Csoma: i. m. 112.

¹⁶ MOL R 63 3. cs. évr. 2–3. f.

¹⁷ Uo. 29. f.

¹⁸ Uo. III. k.

¹⁹ Csoma: i. m. 628.

²⁰ Csoma: i. m. 627–629.

²¹ Leszármazási táblázatok

²² Tiszanagyfalui kép

²³ Tiszanagyfalui története, önkormányzati kiadványként 2003-ban jelent meg: A község turizmus fejlesztési terve. 2003. Tiszanagyfalui címmel.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ *Borovszky Samu*: Szabolcs vármegye 1910. „községek leírása: Nagyfalui”, továbbá *Fényes Elek*: Magyarország geographiai szótára. 1851. Nagyfalui.

²⁷ Leszármazási tábla

²⁸ Csoma: i. m. 115.

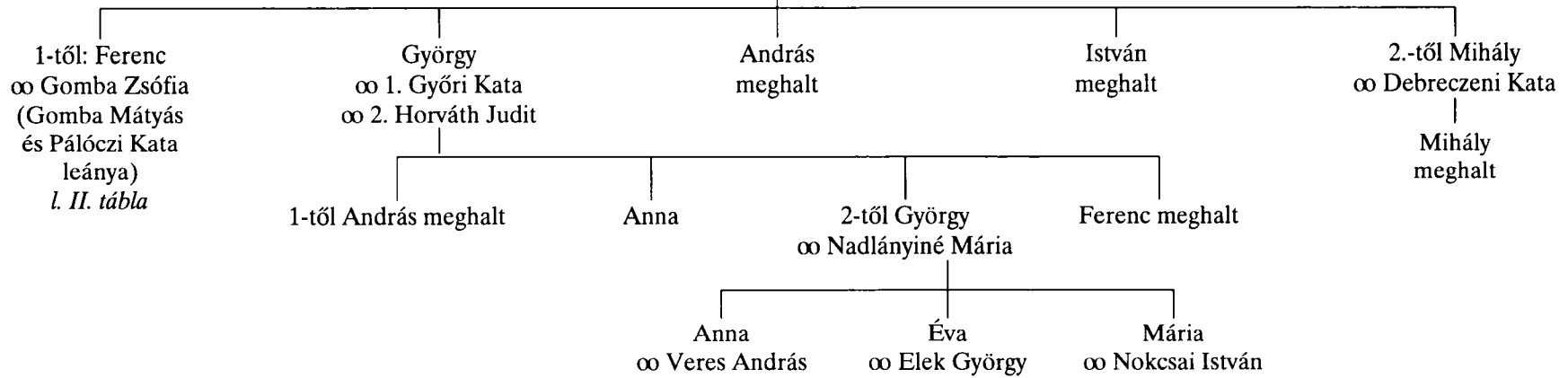
²⁹ Rásony, Református anyakönyv. MOL. Filmtár Ref. X. 2901. A 1445.

³⁰ Csoma: i. m. 118., továbbá Szabolcs–Szatmár–Bereg megye kiadványai. II. Közlemények 22. Szabolcs vármegye 1848–1849-ben. Forrásokból válogatta és szerkesztette *László Géza*. Nyíregyháza, 2000.: Bónis Sámuel beszédei.

I. tábla

György
1615

1. Beregszászi Lantos Zsófia
2. Somodi Anna

II. tábla

Bónis Ferenc
∞ Gombos Zsófia

Anna
∞ Héczei Baxai István

Ferenc
1627–1671
vértanú
∞ Máriássy Anna
(Máriássy Ferenc és Palágyi Piroska – Zik férje, Pethő János leánya)

Zsigmond
∞ Váradai Mária

Meghaltak
Anna
Ferenc
János
László
Júlia

Ferenc
∞ Draveczi
Zsuzsanna
l. III. tábla

Mihály
∞ Szunyogki Erzse
l. IV. tábla

István
∞ 1. Rácz Mária
2. Széll Judit
l. V. tábla

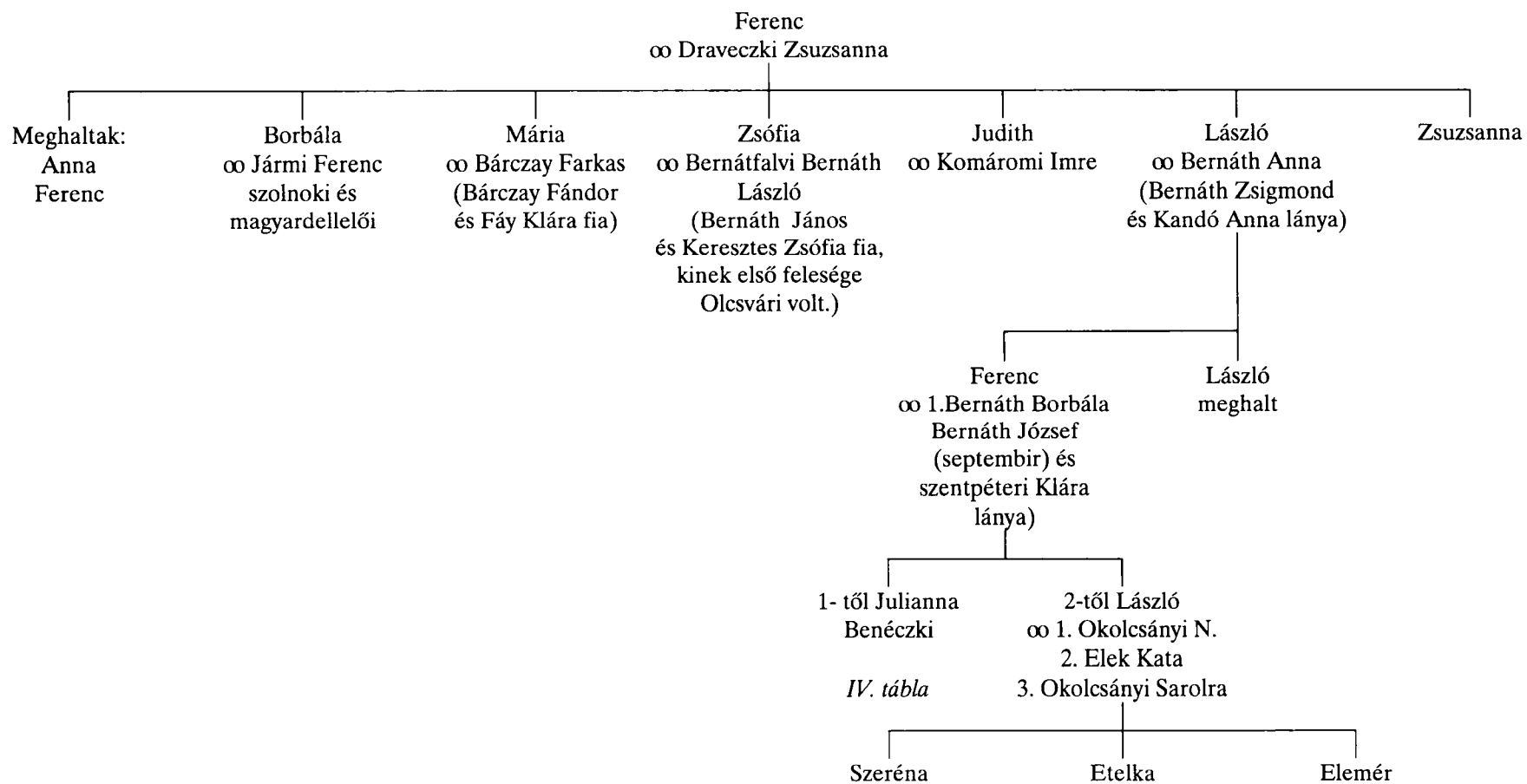
András
∞ Pongrácz
Borbála
l. VI. tábla

Mária
∞ Belény István

György
∞ Vahi Kata
l. VII. tábla

Anna
∞ 1. Horváth János
2. Benéczy György
3. Hollósi János

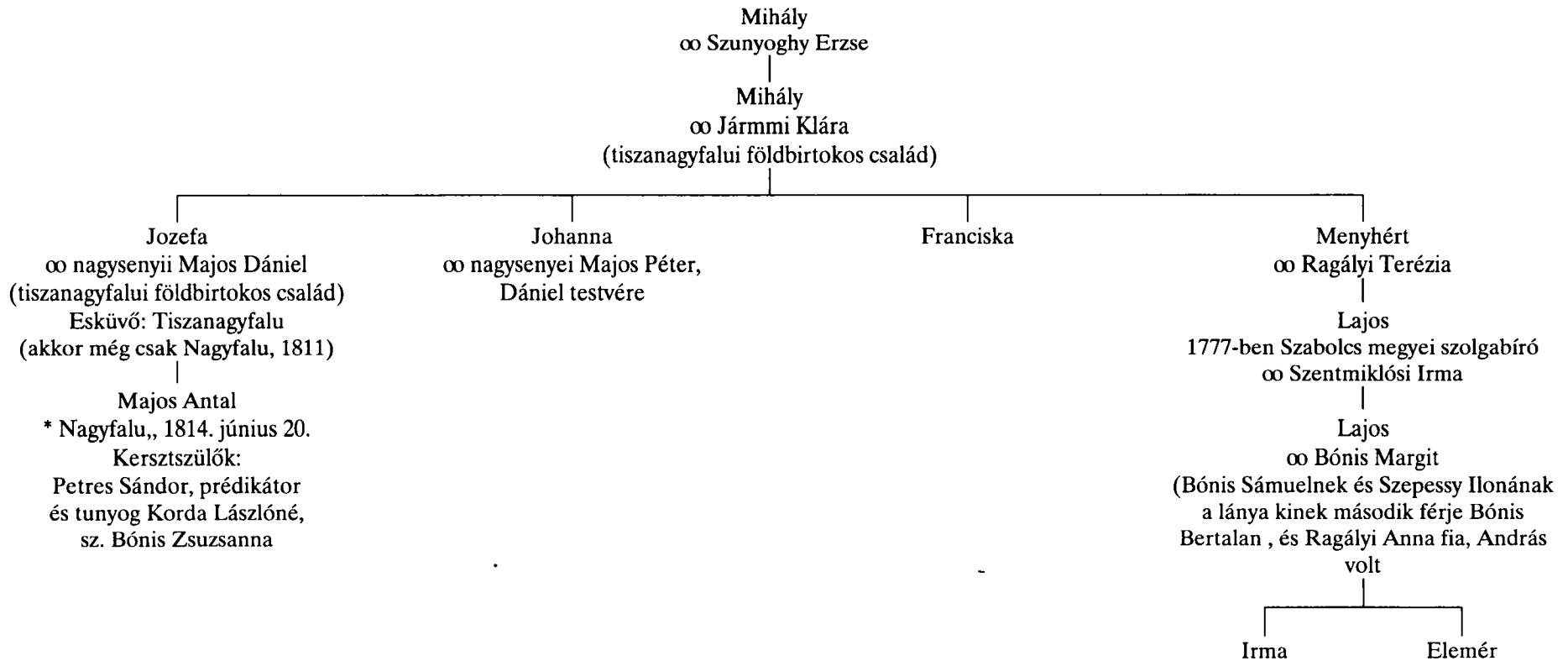
III. tábla

IV. tábla

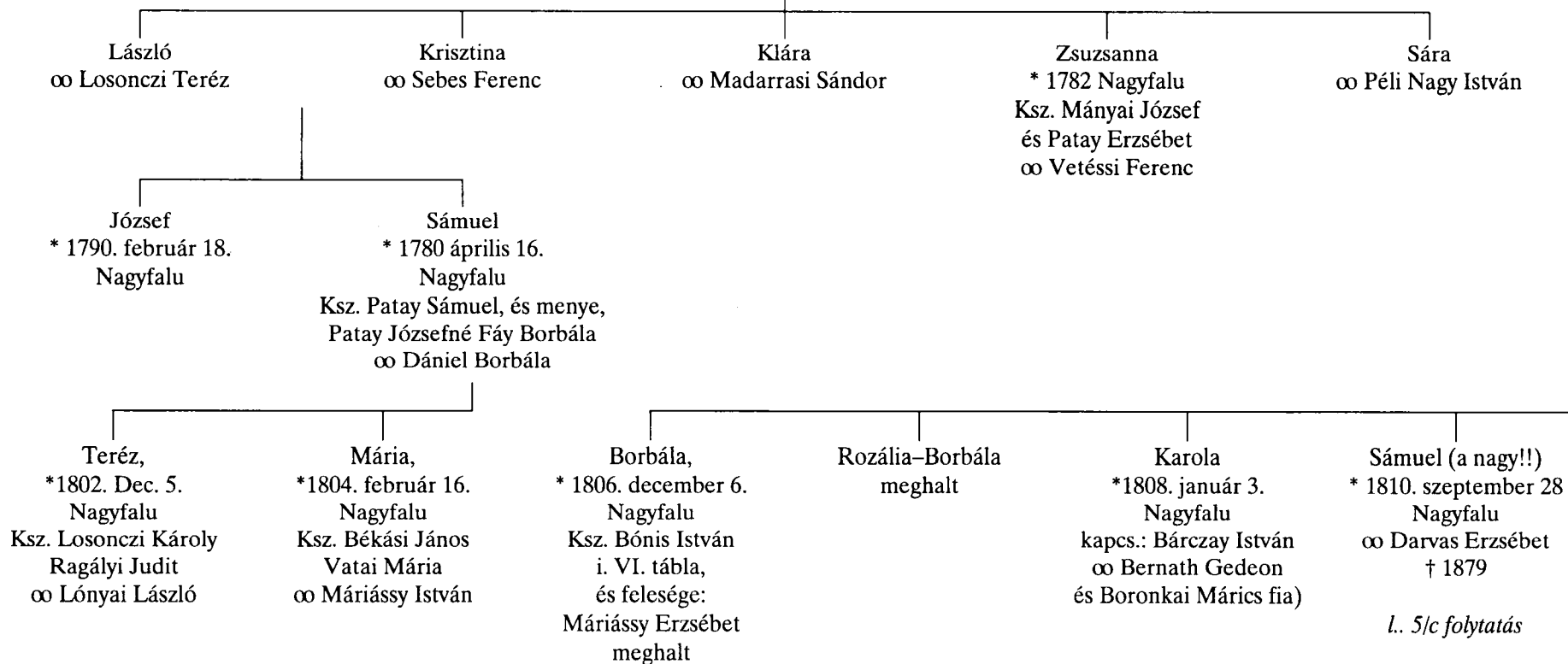
(1897 után adat nincs)

IV. tábla

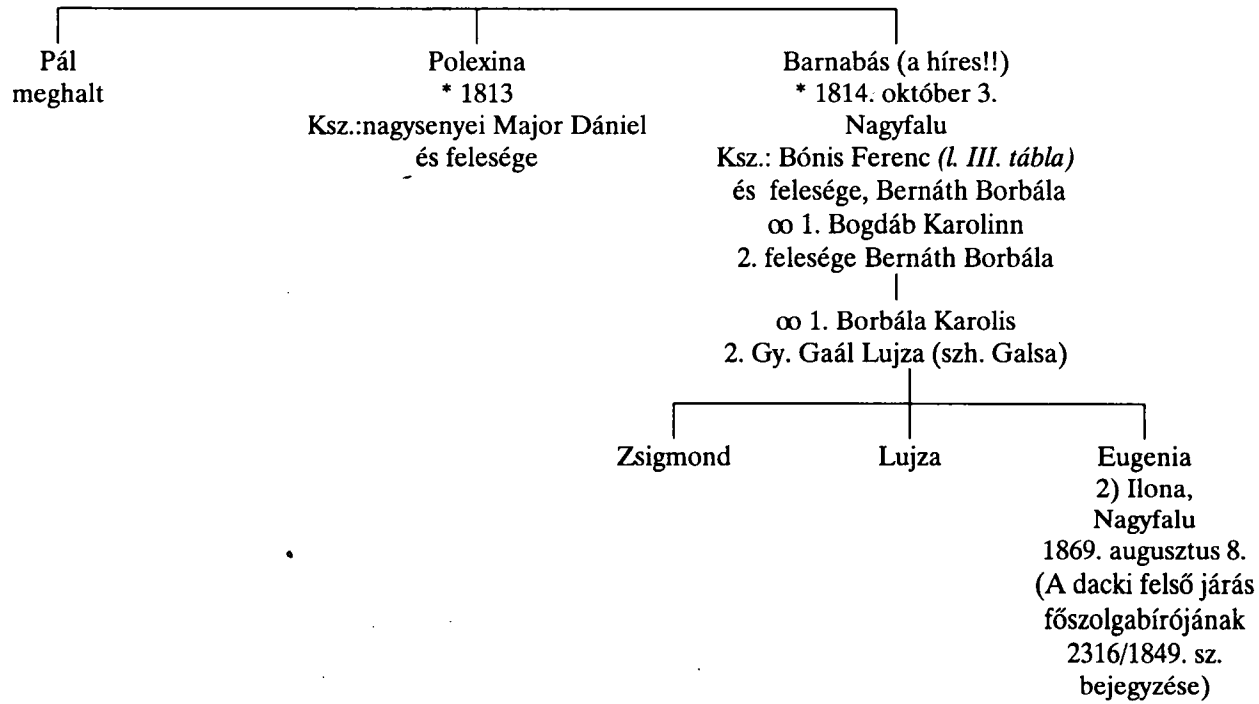
V. tábla

István
 oo 1. Borosjenői Rác Mária
 oo 2. Széll Judir

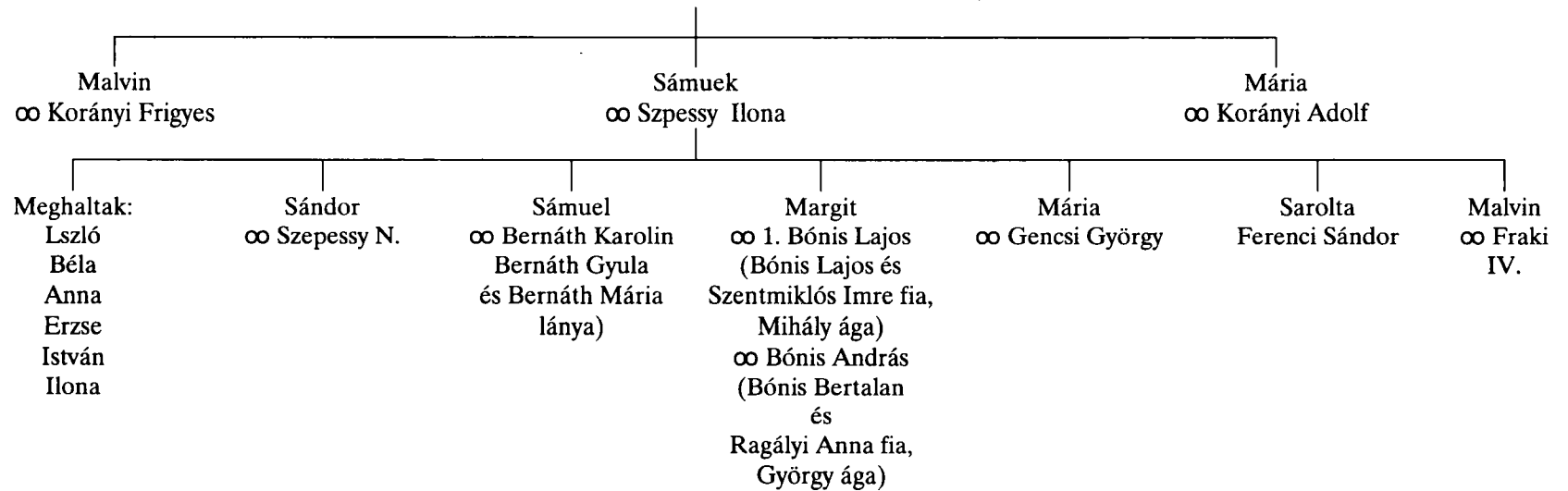
Az V. tábla folytatása

Bónis Sámuel és Dániel Borbála gyerekeinek fooytatása

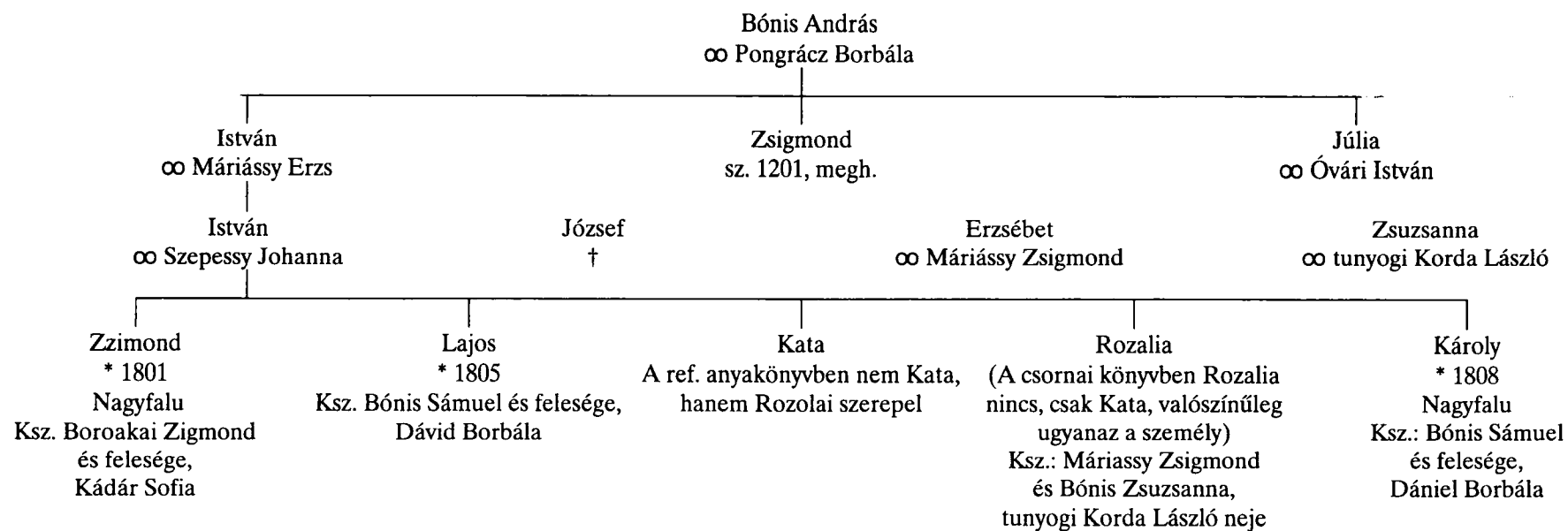

V. tábla folytatása

Bónis Sámuel és Darvas Erzse (folytatás az 5/a oldalról)

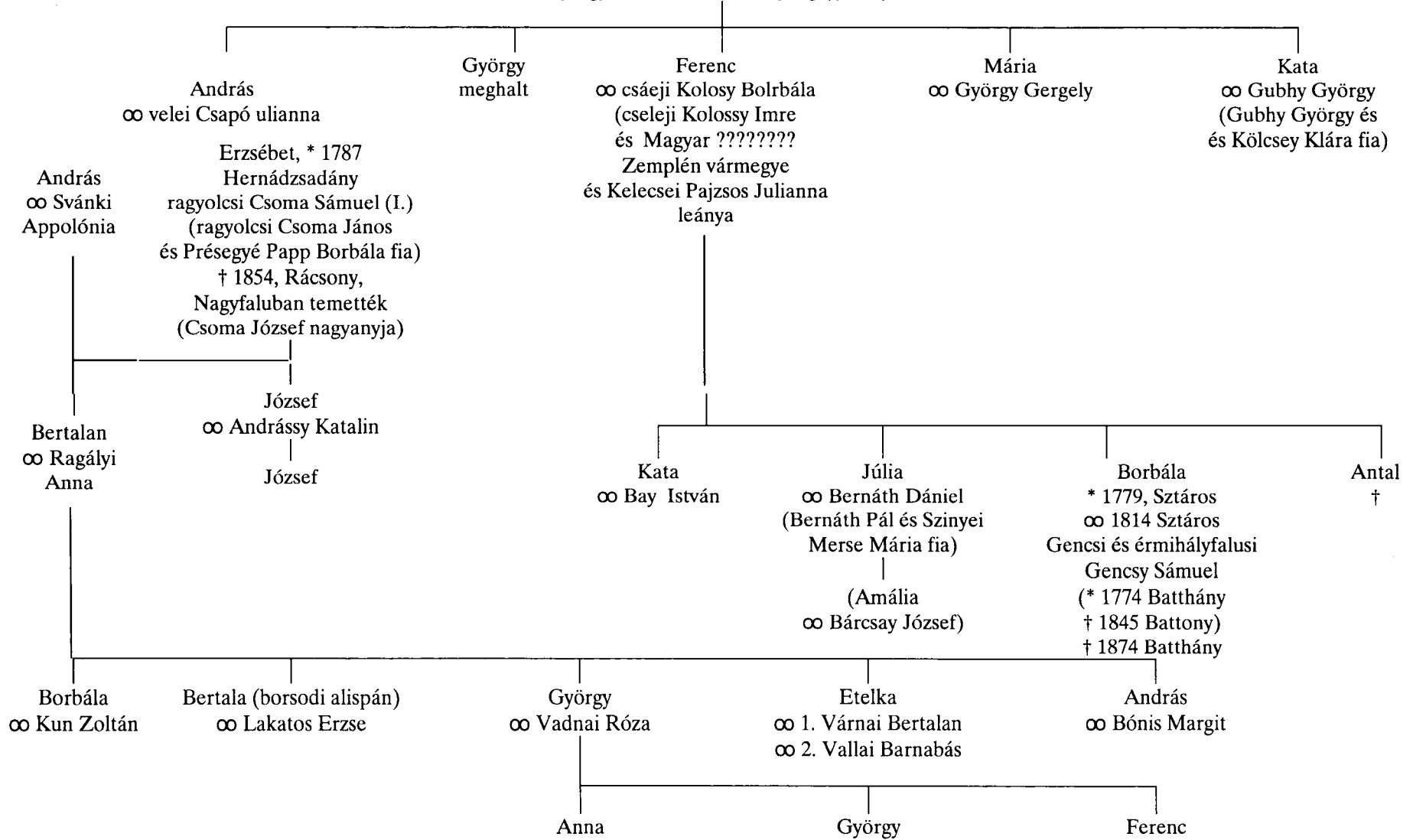

VI. tábla

VII. tábla

Bónis György és Wahi Kata abanyi ág ((Vahi) Szkároa)

VII. tábla

Bónis András 1879 Szalonna, (1925-től Borod vármegye alispánja)

Bertalan

* Vasmegyer, Szabolcs megye
1896. július 31.

Borsod vármegye (Miskolc)
utolsó alispánja
1944—1945 között

1952-ben kitelepítik a Hortobágyra

(Forrás: Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár,

Levéltári közleményei,

és a Miskolc képekben című írás II. kötete

Sarolta

∞ Kubik Bertala

Az 1897. évi állapot

IX. tábla

A Váradi család leszármazása

Nemesség: II. Ferdinánd, 1625., Bécs, febr. 1.

Kihirdetve Garadnán 1625.

Címer: Kékben zöld hármashalom, rajta páncélos kar könyököl, markában görbe szablyját tartva, melyre török fő van tűzve.

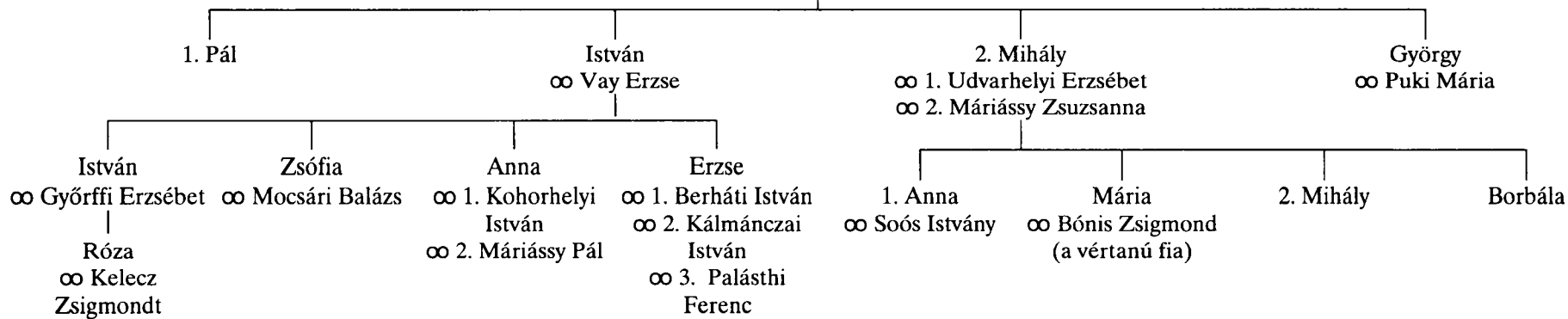
Sisakdísz: ugyancsak

Takarók: Kék-arany, veres-ezüst

Pál (címerszerző)

∞ 1. Mélda Zsófia

∞ 2. Mezőszegedi Anna

X. tábla

A család abaúji és zempléni ága
a XVIII. században kihalt

Vakl/Wakl család

Címerszerző: Wakl Sámuel
Kassay-Eperjesi család

Nemesség: I. Leopold, Bécs, 1692. február 14.

Kihirdetése Kassán, 1683. február 9.

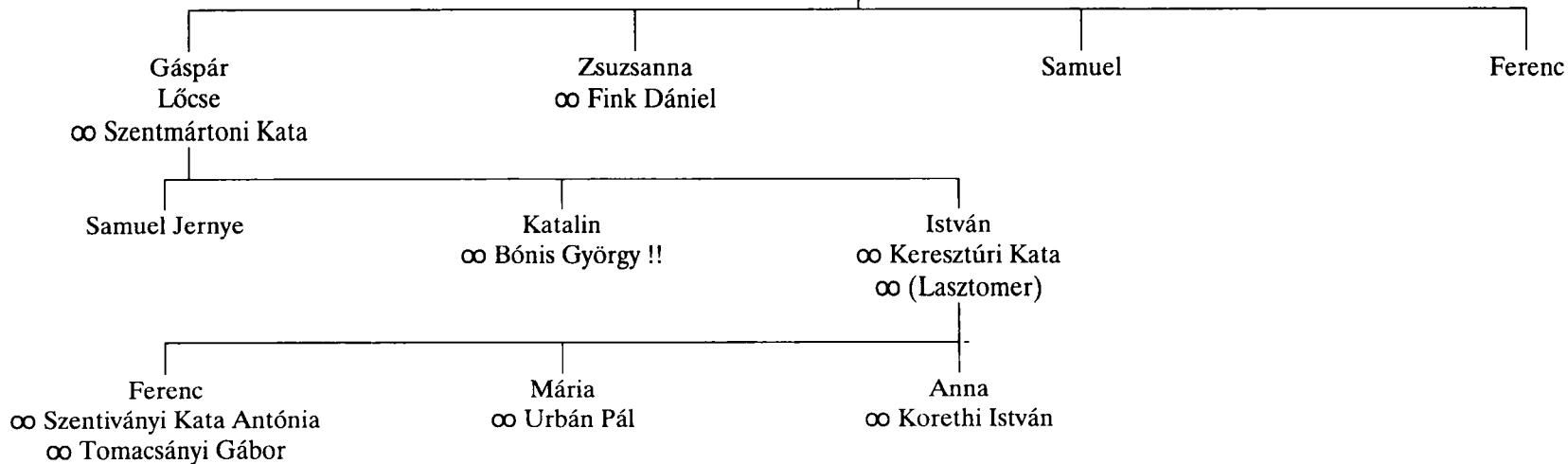
Címer: Kék pajzsban, zöld halmon arany griff
Sisakdísz: növekvő fehérruhás angyal, veres övvel,
jobbában pallos, baljában mérleg
Takarók: Kék—arany, sveres—ezüst

Kihirdetés hiteles másolata:
Abaúji Levéltár, nemesi iratok 646.
Kiadva: Siebmacher 477. b.
Csorna: Abaúj-Tora v..
nemesi családjai 626–27

Wakl Sámuel, Eperjesen

∞ 1. Szécsi Zsuzsanna

∞ 2. Szepsi Sára

A KÖZSÉGI CÍMEREK MÚLTJA ÉS JELENE¹

A községi (falusi) pecsétek a 16. századtól 1898-ig

A címerben használt község megnevezést természetesen nem a mai fogalomra leszűkítve használjuk, hanem mindazokra a településekre értjük, amelyek nem érték el a városi rangot. A 15. század végétől, az első falusi pecsétek megjelenésétől eltelt 500 év alatt, számtalan közigazgatási reformot és átszervezést hajtottak végre, amely az egyes települések jogállását, igazgatási szerepét megváltoztatta.

A 15. század végétől, az első falusi pecsétek létrejöttének alapját az ún. fogott bírák helyébe lépő választott bírák megjelenése adta. A pecsétek spontán alakultak ki, feltehetően a városi pecsét-használat hatására. Semmilyen közigazgatási kényszer nem hatott a falusi pecsétek használatának irányába, sőt – akár a magánpecsétek – nem is váltak 1945-ig, használatuk betiltásáig, közhitelű pecsétté, megmaradtak a falusi közösségek bíróinak, majd jegyzőinek aláírását meg-erősítő eszköznek.

Szórványos emlékek maradtak csak fenn e pecsét-használatról a 15. század végéről. A 16. századból is csak néhány pecsét-töredék ismert, és semmilyen forrás nem utal arra, hogy a falvakban ez időben rendszeres pecsét-használat alakult volna ki. Talán ezért is érdemel kiemelt figyelmet egy-egy ránk maradt pecsétnyomat, mint például Vámos falu 1586-os, magyar köriratú pecsétje.

Az első száz év gyakorlatáról csak annyi állapítható meg, hogy ebben a korban még igen csekély azoknak a falvaknak a száma, ahol a földesúrhoz vagy az egyházhoz eljuttatott iratokat – elsősorban panaszleveleket – a település pecsétjével látták el. A falu belső életével összefüggő pecsétes irat ebből az időszakból nem maradt ránk. A korai írásos emlékek és pecsétnyomók pusztulásának oka elsősorban a török megszállás, majd a tizenöt éves háború (1593–1606) volt, de szerepet játszott ebben az is, hogy a falu és a falusi lakosság nem tulajdonított ezeknek olyan értéket, hogy különösebb gonddal igyekezett volna azokat megőrizni.

A 17. század közepére a feldúlt területek részben visszatelepülés, részben betelepülés révén újra bené-

pesedtek, és az újjászerveződő közösségek bírói szervezetei ismét megkezdték hivatali tevékenységüket, amelyhez a fejlettebb közösségek pecsétet készítettek. A 17. század második felétől a század végéig számos újjászervezett, illetve újratelepült falu pecsét-használatának emléke maradt fenn. Ezekre a pecsétnyomókra az jellemző, hogy körirata tartalmazza készítésének évszámát.

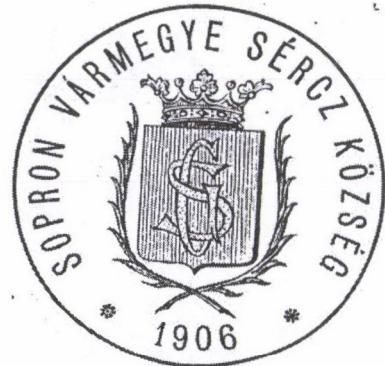
A béke azonban rövidnek bizonyult, előbb a törökellenes felszabadító háború (1689-ig) ismét csataterévé változtatta az országot. Azokon a területeken, amelyeket ezek a hadiesemények kevésbé érintettek, a Rákóczi-szabadságharc csatái okoztak hatalmas károkat. Természetesen a hadiesemények nemcsak, s nem is elsősorban az iratpusztulást okozták, hanem szétzilálták a falvak belső igazgatását, a közösségi életet tették lehetetlenné. A lakosság szerencsésebb esetben elmenekült a falvakból, mint ahogyan azt a török uralom alatt tette, azonban a török uralmat átveszelt lakosság a felszabadító háborúk és a szabadságharc során megtizedelődt, a hadiesemények egész falvak pusztulásához is vezettek.

A 17–18. század fordulóján – egy évszázadon belül immár másodsor – megindult az elnéptelenedett falvakba, esetenként a megcsappant lakosságú városokba, illetve a török idők előtt is gyéren vagy egyáltalán nem lakott területekre a Habsburg-birodalom különböző tartományjaiból, valamint a német fejedelemségekből a csoportos át- és betelepítés. Az újjászerveződő vagy újonnan szerveződő települések első feladatai közé tartozott a bírói szervezet kialakítása, ami ekkor már egyet jelentett a helyi pecsét elkészítésével. A pecsétnyomót a bíró, később a jegyző őrizte.

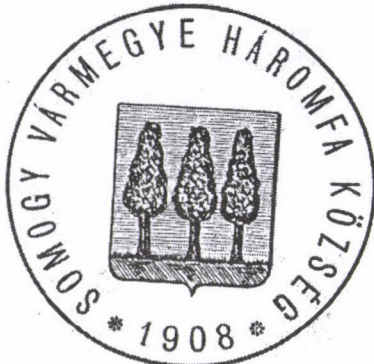
A pecsétnyomók sorsa igen változatosan alakult, sokszor kellett újat készíteni. Ennek számtalan szubjektív és objektív oka volt. A minőségileg gyengébb kivitelű pecsétnyomók gyorsan megkoptak, ábrájuk kivehetetlenné vált, a ritkán használt pecsétnyomók sok esetben elveszett, tévedésből a szemétkébe került. Az sem tekinthető kivételesnek, hogyha jobb minőségű anyagból készült a pecsétnyomó, akkor azért ment tönkre, mert a bíró háztartásában diótörőként, eseten-

1. ábra

5. ábra

2. ábra

6. ábra

3. ábra

7. ábra

4. ábra

8. ábra

ként kalapácsként is szolgált. Új pecsétnyomó készítésére a személyes becsvágy is sokszor adott okot. Esetenként az új bíró készíttetett a köriratban személyét megörökítő pecsétnyomót, máskor a falu tehetősebb tagja kívánt ezzel a tettevel emléket állítani magának. Mindez azt jelenti, hogy a községi pecsétáshasználat általában változó képi megfogalmazást mutat, és csak ritka kivételt jelent, ha viszonylag állandó pecsétáshasználat alakult ki egy-egy településen a 19. század közepe előtt. Mindez azért történhetett meg, mert a tárgyalt időszakban – mint említettem – a *falusi, községi pecsétnek nem volt jogbiztosító ereje*, annak használata a közösség belső ügye volt, a közösségtől függött, hogy választott jelképéhez ragaszkodott-e, vagy pecsétábrája közömbös volt számára.

A megyei és városi címeres pecsétekkel párhuzamosan, az 1836. évi 3. tc. értelmében a községi pecsét köriratát is magyar nyelvűre cserélték. Ez a folyamat 1848 előtt mindenütt lezárult. A szabadságharc alatt több település új pecsétnyomót készíttetett a szabadságot megörökítő körirattal, de ezek a települések 1850-től természetesen ismét új pecsétnyomót használtak. Az abszolutizmus idején (1850–1860) nem tiltották be a községi egyéni pecsétek használatát, ahogyan azt a megyék és városok esetében az adminisztráció megette, mégis egy-egy település, mint például Hévíz vagy Törökbálint, német köriratú, kétfejű sast, mellén az osztrák címet ábrázoló pecsétet kapott.

A pecsétáshasználat alakulása 1898-tól

A községi pecsétáshasználatban a 19. század második felében rohamosan terjedő gumibélyegző használata jelentette az első visszafejlődést, majd a körjegyzőségek megszervezése (1873) szerepüket jelentősen háttérbe szorította. Ezzel a közigazgatási háttérrel kezdte meg tevékenységét a pecséteket is felülvizsgáló Országos Községi Törzskönyvbizottság.

A községek 19. század végéig terjedő pecsétáshasználatát elemezve megállapítható, hogy állandó címeres pecsét a községek alig több mint 10%-ában alakult ki, a pecsétek többsége folyamatos változáson ment át, és nem lépett túl az egyszerű jelkép szerepkörén, ha egyáltalán szerepeltettek rajta ábrát, és nem csupán a falu nevét tüntették fel. A viszonylagos állandóságot és ábrát mutató pecséteken általában a mezőgazdaság jelképeit szerepeltették. Leggyakoribb az eke, az ekevas, a csoroszllya, a gereblye vagy valamilyen mezőgazdasági termék: szőlő, búza, esetleg fa, bokor vagy ezek termése. (1. ábra)² A foglalkozási motívumok túlsúlya mellett – ide értve a bányászatot is – a heraldika teljes motívumvilágát felsorakoztatják, hasonlóan a nemesi címerekhez. A motívumválasztásnál szerepet játszott esetenként az egyházi vagy világi földbirtokosra való utalás igénye, de a városi címerekhez hasonlóan jellegzetes épület és templom ábrázolására is sor került. A beszélő címe-

rek sem ritkák, mint például Háromfa 19. századi címerében a három fa (2. ábra), vagy Ünőmező (3. ábra), Kővágófüred (4. ábra) és Kígyós címerábrája (5. ábra). Az engedélyezett községi pecsétek egy ritka, a beszélő címerek csoportjába tartozó típusa Magyarországon az, amikor a település nevének betűje (betűi) képezik a címerábrát, mint Sérc község esetében (6. ábra). A beszélő címermotívum választás időnként öniróniát is kifejez, mint Malacka község vagy Szerelmes község címerének alábbi pajzsbeli ábrája. (7–8. ábra)

Községi címereink többsége nem pajzsba foglalt képként jelent meg. A kör alakú pecsétnyomó, amelyen a körirat adta a rajta elhelyezett kép keretét, nem igényelte a pajzsba foglalást. Erre azért sem volt szükség, mert a települések a pecséten kívül nem használták választott jelképüket.

Csak a 19. század hozta meg azt az igényt, hogy a közigazgatás alsóbb szintű közösségei jelvényüket a pecsétől függetlenül is használják. Ennek társadalmi oka az, hogy a jogilag alárendelt falusi közösségek számára 1848 előtt a pecsétől független címerhasználat nem volt lehetséges. A polgári társadalom jogegyenlősége hozta meg számukra ennek elvi lehetőségét, a körjegyzőségek megszervezése azonban elzárta az utat a községi pecsétek autentikus (közhiteles) pecsété válása előtt. Megjegyzendő, hogy a körjegyzők általában feliratos gumibélyegzőt használtak.

A 19. század közepétől rohamosan fejlődő vasúti és postahálózat, illetve a polgári közigazgatás kiépülése felszínre hozta a magyar helységnevek országos szintű egyeztetésének és nyilvántartásának szükségességét. Addig a megyék tartották nyilván a helységneveket abban a formában, ahogyan azt a települések használták. A történelmi fejlődés során e nevek igen sokszínűen alakultak, írásmódjuk (helyesírásuk) változatos, esetenként bizonytalan volt. A jegyzékelés jelentős előkészítő munkát igényelt, szükség volt arra, hogy a jegyzékbe vételt a nevek felülvizsgálata, egységes helyesírás szerinti meghatározása, az azonos helységnevek megszüntetése és a név nélküli települések névadása előzze meg. Erre a feladatra országos hatáskörű szervezetet kellett létrehozni, amely rendelkezik azokkal a jogosítványokkal, amelyek a helynevek megváltoztatásához szükségesek. A négyéves előkészítő munka eredményeként az 1898. évi IV. törvénycikkkel lépett életbe az Országos Községi Törzskönyvbizottság működéséről szóló törvény. A Bizottság jogköre a községek és a rendezett tanácsú városok név- és pecsétáshasználatának módosítására terjedt ki. A törvényben meghatározott feladatkör értelmében a jegyzékbe foglaláshoz megszerkesztett Országos Törzskönyvbe bevezetésre került többek között a hivatalos név és a *pecsétnyomat*. Témánk szempontjából említést kell még tenni arról a határozati pontról, amely kimondja, hogy a helységnevtáblák, pecsétnyomók, bélyegzők egységesítésére akkor kerül sor, ha már a megyei adatok rendezettek. Azaz

a Bizottság először bekérte a települések használatban lévő pecsétjének lenyomatát, és egy-egy megye helységneveinek kialakítása után kerülhetett sor a pecsétek felülvizsgálatára, szakmai ellenőrzésére, majd használatának engedélyezésére. A feldolgozó munka igen lassan haladt. A Bizottság 1923-ban összegezte addigi tevékenységét, amely szerint 59 megye törzskönyvi bejegyzése készült el. A Bizottság a továbbiakban kisebb névváltoztatási ügyekben döntött. Működését az 1954. évi 9. sz. törvényerejű rendelet szüntette meg, beolvastva tevékenységi körét a Központi Statisztikai Hivatal feladatkörébe.

A Bizottság alapfeladatai közé tartozott tehát a települések pecsétjeinek ellenőrzése, felülvizsgálata. Erre az alapot az szolgáltatta, hogy a helységnevek ellenőrzése után, a megyei jegyzék elkészítése számos település nevének megváltoztatásához vezetett, így szükségessé vált új pecsétnyomó készítése. A Bizottság javaslatára, annak költségvetési keretéből, egységes formában készítették el az új pecsétnyomókat. A pecsétnyomók sárgarézből készültek, egységes felirattal és rajzzal.

A címertervet, amely esetenként a település korábban használt címerével volt azonos, az engedélyezés és kivitelezés előtt az Országos Levéltár szakmai bírálatának vetették alá. Az első elkészült pecsétnyomókat 1901-ben vette át a Bizottság, és adta tovább az adott településnek. 1906-ban az új pecsétnyomó használatba vételének biztosítása érdekében a belügyminiszter rendeletben (8641/1906. BM. körrendelet) kötelezte a megyéket egy, az új bélyegzők lenyomatát tartalmazó gyűjtemény összeállítására, őrzésére, és annak alapján a pecséthasználat ellenőrzésére.

A falvak, illetve községek 1945-ig terjedő pecséthasználatának gyakorlatát összegezve megállapíthatjuk, hogy a 18. századig esetleges bírói pecséthasználattal találkozunk, jelentősebb mértékben ezek használata csak a 18. század második felében indult meg. A használt pecsétek többségében csak a település nevét, esetleg a pecsét készítésének dátumát vésették, kerettel övezve a pecsétnyomót. Több olyan pecsétnyomat is ismert, ahol a körirat a pecsét készítőjének nevét is feltüntette. A falusi pecsétek kisebb hányada mutat ábrát, de ezek sem mind állandósult jelképek. A 18. századtól néhány pecsét címeres pecsétalakult, a többség azonban megmaradt pajzs nélküli ábraként, és ezeknél csak a 19. században indult meg a címerré válás folyamata. Ezt a folyamatot törte meg a Törzskönyvbizottság tevékenysége azzal, hogy csak a nagyobb lélekszámú és hosszabb pecséthasználati gyakorlattal rendelkező települések számára engedélyezte a címeres pecsét használatát, minden más esetben feliratos gumibélyegző készítését írta elő. Ezt a rendelkezést a falvak egy része sérelmesnek találta, és továbbra is régi pecsétjét használta. 1945-ig a fentebb leírt pecséthasználati jogosultság nem változott. Az egész időszakra jellemző azonban,

hogy a falusi pecsétek – ábrájuktól és használatuk engedélyezésétől függetlenül – nem váltak közhitelűvé.

A címerhasználatról szóló 1947. évi IV. törvény csak a családi címerhasználat tilalmát mondta ki, a kommunális címerek használatáról nem tesz említést. A tanácsokról szóló törvény (1950) a közigazgatás minden szintjén az államcímert ábrázoló pecsét használatát rendelte el, mint a közhitelű pecsét ábráját. Az, hogy a kommunális címerekre vonatkozóan nem született tiltó rendelkezés az oka és jogalapja annak, hogy a megyei és városi címerhasználatot szabályozó 1974-es minisztertanácsi határozat a már használatban lévő (maradt) címerekről is rendelkezik, amelyeket az 1960-as évek második felétől egyre több helyen vettek elő, és a közösségi élet különböző szintjein használtak. Ezzel az addigra spontán feléledt címerhasználatot elfogadva és a használat jogosságát elismerve annak terét szigorúan körülhatárolja, valamint a használni kívánt címerek engedélyeztetési eljárás alá vonásával a címereken megjelenő motívumok feletti felügyeletet biztosítja magának az állam.

Az 1974-es rendelkezés annyiban jelentett tehát újat, hogy ha korlátozott keretek között is, de engedélyezte a megyék és városok, kivételes esetben a nagyközségek részére a címer, továbbá a zászló használatát azzal a megkötéssel, hogy az államcímer használatát nem helyettesítheti, azaz a közigazgatás semmilyen szintjén nem ismerték el hitelesítő szerepét. Az 1974 után kialakult címerhasználat tehát a heraldika nyelvén is kifejezte az állam centralista hatalmi struktúráját.

A rendelkezés a községi címerhasználatot nem érintette, mivel a községek címerhasználatára csak pecséten létezett a második világháború előtt, a címeres pecsét használatát pedig e rendelkezés nem módosította.

Az 1989-es rendszerváltás következetes végrehajtásához szükséges közigazgatási átszervezést a települési önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény tette lehetővé. E törvény 10. §-a c) pontja lakonikus rövidséggel a képviselő-testület át nem ruházható hatáskörébe utalta az önkormányzati jelképek meghatározását, használatának szabályozását. A törvény gyűjtőfogalomként említi a jelképeket. A törvényalkotó szándéka ezzel az volt, hogy a település a jelképek közé tartozó címer, zászló, lobogó és pecsét bármelyikét használhassa, de egyik használatára se legyen kötelezve, azaz a képviselő-testület döntésére bízta, használ-e jelképet, és ha igen a jelképek mely típusát.

A képviselőtestület a testületi ülésen többségi szavazással dönt a testület elé terjesztett címer elfogadásáról, de ezután a címerről alkotott rendelet elfogadásáról már kétharmados többséggel kell határozni. Az önkormányzati törvény egységes jogi alapra helyezte a közigazgatás különböző szintű önkormányzatainak címerhasználatát, és ezzel megteremtette a megye és a város mellett a községek közhitelű pecsét-

jét is. Ez idáig a települések közel kétharmada élt a címeralkotás jogával. (Néhány település az önkormányzati választások után újabb – és újabb – címert alkotott, de az új címerválasztásnak ritkán vannak heraldikai okai.)

A jelenleg érvényes jogszabály és annak végrehajtási utasítása nem tér ki a címerek nyilvántartására és szakmai ellenőrzésére. A nyilvántartás hiánya több problémát vet fel, többek között nem biztosítható a heraldika egyik alapkövetelménye, két azonos címer használatának kiküszöbölése. A törvény másik nagy hiányossága a szakmai – grafikai és heraldikai – ellenőrzés kötelezettségének megszüntetése. A szakmai ellenőrzés hiányából következően a ma érvényben lévő önkormányzati címereknek kb. 20%-a felel meg a heraldikai és grafikai követelményeknek. Ezen a téren nem lehet különbséget tenni városi vagy községi címerek között. Megkockáztatom az a megállapítást – valamennyi települési címer heraldikai elemzése alapján –, hogy százalékosan a községi címerek között található a több, heraldikailag helyesen megszerkesztett címer. (Ez esetben a heraldikai szabályok betartását kell kiemelni, mivel több községi önkormányzatnál anyagi okokra vezethető vissza a grafikailag hibás kivitel.)

Az 1980-as évek óta számos heraldikai kiadvány jelent meg magyar nyelven, a külföldi szakirodalom is bőségesen áll rendelkezésre. Ez a szakirodalmi háttér és a szabad címerválasztás joga azonban nem

elegendő ahhoz, hogy csak szakmailag és esztétikailag megfelelő címerek szülessenek. Nem véletlen az, hogy Európában tőlünk nyugatra és keletre egyaránt súlyt helyeznek a címerek szakmai ellenőrzésére és nyilvántartására, mint ahogy ennek igénye már évekkel ezelőtt megszületett hazánkban is. Sajnos azonban az előkészítő munkálatok félbeszakadtak azzal, hogy a Magyar Heraldikai Bizottság az ellenőrző és nyilvántartó munka megszervezéséhez szükséges törvénymódosító javaslatát megfogalmazta.

Természetesen nem tartozik a 21. század legnagyobb kihívásai közé a települések – köztük az igen nagy számú község – címerének esztétikus és heraldikailag helyes megteremtése. De a gyakorlat – szerencsére – azt mutatja, hogy éppen a kisebb közösségek önszerveződése kibontakozóban van, s ennek egyik külső megnyilvánulása a címerek használatának igénye. A települések egyre több helyen szerepeltetik címerüket, de sajnos a legtöbb esetben a szép és helyes címerekhez szokott szemlélőben az első benyomás – hiszen a címer tulajdonosa jelképe – nem pozitív.

A Heraldikai és Genealógiai Társaságnak egyik feladata lenne, hogy az említett bizottsági munka folytatása érdekében minden szükséges lépést tegyen annak érdekében, hogy ne Magyarország legyen Európában az az ország, amelynek címereiről csak elítélő szakmai véleményt hallani.

Nyulásziné Straub Éva

JEGYZETEK

¹ A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság ülésén elhangzott vitaindító előadás (2005).

² A közölt illusztrációk eredetije a Magyar Országos Levéltár V 5 – BM által hitelesített pecsétek – sorozatában találhatóak.

ADATOK KÉT KISEBB MÁTÉSZALKAI CSALÁDRÓL – A SZŰCS (MÁSKÉNT KOTMAN), ÉS A PAP (MÁSKÉNT KISVÁRDAI) CSALÁD

I. Bevezetés – röviden a témaválasztásról

Családtörténetet írni két családról, egy tanulmány keretében, nem szokás. A témaválasztás oka és a két család sokban hasonló múltja azonban igazolhatja a szerzőt. A téma, jelen esetben, egy meghatározott rokonságkör feltáráshoz kötődik, amelyben mindketten (más mátészalkai és környékbeli családok mellett) tartozik. A kutatást ugyanakkor annak igénye nélkül folytattam, hogy pl. valamennyi mátészalkai család, vagy pláne az egykori Szatmár megyei családok történetét felkutassam (különösen az utóbbit csak kollektív munka formájában tartom elképzelhetőnek). A két család közvetlen rokonságban állt egymással, ahogyan az egy vidéki kisteleplülésen, az azonos társadalmi helyzetű családok esetében szokásos. Emellett mindkét család tagjairól elmondhatjuk, hogy a 18. század folyamán kerültek a szatmári mezővárosba, ott a helyi közösség vezető egyéniségeivé váltak, majd a 19. század során ki is haltak. Nevük mára – mivel csak leányági leszármazóik maradtak – a feledés homályába vészett, legfeljebb a helytörténet vagy családtörténet művelői akadnak rájuk.

I. A kisvárdai Pap család

A nemesi kiváltságot Pap Ferenc érdemelte ki „vitézségével és hűségével” I. Lipót királytól. A nemeslevelet 1687. november 14-én Pozsonyban állították ki az ő, a felesége Juhász Borbála, valamint hat testvére, Pap István, János, Mihály, András, Katalin és Borbála nevére. Ők tehát a család első ismert tagjai. Az oklevél sajnos nem részletezi Ferenc érdemeit, s a családról sem árul el többet. A rá felvezetett záradék szerint Szabolcs megye közgyűlése előtt hirdették ki, Demecserben, még 1688. február 13-án.¹

A család címere az adományozó oklevél szerint: álló pajzs kék mezejében zöld halom, amelyen vörös ruhás kar nyugszik, markában három búzakalással. A pajzson nyitott sisak, azon leveles korona, amelyből a pajzsbeli kar emelkedik ki a három kalással. A pajzstakarók színe mindkét oldalon vörös és ezüst.

A kisvárdai Pap család eredeti neve a Pap, amelyhez a 18. század folyamán ragadt hozzá a kisvárdai név. A kisvárdai jelző valójában nem nemesi előnév, hanem olyan megkülönböztető jelző, amely származást (tehát nem birtokot) jelöl. A család egyes mátészalkai tagjai azt önállóan (azaz vezetéknevként) is használták. Egy kisvárdai családtagot ugyanakkor Szabó néven ismerünk.

Mint a család melléknevéből (Kisvárdai) és a kihirdetés helyéből látszik, a Papok eredeti lakhelye Szabolcs megye. Onnan a család két ága került Szatmárba, az egyik közülük előbb Jármiba, majd az azzal szomszédos Mátészalkára (később velük foglalkozom részletesebben), míg egy másik Nagykárolyba,² illetve úgy tűnik, Csengerbe is.³ Mások a jászkerületi Halasra, és Debrecen városába költöztek,⁴ míg a család több, nem említett tagja minden bizonnyal Szabolcsban maradt. Egyes források szerint Bereg és Közép-Szolnok vármegyékben is éltek kisvárdai Papok.⁵ A család egy ága Kisújszálláson jelenik meg a 19. században.⁶ A nem Mátészalkán élt különböző ágakról alig van információnk, s azokat is a család Szatmár megyében lefolytatott nemességigazolási eljárásainak dokumentumai tartalmazzák. Ezek az iratok elsősorban a nemességszerzőtől (valamely, az oklevélben említett személytől) való leszármazás igazolására térnek ki, s a többi elő családtagot is elhelyezik rokonsági kapcsolataiknak megfelelően, de csupán nevük említésével és lakhelyük feltüntetésével. Néhány további adat a szabolcsi családtagokra vonatkozik, hiszen a velük (mint a nemesség kihirdetésének helyén maradók) való rokonságtartás önmagában is bizonyítéka volt a nemesi származásnak.

Az első nemességi eljárásra 1749/52-ben került sor, amikor is az éppen Jármiban lakó Pap Józsefet, András fiát, Szabolcs megye hatósága elé utasította Szatmár megye közgyűlése (ami szokásos, ha a nemesség kihirdetése csak a másik megyében történt meg). Az eljárás során a nemesi oklevélen (vagy annak másolatán) kívül tanúk vallomását is felhasználták bizonyítékként.

Az első tanú – Szalay János, 1749-ben 60 éves, kisvárdai nemes – jól ismerte a néhai András fiát, Jó-

zsefet még akkor, amikor András litkei (a település mai neve Fényeslitke) prédikátor (református lelkész) volt és sokszor járt testvéréhez, a néhai Pap Mihályhoz Kisvárdára. Arra is emlékszik, hogy Pap Ferenc (aki a nemeslevelet „hozatta”), András és Mihály, akit Szabónak is hívtak (nyilván mestersége után), testvérek voltak, s hogy a nemeslevélben az ő nevük is szerepelt.

A második tanú – Clementis, másképp Gombkötő János 53 éves, 1749-ben Nagykállóban tartózkodó személy, mintegy 20 éve kisvárdai lakos – ugyancsak személyesen ismerte az említett három Pap testvért, s azt is tudta, hogy a Jármiban lakó József András, a volt litkei prédikátor fia. A család tagjaival a tanú „olly barátságban vólt, hogy csak nem egy söt és kenyeret ettek.”

Harmadikként Lakatos János, 72 esztendő anarcsi jobbágyot hallgatták meg, aki személyesen ismerte az igazolást kérő Józsefet, ismerte annak apját, a néhai Andrást és a nemeslevelet szerző Ferencet is. Noha a nemeslevelet nem látta és nem olvasta, de másoktól hallotta, hogy Pap Ferenc, András és a Szabónak hívott Mihály együtt szerepeltek benne, s tudta, hogy a család kisvárdai tagjai kétségtelen nemesek voltak.

A fenti bizonyítékok alapján Szabolcs megye közgyűlése 1751. február 7-én Nagykállóban elismerte Pap József nemességét, s arról bizonyosságlevelet állított ki számára. A bizonyosságlevélre hivatkozva Szatmár megye is (a Szatmárnémetiben, 1752. január 12-én tartott közgyűlésen) elfogadta őt kétségtelen nemesnek.⁷

1763-ban a nemességvizsgálati eljárások eredményét összegző jegyzőkönyvbe is felvették a családot. Ekkor egy egyszerű családfát is készítettek, amelyben a címerszerzők és akkor élő leszármazottaik szerepeltek.⁸ Egy 1766-os igazolás alkalmával minden iratot, s a már elkészített családfát is lemásolták, feltüntetve azon az akkor élő, de csak a Kisvárdáról máshová települt családtagok lakhelyét.

A következő eljárásra 1773-ban került sor, amikor Pap József, András fia immár mátészalkai lakosként kért nemesi bizonyosságlevelet. Ekkor is a korábbi bizonyítékokat használták fel.⁹ Egy másik család anyagából kiderül, hogy József írástudó ember volt, s korábban Sándor faluban is lakott egy ideig. Ezt tanúként vallotta 1785. augusztus 20-án, 66 esztendő korában.¹⁰

Pap József 1754-ben már Mátészalkán, az ottani egyházközség előljárójaként írta alá annak szabályzatát.¹¹ Kis Várdai Józsefként előljáró, azaz presbiter még 1766-ban, 1774-ben, 1777-ben és 1778-ban is. Fia – Kis Várdai Pap József – ugyancsak presbiter 1804-ben, 1813-ban, 1818-ban, illetve 1822-ben.¹² Pap József a város nemeseinek hadnagya 1782-ben, míg fia, az ifjabbik József 1818-ban töltötte be ugyan ezt a tiszteletet.¹³

Az ifjabb Pap Józsefet 1797-ben felvették a nemes felkelők közé.¹⁴ A család tagjai közül 1809-ben, az in-

szurrekciós összeírás alkalmával ugyancsak őt, az akkor 59 esztendő Józsefet vették fel Mátészalkán, mint aki Bihar megyében – nyilván felesége, Mándy Mária révén – rendelkezett birtokkal. Két fia közül Józsefet említették név szerint, s utaltak még három lányára is. Az összeírás 1811-es aktualizálásakor feljegyezték azt, hogy a legifjabb József, s atyja is beteges volt.¹⁵

A megyei monográfia szerint Mátészalkán a család Kisvárdai néven birtokos volt a 18. század végén, sajnos erre vonatkozó levéltári vagy más szakirodalmi adatot magam nem találtam.¹⁶

A Mátészalkai Református Egyházközség anyakönyvei¹⁷ lehetőséget adnak arra, hogy a nemesi igazolások anyagát kiegészítve felvázoljam a család leszármazását (ld. alább a családfát!). Emellett számos egyéb (bár jórészt hiányos) információt is tartalmaznak. Ezek közül elsőként említendő meg, hogy az idősebb József gyermekei közül egyedül az ifjabb József maradt Mátészalkán, a többiek ismeretlen helyre kerültek. Az idősebb József felesége Mátészalkán halt meg, 1788-ban, 61 éves korában. Nevét az anyakönyv sem őrizte meg, ezért nem tüntettem fel a családfán. Az első névről is ismert asszony mándi Mándy Mária, az ifjabbik József felesége volt. Az ő családjáról csak közvetett információk állnak rendelkezésre, minden bizonnyal a Mátészalkán lakó és birtokos Mándyáról van szó.¹⁸ Ugyancsak nem tüntettem fel az ifjabb József gyermekei közül azt a hatot, akik egészen kicsi gyermekkorukban haltak meg. Az utolsó nemzedék esetében a házastársakra is találtam adatokat, amiket már csak azért is fontosnak tartottam rögzíteni a családfán, mert az utolsó Papok legfontosabb adatai közül az anyakönyvek furcsa módon vagy csak a születési, vagy csak a temetési bejegyzéseket tartalmazzák, de azokat a házastársak adatai részben pótolni tudják. (A betöltött életkor megjelölését azonban nem tekinthetjük pontosnak, a helybeli lelkész ugyanis az idős személyek esetében feltűnően gyakran, nyilván szimbolikus értelemben alkalmazta a 66-os és a 77-es számot.)

II. A Szűcs, alias Kotman család

Kotman alias Szeöch Benedek és felesége, Nagy Erzsébet, testvére István és annak felesége, Szegi Ilona, illetve másik fivére Pál és annak felesége, Széchenyi Erzsébet 1649. május 3-án nyertek nemeslevelet III. Ferdinánd királytól. A család nemességét Heves megyében, 1651-ben hirdették ki.¹⁹ 1676. október 16-án Gyöngyösön, Heves megye közgyűlése előtt Benedek fia, István bemutatta a nemeslevél másolatát, s nemességét ezzel igazolta.²⁰ A család mátészalkai tagjai a nemességi iratokban egy ízben Kotmány, de többnyire Gotman, másképp Szűts, az anyakönyvekben Szűts, illetve Szűcs néven fordultak elő.²¹ János saját nevét 1821-ben Szűcsnek írta, ezért ezt a névváltozatot tekinthetjük autentikusnak.

1766-ban Gotman másképp Szüts György, István fia, igazolta a maga és István nevű fia nemességét, bemutatva a „Kotmány alias Szeőcs” Benedek és fivére, Pál által szerzett, 1649-es nemeslevelet.²² 1794-ben a Szücs család tagjait több mátészalkai családdal együtt utasították nemességük igazolására.²³ A család ekkor egy 1719. február 8-i keltezésű, a hevesi közgyűlés által kiadott bizonyosságlevelet is felhasznált.

A család tehát hevesi eredetű. Azzal kapcsolatban azonban, hogy melyik tagja költözött Mátészalkára, a fennmaradt szatmári nemességigazolások nem adnak útbaigazítást, és Heves megye közgyűlési jegyzőkönyvei sem tartalmazzák a vonatkozó bejegyzést.²⁴

Szücs György Mátészalka módosabb nemesei közé tartozott, hiszen birtoka alapján egyedül volt köteles kiállítani egy katonát 1802-ben. Az általa felszerelt katona egyébként nem volt más, mint kisebbik fia, János.²⁵ Az 1809-es inszurrekciós során Mátészalkán Szücs Istvánt 45 évesen, a felkelésre alkalmas személyként vették fel, akinek ekkor három apró gyermeke volt, közülük egy fiú „nyomorék”. Öccsét, az akkor 36 éves Jánost is alkalmasnak nyilvánították, feljegyezve, hogy egy kislánya volt ekkor. A harmadik családfő Szücs Klára, a néhai (adózó) Fodor Mihály özvegye volt.²⁶

A Szücs család Mátészalka birtokosai között szerepel a 18. század végén.²⁷ Jánosnak egy birtokösszeírás szerint 1811-ben egy féltelke és két szőlője, Istvánnak csupán egy szellértelke volt a városban.²⁸

Szücs György 1787-88-ban Mátészalka város nemesének hadnagya, János nevű fia 1831-ben töltötte be ugyanezt a tisztséget.²⁹ György 1788-ban az egyházközség algondnoka is, 1793-ban elöljáró, János pedig 1813-ban, 1829-ben, 1831-ben, 1836-ban és 1841-ben is presbiter, 1829-ben az egyházközség iskola-felügyelője.³⁰

A nemesség igazolásával, az előjogok gyakorlásának biztosításával kapcsolatos levéltári források közül egyedül egy 1821-es igazolás anyaga maradt meg viszonylag hiánytalanul.³¹ Eszerint Szüts másképp Gotmán Istvánt és Jánost Szatmár megye hatósága Heves megyéhez utasította a nemesség bizonyítása ügyében. Heves megye közgyűlése ugyanakkor Szatmár igazolását kérte ehhez arról, hogy a család tagjai lakhelyükön nemesi előjogokat gyakoroltak, illetve kötelezettségeket teljesítettek. Szücs János (testvére nevében is aláírva) benyújtott ezért egy kérelmet, amiben annak igazolását kérte, hogy ő 1797-ben személyesen vett részt az inszurrekcióban, a saját lován és felszereléssel. A szatmári közgyűlés elrendelte az igazolás kiadását. A levéltáros igazolása nem csak az 1797-es szereplésre tért ki, a szerint Szücs János 1800-ban birtoka alapján 6 Ft. 22 krajcár szubszidiumot fizetett, 1805-ben és 1809-ben pedig az akkor elrendelt inszurrekciók alkalmával mind István, mind János nemesemberként került az összeírásba és a vagyonukhoz mérten előírt összegeket be is fizették.

Emellett sor került tanúk meghallgatására is. A tanúvallomásokból kiderül, hogy Szücs István és János édesapja György volt, akit a városban többször is megválasztották a nemesek hadnagyának. Egy ízben a város „fő esküdtje”-ként jelen volt „egy nagy darab hegyes völgyes hely” visszafoglalásánál, amit lekcsei Sulyok János földbirtokos kerített körül önkényesen, a közös nemesi földekből. Sulyok János akkor a jelenlévő nemeseket azzal vádolta meg, hogy kétséges a nemességük, egyébként azonban Szücs György mindig kétségtelen nemes volt.

Az első tanú – kisdobronyi Nagy Mihály, 78 éves nemesember – kevéssel volt fiatalabb a néhai Szücs Györgynél. Vallomása szerint Szücs György Mátészalkán nőtt fel, ott lakott és halt is meg. Annak apját nem (csak özvegy édesanyját) ismerte, de a régi öregek elmondásából emlékezett arra, hogy a pestisjárvány idején halt meg. A Szücsök nemeslevelét látta ugyan, de olvasni nem olvasta. A második tanú – Szabó János, 70 esztendő mátészalkai nemes – jól ismerte a két Szücs testvért, azok apját is, de még nagyanyját is, aki már öregkorában ment újból férjhez, egy Szabó István nevű, öreg nemes emberhez. A Szücsök szerinte is kétségtelen nemesek. A harmadik tanú – Lórintz György, 76 éves, Vay József jobbagya – gyermekkoruktól ismerte a Szücs testvéreket, de azok apját is, aki szintén a városban született és halt is meg. Nagyanyjukra is emlékezett, aki öreg korában ment férjhez Szabó Istvánhoz. Szücs György szerinte előkelő ember volt, több nemesi hivatalt is viselt, s mindig nemesi szabadságban élt. A negyedik megkérdezett – Czine Mihály, 61 éves, a Pogány család taksása – vallomása az előzőeken túl nem tartalmaz információt, de azokat mindenben megerősíti.

Az idézett levéltári adatokat a Szücs család esetében is kiegészíthetem a mátészalkai református anyakönyvek bejegyzései alapján.³² Ennek eredményeképp készült el a mellékelt családfa.

A házassági anyakönyv csak 1780-tól maradt fenn, ezért nem tudhatjuk pl. Szücs György első két feleségének nevét (az első Szücs Györgyné 1775-ben, míg a második Szücs Györgyné asszony 1799-ben halt meg). Idős korában (1799-ben) harmadszorra nősült, Kisdobronyi Nagy Máriát, Thury Ferenc özvegyét vette el. Első feleségétől születtek a gyermekei, de közülük háromnak sem található meg a keresztelésre vonatkozó bejegyzés, ezért nem kizárt az sem, hogy arra másutt került sor. Jánost halálakor a lelkész 77 évesnek írta, holott az 1809-es összeírás adatával egybevetve legfeljebb 72 éves volt. Klára (Szabó Ferenc özvegye) az anyakönyv szerint 79 évesen halt meg, 1855-ben. Tekintve azonban, hogy 1786-ban vitték először oltár elé, legalábbis 85 esztendősnak kellett lennie. Nem tűntetem fel a családfán János öt, illetve István hét gyermekét, akik korán elhaltak.

III. Kitekintés

A Szűcsök, Papok történetének forrásai – csakúgy, mint számtalan szatmári sorstársuk esetében – meglehetősen szűkösek, hiszen alapvetően csak a nemességi iratok és az anyakönyvek voltak felhasználhatóak. E családoknak nem voltak fontos szerződéseik, perirataik, a nemességük igazolásához is csak a legszükségesebb bizonyítékokat tudták előhozni. Ránk már néha azok is csak hiányosan (pl. a Szűcsök nemeslevele, vagy annak másolata nélkül) maradtak.

A Pap és a Szűcs család mátészalkai tagjai nem rendelkeztek jelentős birtokokkal, közéleti szereplésük is megmaradt a város határain belül. Annak ellenére, hogy nevük korántsem ritka (pl. Mátészalkán egyidejűleg egy másik Pap család is élt, míg Szűcs néven a 19. század második felében került ide egy család, illetve Szatmárban az azonos nevű nemesek száma igen nagy³³), egyértelműen sikerült tisztázni, hogy a hasonló nevéek közül kik tartoztak hozzájuk. Ebben sok esetben a megkülönböztető melléknevek is segítettek.

A téma leszűkítése a két család mátészalkai ágára teljes mértékben igazolást nyert. Míg ugyanis más családok esetében a nemességigazolás (a közös őstől származás tudata és bizonyításának kényszere) összetartó erővel bírt egymástól távol élő családtagok esetében is, addig a Szűcsök és a Papok a 18. század vé-

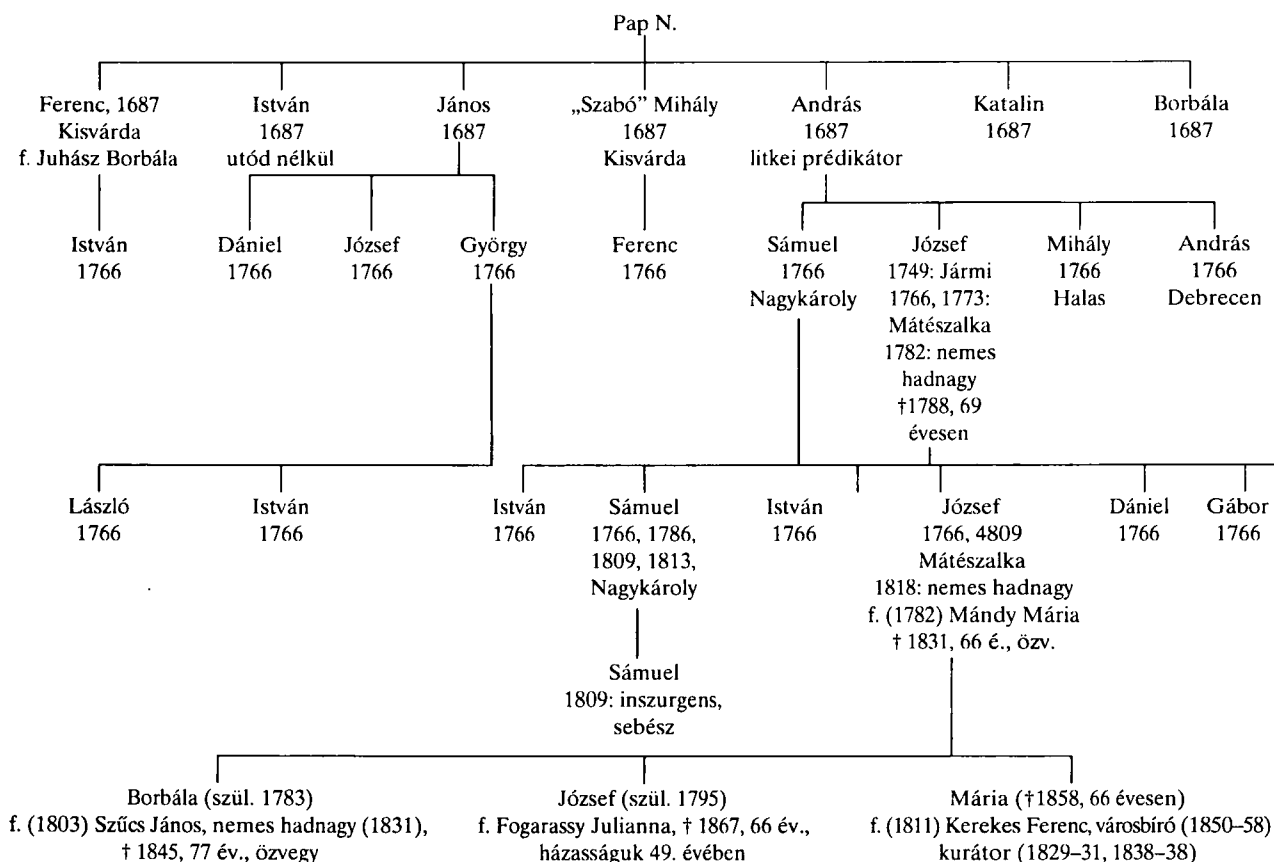
gére, illetve a 19. század elejére rokonaiktól függetlenül védtek meg kiváltságaikat. A mátészalkai Szűcsök és Papok tehát önálló családdá váltak jogi értelemben is.

Történetüket a sors rövidre szabta, hiszen csupán három, illetve négy nemzedékük élt a városban. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy nagy ívű következtetéseket aligha lehet levonni belőle. A két család múltja adalék lehet ugyanakkor Mátészalka történetének, az ottani családok kapcsolatainak kutatásához. Bizonyítékot szolgáltat pl. arra, hogy a város még más megyékből is vonzotta a betelepülő kisnemeseket a 18. században. Arra is fényt derített a fenti áttekintés, hogy a város vezető tisztségeinek (különösen 1848 előtt a hadnagyi poszt) betöltéséhez nem volt szükséges, hogy az arra érdemesített személy „öslakos” legyen, vagy a legvagyonosabb (földesúri jogokkal is rendelkező) városlakók közé tartozzon. Abban tehát minden bizonnyal szerepet játszottak a személyes képességek, de a házassági kapcsolatok is.

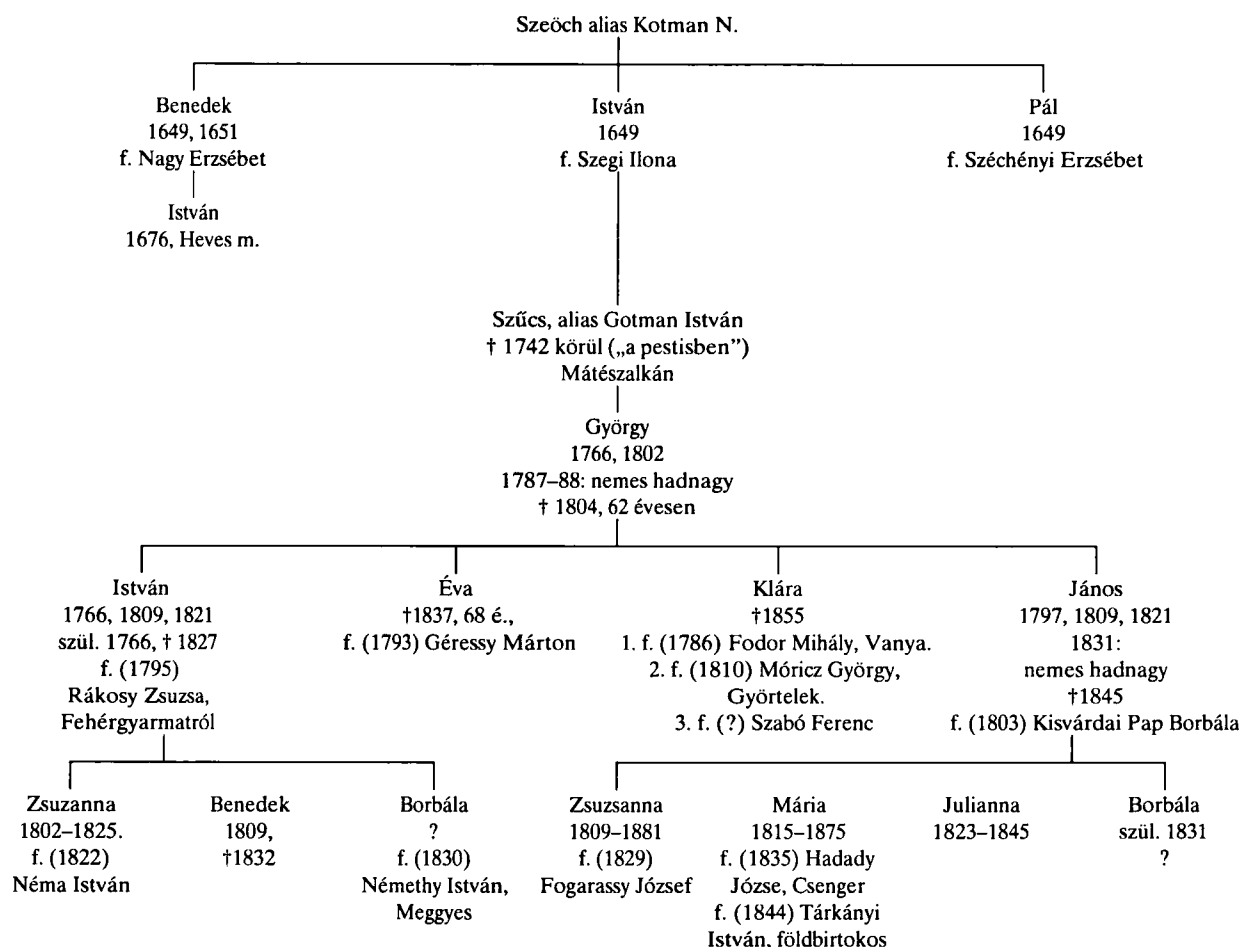
Mindkét család esetében találkozhattunk azzal a jelenséggel, hogy a névviselési, illetve névirási szabályok az érintett korszakban még nem rögzültek. A két család rekonstrukciója annak a bizonyítására is alkalmas végül, hogy az anyakönyvezési gyakorlat még a 19. század elején sem szilárdult meg a városban.

Fodor László

I. tábla: A kisvárdai Pap család leszármazása

II. tábla: A Szűcs alias Kotman család leszármazása

JEGYZETEK

¹ Szatmár családtörténeti monográfiája is említi a családot, a nemességszerzés adataival. A levéltári forrásokat mechanikusan kezelve az 1687-ben nemesedett Pap családot és a kisvárdai Pap családot külön szócikkben említi. *Bilkei Górzó Bertalan*: Szatmár vármegye nemes családjai, Nagykároly, 1910. (a továbbiakban Górzó: i. m.) 98. A kihirdetés pontos időpontját a nemesi igazolások később bemutatott (szatmári) anyaga olvashatatlan módon tartalmazza, de az országos levéltár anyaga megőrizte: ld. Illésy gyűjtemény (CD-rom), 1 p 379. és P 136. törzsszám alatt. (Hivatkozott lelvéltár: C 30 Helytart. Tan. Lt., acta nob., Szabolcs vm., cat. nob. 5.; C 50, Helytart. Tan. Lt., Dep. nob. 1816. F. 36.; C 57, Helyt. Tan. Lt., dep. nob. 1788. F. 22.) Górzó: i. m.: 98.

² Papp másként Kisvárdai Sámuel, aki Nagykárolyban saját házában lakott, s ügyeinek vitelével ügyvédet is megbízott, többször szerepel a nemesi iratokban. A mátészalkai rokonoktól teljesen függetlenül igazolja azonban nemességét 1786-ban, 1805-ben és 1813-ban. 1786-ban egy szabolcsi bizonyáglevelet mutat be, 1742-ből. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza (a továbbiakban SzSzBMLt.) IV. A. 501. 291. cs. (fasc. 3., a. n. 102/1786). 1805: SzSzBMLt. IV. A. 501/e. 203. cs. (Pap család). 1813-ban utasítják nemessége igazolására. Ekkor a feketehegyi (Bács megyei) Józseffel és a halasi (kiskunsági) Andrással említik együtt. SzSzBMLt. IV. A. 501/e. 203. cs. Az 1813-as igazolásra vonatkozó adatokat megtaláltam a Szabolcs megyei levéltári anyagban is, a IV. A. I. 1286. kötetben: Papp alias Kisvárdai Sámuel nagykárolyi lakos igazolása, prot. 17., fol. 32. nro. 53 és fasc. 13. a. nro. 143/1813, illetve prot. 17., fol. 137. nro. 16 és fasc. 13., a. n.

498/1813. 1809-ben Pap Sámuel 55 éves „compacto”-t veszik fel Nagykárolyban az összeírásba (ld. a 15. sz. jegyzetet), akinek fia, Sámuel, inszurgens sebész (chirurgus).

³ A csengerieket nem tudom kötni a többi kisvárdai Paphoz. Származhatnak a mátészalkai vagy a nagykárolyi ágból is. (Csengerben a 18. sz. közepén egy István nevű családtag szerepel, az érintett időszakban pedig a családnak több hasonló nevű tagja is volt, akiknek lakhelyét nem ismerjük.) A nemesi igazolásokban csengeriek nem szerepelnek, nevük alapján mégis meg kell említeni őket. Ld. *Molnár József*: Egy parasztcsalád leszármazása és kapcsolatai. Magyar családtörténeti szemle, 1940. VI. 1-8./V.

⁴ A debreceni Papokról sajnos csupán egyetlen említést találtam, ami egy 1766-ban készült családfán szerepel. Ld. a mellékelt családfát, illetve a 8. sz. jegyzetet.

⁵ Ld. az 1. sz. jegyzetben Illésy cédulát a nemességigazolásokkal kapcsolatban.

⁶ Ld. Daróczy Zoltán (szerk.): *Nemesi évkönyv, 1925/26.*, Bp., 201. o., Turul, 1894/4., 171.

⁷ A nemesi igazolás anyagára – 1773-as másolatban – véletlenül bukkantam rá a kisvárdai Papokkal rokonságban álló Kerekes család anyagában. SzSzBMLt. IV. A. 501/e. 223. cs. (K alatt).

⁸ SzSzBMLt. IV. A. 501/e. 237. kötet, 235. o., 131. szám.

⁹ SzSzBMLt. IV. A. 501. 230. cs. (Szatmár megye különböző időkből lefolytatott összeírásai).

¹⁰ Ld. a Lőrincz család anyagát, amely szerint olvasta azok nemességét is. Az anyagból az is kiderül, hogy az idős Pap József 1788-ban meghalt, ezt a tényt ugyanis feljegyezték korábbi (s im-

már szóban nem megerősíthető) vallomásának jegyzőkönyvére. SzSzBMLt. IV. A. 501/e. 199. cs. (L alatt).

¹¹ Tekintve, hogy 1749-ben még Jármiban lakott, 1754-ben viszont már a mátészalkai egyházközség előjárója volt, Sándor faluhoz az köthette, hogy a sándori egyházközség a mátészalkai filiája volt. Nem kizárt, hogy sándori előjáróként vett részt a mátészalkai presbitériumban, de az sem, hogy mátészalkai előjáróként látott el – esetleg lelkészi – szolgálatot Sándorban.

¹² *Papp Arthur*: A Máté-Szalkai Ev. Ref. Egyház története. Szatmár, 1883. (a továbbiakban Papp Arthur: i. m.) 31–32., 89., 109. 110. és 42.

¹³ *Papp Arthur*: i. m., 5.

¹⁴ SzSzBMLt. IV. A. 501/e., 238. cs.

¹⁵ SzSzBMLt. IV. A. 501. 231. cs. (Nyíri járás I. kerület, fol. 75.).

¹⁶ *Borovszky Samu* (szerk.): Szatmár vármegye, Bp., 1907. (a továbbiakban Borovszky: i. m.) 112.

¹⁷ MOL Mikrofilmár A. 2516. tekercs. Az eredeti anyakönyvek helyben kutatásának lehetőségéért Mónus Béla és Bartha Béla ny. lelképásztor urakat illeti köszönet.

¹⁸ A fentebb említett 1809. évi insurrekciós összeírásban a Mándyak közül egyedül Ferenc szerepel Bihar megyei birtokosként, aki 38 éves, s akinek fia ekkor debreceni diák. Ez a Ferenc Mándy Mária testvére lehetett.

¹⁹ Gorzó: i. m. 45. (Gotman) és 70. (Kotman).

²⁰ Heves Megyei Levéltár (a továbbiakban HMLt.), Eger, IV-1/a/5, közgyűlési jegyzőkönyv (1676), illetve *Orosz Emő*: Heves és a volt Külső-Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai. Eger, 1906. 153.

²¹ *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok VI., Bp., 1913. 175.; Gorzó: i. m., uo., illetve ld. az alább hivatkozott levéltári adatokat.

²² SzSzBMLt. IV. A. 501/e. 237. kötet, 282. o., 126. szám.

²³ SzSzBMLt. IV. A. 501. 199. cs. (fasc. 2., a. n. 57/1794., illetve fasc. 4. a. n. 24./1796). Ekkor kellett még igazolnia a Balaton, Szilágyi (Jeszenszky) és Mándy családoknak is.

²⁴ 1718/19-ben pl. nincs nyoma a biznyságlevél kiadásának, HMLt. IV-1/A. 13. A nemesi igazolások anyaga meglehetősen hiányosan maradt fenn, abban nem szerepel a család, de nem szerepel a levéltár személynév-mutatójában sem, ami viszont arra is utalhat, hogy a családnak nem maradtak Hevesben tagjai. HMLt. IV-1/B. 618.

²⁵ SzSzBMLt. IV. A. 501. 203. cs.

²⁶ Id. a 15. sz. jegyzetet.

²⁷ Borovszky: i. m. 112.

²⁸ SzSzBMLt. IV. A. 501. 232. cs. (az 1810–11-es szatmári nemesi birtokösszeírás).

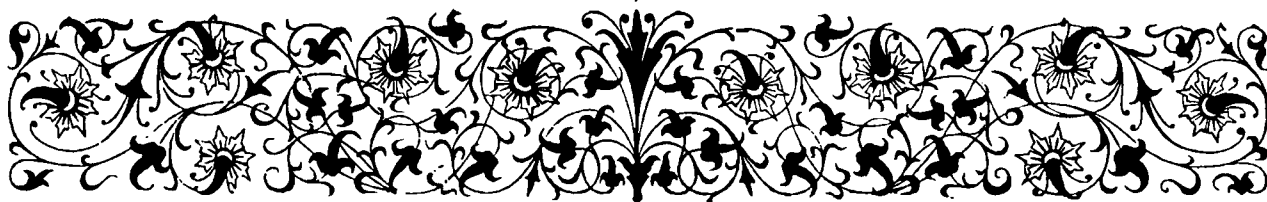
²⁹ *Papp Arthur*, i. m., 5.

³⁰ Uo. 47., 91., 110–111., 115.

³¹ SzSzBMLt. IV. A. 501/e. 211. (fasc 31., a. n. 21/1821. nob.)

³² Ld. a 17. sz. jegyzetet.

³³ 1809-ben Pap néven 137, míg Szűcs néven 50 családfőt írtak össze a megyében. *Kávássy Sándor*: Nemesi vezeték- és keresztnévek Szatmárban az 1809. évi insurrekciós összeírás alapján. in. *Helytörténeti tanulmányok VII.*, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 1989. 172–173.

I. GÉZA KIRÁLY CSALÁDJA

Az Árpád-ház korai genealógiai kapcsolatai jobbadán áttekinthetetlenek. Következésképp út nyílt újabb – főként belföldi – kapcsolatok vélelmezésére, illetve ésszerű feltételezésére. Az írott források e tekintetben visszafogottak, olykor tudatosan elhallgatók. Talán ama fenntartással, hogy senki se léphessen fel bárminő igényrel?...

Olykor még a külföldi kapcsolatok is gyarapíthatók. A Turulban tettük közzé I. Endre király kétszeri házasságát.¹ Most pedig unokaöccsének, I. Béla király Géza fiának családi viszonyait vegyük szemügyre.

Géza talányos jellem és uralkodói magatartása sem minden tekintetben tisztázott. Családi állaga és abból adódó kapcsolatai szintűgy bonyolultak. Ami köztudott, hogy ő szenteltette fel a váci székesegyházat² és hogy zománcképe szerepel Szent Koronánk bizánci abroncsán³. Inkább csak szakkörökben ismert, hogy pogány hagyományú Géza neve mellett a keresztségben a Magnus nevet nyerte⁴ és hogy vásári reformjával ő helyezte szombatra az addig vasárnapi sokadalmat.⁵

Kevéssé tárgyalt politikai magatartása a német támogatást élvező és kihasználó Salamon királyt ellensúlyozón bizánci beállítottságú volt, bár kölcsönös önfegyelemmel darabidőn át őrizték az egyensúlyt.⁶ Mint már királynak, feszültsége támadt a VII. Gergely hatalmi koncepcióját képviselő római kúriával, a keleti szakadárság második évtizede során.⁷

E külső körülmények meghatározók Géza dukátusi, majd alig négy esztendei uralkodói magatartásában. Szilárd jelleme talán látványosabb sorsot is szabhatott volna, amit azonban az idő rövidege meghiúsított.

A Salamonnak átengedett uralom idején Géza a nyitrai dukátust bírta, mint a királyi hadvezetést kézben tartó *dux*. Tudunk kettejük együttes hadjáratairól csehek, karantánok, vagy az Erdélyre törő kunok ellen.⁸ Egyetértően jelentek meg 1066-ban Atha nádor zseliczszentjakabi bencés monostorának alapításán.⁹ Másrészt, a bizánci külpolitika tekintetében álláspontjuk megoszlott, ami végül is szöges ellentétte fokozódott.¹⁰

Ha Salamon IV. Henrik császár gyámkodásával királykodott, Géza figyelme inkább Bizáncre irányult. A hálás basileus – akkor Diogenész III. Romanosz – nem hanyagolta el a Birodalom északi határán kialakult létérdekű kapcsolatot. A császári megbecsülés jeleként szebasztoszi címet, rangkoronát és jogart küldött Gézának,¹¹ ami nyilván aggaszthatta Salamont és környezetét. Ehhez Romanosz még gyámfiát, Dukasz Andronikoszt; eljegyezte Géza húgával, aki Bizánccban a Mária nevet nyerte.¹²

Ne térjünk itt ki arra, hogy ez a szebasztosznak járó rangkorona mikor került Magyarországra és hogy lett-e utóbb belőle a Szent Korona alkotórésze? A kérdést máshelyütt már tárgyaltuk.¹³ Elégedjünk meg fejtegetéseink végeredményével: a szebasztoszi diadém 1067. júniusa és decembere között készült Bizánccban, és 1068 elején küldöttség hozhatta Gézának, aki ekkor amolyan 25 év körüli, szemben a nála jó tíz évvel fiatalabb, serdülő gyermek-királyal. Pillantsunk mégis vissza az addigi magyar korona-történetre.

A II. Szilveszter pápa és III. Ottó császár közös akaratából nyert magyar királyi diadém¹⁴ – egy karoling abroncs-korona¹⁵ – a ménfői csata hadizsákmányaként visszakerült Rómába, s az új királyt – I. Endrét – a Konsztantinosz Monomachosz császár adományozta bizánci koronával¹⁶ szentelték csak fel 1047-ben, első feleségével, aki rövidre rá elhalálozhatott. – Ha a koronának már ekkor is jutott volna ceremóniális szerep a királyné-szentelésben, szintén e diádemmal avathatták 1050 táján Endre második feleségét, a kijevei Anasztáziát.¹⁷ Mindenképpen a Monomachosz-diadémmal koronázták 1057-ben a gyermek Salamont¹⁸ és ez lehetett választásra kitéve a „korona, vagy kard?” várkonyi jelenetében, a két testvér viszonyát 1059-ben shakespearei dramatikával megbontó epizód során.¹⁹

A bizánci politikát sikerrel szorgalmazó Géza *dux* koronája kezdetben egy, a szebasztoszi címmel járó stemmatogyrion volt.²⁰ Nem ellendarabja, csak rangjelző párhuzama Salamon Monomachosz-koronájának. Az apák ellentéte mégis kiújult a fiúk között. A kirobbanó belháborúban Géza előbb csatát veszített

Kemejnél, majd a segítségére siető László támogatásával 1074. március 14-én döntő győzelmet arattak Mogyoródnál.²¹ A megvert Salamon koronájával és kincseivel menekült Pozsony felé. Ám Géza dux nyitrai várnépétől tartván, koronáját a kockázatos Vág-átkeléskor elásatta az iváncjai révnél. Többé visszatérni érte már nem tudván, a Monomachosz-korona ott pihent, 1860-ban történt véletlenszerű megtaláltaig.²²

Ha Géza kapott is új bizánciai koronát, VII. Gergely mégsem mulasztá el nyomatékkal jelezni, hogy a magyar uralkodó törvényes diadémja csakis amaz, amelyet 1046 óta a Vatikán Szent Péter bazilikája őriz.²³ E fenyegető pápai magatartás Gézát politikailag végképp Bizánchoz sodorta. Családilag is arrafelé tájékozódott. A megözvegyült dux – most már király –, Konstantinápolyból nyert új feleséget, az anatóliai hadparancsnok, majd 1078-ban császárrá lett, Nikeforosz Botoneiatész unokahúgát, Szynadénosz Theodul leányát.²⁴ Ővele érkezhett – talán 1074-ben? – az új korona is, a szebasztoszi rangkoronát királyi diadémmal helyettesítendő. Így vált lehetővé – pápától és Salamontól függetlenül – Géza azonnali koronázása.²⁵

Géza dux elhunyt első felesége Loozi Zsófia volt, a germán császári ház lotharingiai környezetéből. Zsófiát Erich Brandenburg tévesen Vak Álmos első feleségének tekintette²⁶, amit sem a korrend, sem a politikai összefüggések nem indokolnak. E téves besorolás miatt Brandenburg Zsófiát Loozi II. Emmo (†1078) leányának véli, akinek azonban inkább nővére lehetett, azaz Gisibert gróf (†1050 táján) leánya. De nem a Brandenburg említette Namuri Liudgardtól²⁷, hanem Erlinde de Jodoignétól.²⁸ Ámde Zsófia mégsem volt magyar királyné, ha fia mindazonáltal királlyá is lett, amit az idevágó korabeli említés és ennek kései emlékrőző feljegyzése nyomatékkal hangsúlyoz.²⁹ A 11. század végén a mondottak másra, mint Géza dux első feleségére és királlyá lett fiukra, Kálmánra, aligha lehetnének vonatkozathatók.

Gézának és Zsófiának lehetett egy idősebb, talán korán elhunyt fiuk, hiszen Kálmánt eleve egyházi pályára szánták, ami az utóbb születettek hagyományos sorsa.³⁰ Ha ehhez netán még testi fogyatékoságok is járultak – a Krónika szerint Kálmán esetleg sánta, talán púpos és szőrös, sőt kancsal is lett volna³¹ – vagyis „lovagi idoneitás” szempontjából csökkent értékű. Bár elképzelhető, hogy e fizikai hátrányokat, mint utólagos ráfogást, az Álmos-ág uralkodói felülkerekedését túlzón szolgálni igyekvő krónikások ötlötték?

Gézának és Zsófiának leányai is voltak.³² Többes számú említésük legalábbis kettőt sejtet. Egyikőjükhez sem kapcsolódik dinasztikus vonatkozás, vagyis mindketten belföldi házasságot köthettek, ami nemcsak szűkszavú említésüket indokolja, de megfelelt apjuk duxi mivoltának is.

Második bizánci házasságával az ekkor már uralkodó Géza tovább bővítette családját. A Szynadéné-

től legalább egy fia és egy leánya születhetett. Ez utóbbi a Miskolcz-nembeli Bors ispán anyjává lett, míg fiuk, Álmos, a féltestvérevel, Kálmánnal végül is a megvakíttatásig összekulönbözött herceg, László király jóvoltából időlegesen horvát királlyá.

Vegyük most sorra ezt az eddigi ismereteinknél jóval terebélyesebb királyi családot. Loozi Zsófiától Gézának talán két – esetleg három? – fia és alkalmassint két leánya született, a Szynadénétól pedig további két gyermek, azaz Géza királynak hat – esetleg hét? – ivadéka maradt, az eddig számontartott kettővel – Kálmánnal és Álmossal – szemben.

Miként jutunk el ehhez a szaporulathoz?

Egy, Kálmán világi bátyjaként feltételezett idősb fiú léte logikus vélelem. Hazai forrásból léte csak közvetve bizonyítható: elhunytával nyílhatótt csak Kálmánnak reménye az utódlásra. – Az orosz Krónika viszont nagyjából ezidőtájt említ egy talányos „István magyar herceget”, aki 1075 táján csernigovi Szjatoszláv Jaroszlavics egy névtelen leányát nyerte feleségül. Ennyi az orosz híradás.³³ Talán vélelmezhető lenne ez az István mint Géza és Zsófia feltételezett elsőszülöttje?³⁴ Egy névtelen másodszülettre viszont egy Krónika-hely többes száma enged következtetni.

Ha Mantilius és Butkens kései híradása csakis Zsófiára és királlyá lett Kálmán fiára vonatkozatható, említés történik ugyanitt egy leánygyermekről is: *et ducissam de Huy*³⁵, ami azonban csak a magyar információt félreértő Albericus „flamand fedítéséből” adódhatott, de legalább egy felnőtt leány létét kétségtelenné teszi.

Ezzel szemben, az általunk javasolt két nővér egyike – alkalmasint az idősebbik – ama sokat vitatott Zsófia lehetett, akit Hont-Pázmány nembeli Lampert ispán nyert feleségül.

E Zsófia körül temérdek szakmai bonyodalom támadt, amely végülis abban csúcsozott, hogy Lampert neje „Szent László király ismeretlen nevű nővére” volt.³⁶ Ebből mindössze annyi lehet valószínű, hogy Zsófiát nyilván László király házasította ki, miként példásan gondoskodott Géza többi árvájáról is. Fölös tehát Lampertnek két nejet tulajdonítani: „Szt. László ismeretlen nevű nővérét”, és egy „ismeretlen eredetű Zsófiát”. Maga a keresztnév sem magyar hagyományú, és kézenfekvőbb, hogy Lampert neje édesanyját, Loozi Zsófiát viselte.

Említsük még a korrendi besorolást is. Lampert nejeről Zsófiáról a bozói apátság 1135 évi birtokösszeírásában hivatkozott, 1125 táján kelt, de elveszett bozói alapítólevél tudósít.³⁷ Maga Lampert 1132-ben vesztette tragikusan életét.³⁸ Ha „ismeretlen Árpád-házi neje” valóban László király nővére lett volna, úgy életkorának I. Béla gyermekeiéhez kellene igazodnia. Ezeknek halála, illetve végső említése 1077 és 1095 közötti. Így egy 1130 tájáig élő családtag nem nővérük, de sokkal inkább unokahúguk lehetett. Hogy az 1125 táján társalapítóként említett

Lampert fia Miklós Zsófiának gyermeke volt-é, nyílt kérdés marad. De talán anyja volt Zsófia az 1132-ben már néhai Benyennek? Elégedjünk meg azzal, hogy Lampert ispán neje minden jel szerint nem László király nővére, hanem elárvult unokahúga volt, akit királyi nagybátyja házasított ki, a néhai apja által 1075-ben alapított Garamszentbenedek környékén juttatva neki birtokot, ahol tulajdon monostorukat férjével együtt 1125 táján alapították. Férje az ugyane vidéken szállásbirtokos Hont-Pázmányokhoz tartozó Lampert, akinek nemzetsége a nyitrai dukátus hadászati körletébe tartozott. Mindezt a korrend és a névtan valószínűsíti és ekként pontosíthatta az elveszett 1125 körüli bozói alapítólevelük is. Az 1135 évi birtokösszeíró már csak arra emlékezett, hogy Zsófiát László király házasította össze Lamperttel. Így tette meg a király nővérenek annak unokahúgát. Szokványos proszopográfiai elvétel.

Kálmán király másik nőtestvére, Géza és Loozi Zsófia ifjabbik leánya, lehetett anyja annak az Ivánnak, aki a Miskolcz-nembeli Bors ispánnal kettesben 1130-ban trónigénnyel lépett fel II. István utódlására. Bors és Iván nem voltak testvérek, de együtt óhajtottak volna királykodni. Az elégedetlenek meg is választották őket: *in regem electi*, - és nem *in reges!* talán a hajdani kettős királyság hagyományának felújító ábrándjaként?³⁹ Am II. István eréllyel reagált: Ivánnak fejét vétette, Borsot pedig Bizáncba száműzette.⁴⁰ A különböző fokozatú kettős megtorlás nem volt ötletszerű, amire Bors ispán esetének sorra kerültén még visszatérünk. – A már régebben Bizáncba menekített Álmos megvakított Béla fiának pécsvárad-i rejtekezéséről II. István ekkor még nem tudván, tulajdon nővérenek, Zsófiának Saul fiát jelölte utódjaként.⁴¹ Saul is belföldi Árpád-házasság sarja: Kálmán király Zsófia leányának férjét abban a hasonló nevű bihari ispánban vélelmezhetnők, aki a Berettyót keresztelő hadi úton hidat vetetett a róla elnevezett Sálhidánál.⁴² Nemzetségi hovatarozásáról nem maradt tudomás, de talán a Bihar-vidéken ősfoglaló Ákos-nemhez tartozhatott?⁴³ Visszatérve az 1130-ban Borssal együtt felzendült Ivánhoz, megengedhető annak vélelme, hogy Lamperthez hasonlóan szintűgy a Hont-Pázmány nemhez tartozott, nevezetesen nyitrai főágához, amelyben az Iváncs és Ivánka név sorozatosan előfordul, azaz a Forgách-ághoz.⁴⁴ E nemzetséget szoros hadrendi kapocs fűzhette Géza dukátusához és águknak feltételezett 11. századvégi őse amaz Ivánka lehetett, akinek nevét a Vág-átkelés ivánkai réve is őrzi. Wertner is említi a nyitrai várnép egy Ivánka nevű tagját, Géza dux bizalmasát, akit 1073-ban hadsegélyért küldött a Lengyelországban járó László után.⁴⁵ A Forgách-ág folyamatos leszármazása 1226-tól indul, az akkor már néhai Iváncsnak fiával, Ivánkával. Három nemzedéknyi távolság lenne ez az Árpád-házi anyától származott Ivántól.

Térjünk át Géza királynak a Sznadénétől született két gyermekére. Leányuk férje lehetett az Iván-

nal együtt trónigénylőként fellépő Miskolcz-nembeli Bors ispán apja.⁴⁶ A közösen zendülő unokatestvérek különböztetett büntetése során Ivánt halál, Borsot pedig száműzetés sújtotta. II. István nyilván nem óhajtott újabb feszültséget Bizánccal, hiszen apja unokahúgának, „Piroskának” férje, Komnenosz II. János császár, amúgyis sanda gyanúval szemlélte. Sznadéné unokájával ezért kíméletesebben bánt, mint Loozi Zsófiáéval.

Álljunk itt meg egy kitérő szóra Piroška keresztnevénel. Kétségtelen, hogy László király és második feleségének, Rheinfeldeni Adelhaidnak leánya volt, valamint hogy unokafivére, Kálmán király házasította ki Bizáncban. Talányos marad neve. Piroskának aligha keresztelheték, bár kétségkívül így nevezték, amiről a Krónika is tanúskodik.⁴⁷ Császárnévá lettek vette fel az ünnepélyes Eiréné nevet⁴⁸, hogy végül is apácaként mint Xéné – az Idegen – végezze életét.⁴⁹ – Mire céloz hát a „Piroška” név? – A Hagia Sophia székesegyház török falazása alól előkerült pompás mozaik-képe ad erre választ: vörhenyes szőke hajkoronájára, anyjának germán örökségére.⁵⁰ Nyilván már kislány korában is feltűnhetett a sötét hajszínhez szokott magyar udvarnépnek, amely mint a „kis piros” – a piroshajú Piroskát – becézhetette. Ez a kedveskedő névforma kísérte el Bizáncba. Hogy valós keresztneve mi lehetett? Erre nincsen se bizonyíték, sem cáfolat; csak proszopográfiai vélelem, esetleg őt is Adelhaidnak keresztelték, mint édesanyját?

Térjünk vissza az 1130-ban zendülő Bors ispán Árpád-házi anyjához. Iván unokatestvérétől eltérően, a dinasztikus atyafiság itt dokumentálható. Hasonne-vű unokájának tiszteletére alapította annak fia, a Miskolcz-nembeli Domokos bán, 1194-ben a Sopron-megyei Borsmonostorát. Az ezzel kapcsolatos birtokcseréket megerősítő III. Béla király Domokost *dilectus cognatus*ként említi.⁵¹ Domokosnak úgyszintén Bors nevű fiát pedig Béla ifjabb király, illetve 1224-ben a *cognatus noster* megjelöléssel.⁵²

Nyilvánvaló, hogy az atyafiság sem III. Béla anyja, a kijevei Eufrozina, sem nagyanyja, a szerb Ilona, révén nem adódhatott, miért is a dédapáig, Álmos hercegig kell visszamennünk, Ennek édes nővére lehetett az 1130-ban fellépő Bors ispán anyja: I. Géza és Sznadéné leánya.⁵³

Marad utolsóként maga Álmos herceg, Géza királynak a Sznadénétől született hatodik – vagy hetedik? – gyermeke. Atyja halálakor aligha lehetett több öt-hat évesnél, miért is szintűgy nagybátyjának, László királynak gyámkodása alá került, aki alig 18 évesen a hódoltatott Horvátország királyává tette meg és 1091-ben alkalmasint trónutódjának is tekintette.⁵⁴ Géza túlélő idősebb fia, a kánoni korhatárt betöltött Kálmán, ekkor már váradi püspök, erre fele Lengyelországba menekült.⁵⁵

Miért, miért nem, László király uralkodásának utolsó esztendejében változtatott e renden: 1095-ben Kálmánt jelölte utódként.⁵⁶ Talán az országos érdek

józan felmérése vezethette e döntésre? Álmos hangulatilag befolyásolható, változékony természetével nem bizonyult szerencsés horvát királynak. A néphangulat Svačić Péter mellé szegődött, akit végül is a már királlyá lett Kálmán küzdött le 1097-ben, a Gvozđ hegységben Petrova Goránál nyert csatában. Álmosnak be kellett hát érnie a duxi méltósággal.⁵⁷ Ekkor kezdett tájékozódni a császári környezet felé és kötötte talán első, német házasságát? Ennek létét Brandenburg is megsejtette, de rossz helyre illesztette.⁵⁸ Pontos tudósítás csak Álmos második feleségéről maradt, az 1104-ben – úgy 30 évesen – nőül vett novgorodi Predszlava Sztatopolkováról,⁵⁹ Béla fiuk anyjáról. Mégsem valószínű, hogy Álmos két germán keresztnévű leánya – Adelhaid és Hedvig – orosz anyától született volna, és névadásuk Álmos anyjának bizánci hagyományaihoz sem kapcsolható.

Álmos továbbra sem szűnt meg bátyja ellen fondorkodni, kiváltképp midőn Kálmánt 1102-ben Tengerfejevárott horvát és dalmát királlyá koronázták. Így 1106-ban lengyel segítséggel támadt Kálmán ellen, mire fel a király 1107-ben megfosztotta dukátusától.⁶⁰ Egy bűnbánónak mondott jeruzsálemi zarándokút után Álmos 1108-ban ismét német segítséghez folyamodott.⁶¹ Végül is 1115 táján szított újabb

összeesküvésekor a fia utódlását féltő, egészségében megrendült Kálmán Álmost gyermekfiával, Bélával együtt megvakította, dukátusi székhelyét, Nyitrát pedig püspökséggé tette. Álmost utóbb hívei Bizáncba menekítették⁶², II. János császár védőszárnya alá, hol is makedóniai visszavonultságban Konsztantinosz néven 1129-ben halt meg, esetleg szeptember 1-én.⁶³ Nem élhette így meg fiának trónraléptét, aki apjának földi maradványait 1137-ben kegyelettel hazahozatta és Székesfejevárott helyezte örök nyugalomra.

Ekként zárul az Árpád-háznak 11. századvégi, jelentősen bővült családtörténete. Nemcsak személyekkel, hanem belföldi házassági kapcsolatokkal is gyarapodott, a Hont-Pázmány, a Miskolcz és talán az Ákos-nemmel. – Hogy mindez még további kutatást igényel, kétségtelen. Hogy alkalmasint még számos részletében helyesbítendő, az sincsen kizárva. Hogy tovább bővíthető-e, a netán felbukkanó újabb adatok függvénye.

Vélelmeink mindenképp új utakra terelik I. Géza király családi állagának felmérését. Összegzésül álljon itt mind e feltevésekkel bővült Árpád-házi család-fa.

Vajay Szabolcs

JEGYZETEK

¹ Vajay Szabolcs: Még egy királynékné?... I. Endre első felesége. Turul, 72., 1999, 17–23. (a továbbiakban: Még egy...)

² Tanulmányunk köztörténeti háttér-bemutatása a 14. századi Krónikát Domanovszky-féle kritikai kiadásában követi. A hivatkozások a Krónika-fejezetet, valamint Szentpétery: *Scriptores* kiadásának oldalszámát jelzik. Kommentár csak ott és annyiban, amennyiben az újabb kutatás egészítést, vagy helyesbítést indokol. – A váci püspökség Szt. István kései alapítása, ám székesegyháza csak mintegy negyven év múltán került felszentelésre. A közhiedelem így Gézát tartotta alapítónak, aki oda is temetkezett: *Vacie tumulatur in ecclesia Beate Virginis, quam ipse construxit* (de nem: *condidit!*), vö. *Chronici hungarici compositio saeculi XIV.* c. 130, *Emericus Szentpétery: Scriptores rerum hungaricarum.* Vol. I. Bp., 1937, 403. (a továbbiakban: Chron. c. 130, Script. I. 403).

³ A *Geobitzas pistos kralés Tourkias* felirattal (= Géza, Turkiának megbízható királya), vö. *Kelleher, Patrick S.: The Holy Crown of Hungary.* Roma, 1951, 36.

⁴ *Ego Magnus, qui et Geisa in primis Hungarorum dux, postea vero gratia Dei rex consecratus...*, vö. *Monumenta ecclesiae Strigoniensis.* (ed. F. Knauz) Esztergom, 1874, I. 53, és *Erat enim Magnus secundum nomen suum*, vö. *Chron.* c. 171, *Script.* I. 404.

⁵ Györffy György: *Wirtschaft un Gesellschaft der Ungarn un die Jahrtausendwende.* Graz/Wien/Köln, 1983.

⁶ *Viguit autem tranquilla pax inter regem et ducem circiter annos tredecim*, vö. *Chron.* c. 101, *Script.* I. 365. – Pontosan 1063 és 1074 között, azaz tizenkét esztendőn át. A Géza/Salomon viszony fokozatos romlását szemléltetőn összegezi *Makk Ferenc: Magyarország a 12. században.* Bp., 1986, 6–10. (a továbbiakban: Makk i. m.)

⁷ Géza és VII. Gergely többszöri levélváltására, vö. *Györffy György: Diplomata hungarica antiquissima.* I. (1000–1131), Bp., 1992, N° 65, 66, 71, 72.

⁸ *Chron.* c. 101 a csehek, c. 99 a karantánok, c. 102–103 a kunok ellen, *Script.* I. 363–369.

⁹ *Atha palatinus rogavit regem et ducem, út in constructions monasterii sui quod in honore Sancti Iacobi edificaverat in Zelyz, interessit; quod et factum est*, vö. *Chron.* c. 99, *Script.* I. 364.

¹⁰ *Unde rex Salomon super Geysam ducem magis invidie facibus ac magis exarsit*, vö. *Chron.* c. 110, *Script.* I. 376, és *Makk i. m.* 8.

¹¹ Gézát e hatalmi jelvényekkel ékesítve ábrázolja a Szent Korona bizánci aroncsának zománcképe. A szebasztoszi rangkorona – a *stematogryion* – adományozása megelőzte a korona-aroncsét, amely utóbbira már az akkor – 1071 óta – uralkodó Dukasz VII. Mihály császárnak és öccsének, a Biborbanszületett Konsztantiosznak zománcképe is rákerült. Erről részletesebben *Vajay Szabolcs: A Szent Korona kamelaukion jellege*, In.: *Nyugati magyar tanulmányírók antológiája.* München, 1987, (a továbbiakban *Vajay: i. m.*) 314–315. A *stematogryion* tipológiájára, lásd alább 20. jegyz. (a továbbiakban *Vajay: i. m.*)

¹² *Kerbl, Raimund: Byzantinische Prinessinnen in Ungarn zwischen 1050–1200 und ihr Einfluss auf das Arpadenköningreich.* Wien, 1979, 38, 159 VI. tábla.

¹³ *Ld. Vajay i. m.* 316.

¹⁴ *Imperatoris praedicti (=Otton III) gratia et hortatu gener Heinrici, ducis Bawariorum, Waic (=Stephanus) in regno suimet episcopales cathedras faciens coronam et benedictionem* (sc. Sylvestris papae) *accepit*, vö. *Thietmari Merseburgensis episcopus: Chronicon*, c. IV. 38, *Monumenta Germaniae historica, Scriptores*, III. 798.

¹⁵ Korabeli ábrázolása az 1031-ben elkészült koronázási palást István király medaillonján. Formailag azonos a szintén e időben készült lengyel királyi koronával, vö. *Györffy György: Mikor készülhetett a szentkorona? „Élet és Tudomány”, Bp., 1971. 58–60, és Vajay Szabolcs: Az Árpádkor uralmi szimbolikája. Memoria Saeculorum Hungariae, Bp., 1974, 341.*

¹⁶ *Bárányné Oberschall Magda: Konstantinos Monomachos császár koronája.* Bp., 1937. (a továbbiakban: Bárányné Oberschall Magda i. m.)

¹⁷ Endre király és Kijevi Anasztázia házasságának időpontját az orosz források 1050 tájára, míg a magyar kutatás az 1039 évre teszi. Adódik ez Endre két házasságának elvegyítéséből. Mindkettő I. Jaroszláv Vladimirovics nagyfejedelem politikai műve. Az elsőben az udvarába fogadott, száműzött és megkeresztelt Endrét egy német rokonleánnyal, a másodikban a trónját visszaszerzett, megözvegyült királyt saját leányával házassította össze, vö. *Julius Forssman: Die Beziehungen altrussischer Fürstengeschlechter zu Westeuropa*. Bern, 1970, (a továbbiakban Forssman: i. m.) 119–121, 137–138 és I D, XXI F táblák, valamint Vajay: Még egy... 18., és 21. jegyz.

¹⁸ A koronázás leírását lásd *Bartonek Emma: A magyar királykoronázások története*. Bp., 1939, 34–35. Bartonek helyesen pontosítja a szertartás ordoját, amely a II. Ethelred-féle angol-szász formulát követi. Valószínűleg az akkor Magyarországon tartózkodó Eduard, angol trónkövetelő – Endre király első házasság-beli sógorának – útmutatása nyomán. Nem tér ki azonban a ceremónia során használt koronára. Ez, más korona híján, csakis a Konstantinosz Monomachosz adományozta diadém lehetett.

¹⁹ A „várkonyi jelenet” leírására, vö. Chron. c. 144, Script. I. 422–423.

²⁰ A *stemmatogyron* tipológiai meghatározását lásd Vajay: i. m. 314. Megfelel ez a Szent Korona görög abroncsának, amely azonban nem Géza szebasztoszi diadémjából készült, hanem a bizánci trónörökös korában – mint Alexiosz – a despotészs címmelel járó ugyanilyen típusú diadém viselésére jogosult III. Béla király *stemmatogyron*jából. A tipológiára vonatkozóan lásd *Pilz, Elisabeth: Kamelaukion et mitra*. Insignes byzantins impériaux et ecclesiastiques. Uppsala, 1977, 33.

²¹ A kemeji csatavesztésről a Krónika emlékezik meg, vö. Chron. c. 118, Script. I. 385, míg a mogoródi győzelemről u. o. c. 121, Script. I. 388–391.

²² A korona felleléséről, vö. Bárányné Oberschall Magda: i. m. A széthullott koronát az őszi szántás során vetette ki az eke a földből.

²³ A figyelmeztetés Salamonnak szól ugyan, de Gézára hasonmód érvényes: *Henricus pie memorie imperator (= III. Henrik) ad honorem Sancti Petri regnum illud expugnans, victo rege (sc. Aba) et facta victoria ad corpus Beati Petri lanceam coronamque (sc. Stephani regis) transmisit et pro gloria triumphis sui illuc regni direxit insignia*, vö. VII. Gergely pápa 1074. október 28-án kelt levele, Győrffy: *Dipl. hung. antiquissima*. i. m. (vö. 7. jegyz.), N° 68, 194–195. Az István királynak küldött és III. Henrik által Rómába visszaküldött koronát és lándzsát a Szt. Péter bazilika Szt. Veronika kapujára függesztve őrizték, ahol 1693-ban még megvolt. Egy átépítés során tűnt el, nyomtalanul, vö. *Joannis Ciampini: De sacris aedificiis a Constantine Magno constructis synopsis historica*. Roma, 1693, c. IV, 126, és Vajay: *Uralmi szimbolika*. i. m. (vö. 15. jegyz.) 342–343.

²⁴ A kisázsiai görög elithez számító Nikeforosz Botoneiatész anatóliai hadparancsnok volt Nikeiában, amikor a VII. Mihály császár ellen felzendült. Konstantinápoly népe őt éllette új császárként. A pátriárka 1078. március 24-én koronázta. Ismeretlen nevű nővére Szynadénosz Theodul felesége volt és leányuk – „a Szynadéna” – lett már korábban Géza szebasztosz második feleségének kiszemelve, majd magyar királynévá. Nikeforosz császári hatalmát 1081. április 1-én Alexiosz Komnenosznak engedte át, vérontás nélkül, maga pedig a Peribleptosz kolostor magányába vonult, vö. *Ostrogorsky, Georges: Geschichte des byzantinischen Staates*. München, 1953, 287–289, és *Varzoš, Konstantinos: Hé genealogia tón Komnénón*. I. Thessaloniki, 1984, ahol Botoneiatész családfá 128. old. és Synadenos családfá 672. old. Mindkét család az Anatóliában nagybirtokos és ügyintéző bizánci elithez tartozott.

²⁵ *Porro duces Geysa et Ladizlaus cum exercitu Albam veniunt... Tunc Geysa dux magnus compellentibus Hungaris coronam regni suscepit*, vö. Chron. c. 124, Script. I. 394.

²⁶ *Brandenburg, Erich: Die Nachkommen Karls des Grossen*. Leipzig, 1935, (a továbbiakban Brandenburg: i. m. 11 (X. Gen. N° 81) és 70 (XI. Gen. N° 161), továbbá 101. jegyzet, amely szerint ezen összefüggés jelenkori javaslója *Hofmeister, Adolf: Die Ahnentafeln der Markgrafen von Brandenburg*. 1920, Tafel 47. – A kérdést tisztá-

zón összegezi *Szabolcs de Vajay: Byzantinische Prinzessinnen in Ungarn*. Ungarn Jahrbuch X, München, 1979, 17 és 6. jegyz.

²⁷ *Brandenburg: i. m. 11 (IX. Gen. N° 72)*.

²⁸ Vö. *Europäische Stammtafeln. Stammtafeln zur Geschichte der europäischen Staaten*. Neue Folge, ed. *Detlev Schwennicke*. VI. Marburg, 1978, 60. tábla. – Erlinde (*recte: Herlindis*) anyja, Alpaide de Hougaerde révén IV. Együgyű Károly nyugati frank király (898–923) egy természetes leányának leszármazottja volt, ami Loozi Zsófiát is a Nagy Károly utódok közé sorolná. Ez azonban már aligha lehetett élő tudat. Jodoigne brabanti hűbére a Saint-Trond bencés apátság kegyuraságát is jelentette, vö. *Léon, Vanderkindere: La formation territoriale des principautés belges au moyen âge*. II, Bruxelles, 1902, (a továbbiakban Vanderkindere: i. m.) 148–149.

²⁹ *Ista Sophia (sc. ducissa in Hungaria) genuit Regem de Hungaria et ducissam de Hui*. Ekként említve két XVIII. századi műben, vö. *I. Mantelius: Historiae Lossensis Libri X*, Lüttlich, 1717, 50 és *Charles Butkens: Trophées du duché de Brabant*, suppl. Den Haag, 1726, II. 49–62. – A jeles Árpád-kutató, Wertner, e kései tudósításokat kételkedően fogadja, vö. *Wertner Mór: Az Árpádok család története*. Nagybecskerek, 1892, (a továbbiakban: Wertner: i. m.) 592. Elmulasztotta azonban idézni az egykori közös forrást. Az információ szó szerint előfordul Aubry de Trois-Fontaines-nak a 13. század elején lejegyzett Krónikájában, amikor még élő tudat lehetett, vö. *Alberici monachi Trium Fontium Chronicon, Monumenta Germaniae historica. Scriptores, XXIII*, 851.

³⁰ Hogy Kálmánnak volt világi bátyja, arra a Krónika maga is céloz, egyházi fogadalmának pápai feloldozása kapcsán, vö. *Iste Colomannus ... fuit episcopus Waradiensis, sed quia fratres, quos habebat, morte sunt preventi, ideo summo pontifice cum eo dispensante regnare compellitur*, vö. Chron. c. 152, Script. I. 432. – Az itt használt többesszám – *fratres* – még azt a vélelmet is megengedné, hogy Gézának és Loozi Zsófiának esetleg két korán elhalt fiú tulajdonítsunk, vagyis Kálmán talán harmadszülöttjük volt?

³¹ *Erat namque habitu corporis contemptibilis, sed astutus et docilis, ispidus, pilosus, luscus, gibosus, claudus et blesus*, vö. Chron. c. 143, Script. I. 421.

³² *Dux autem Geysa genuit Colomannum et Almam ac filias*, vö. Chron. c. 100, Script. I. 365. – Zsófia és Géza házasságát Kerbl 1062-re teszi, amikor Béla király fia a császári udvarban tartózkodott, talán mint tús? vö. Kerbl: *Byzantinische Prinzessinnen*. i. m. (vö. 13. jegyz.) 14. Gézának ezt a német útját a Krónika nem említi.

³³ Vö. Frossman: i. m. 138 ad 13 és V. tábla B, míg *N. de Baumgarten: Généalogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du Xe au XIIIe siècle*. Roma, 1927, a IV. tábla (18. old.) megfelelő helyén még nem említi (a továbbiakban: Baumgarten: i. m.).

³⁴ Az István név az országalapító királyra utal, aki már szentség hírében állhatott. Géza elsőszülöttje atyja halálakor amolyan 15 éves lehetett. A Salamon-tapasztalaton okult ország így többre tarthatta a harcedzett László utódlását egy újabb gyermek-uralomnál. A szeniorátusi rend győzelme a primogenitúra felett.

³⁵ Huy a Meuse-menti hajdani Hesbayeban a *pagus Condrustensis* része, sosem volt hercegség. Ha utóbb grófsággá lett is, a 11. század végén még csak váruraság („Vogtei”), vö. *Vanderkindere: i. m. II. 213–221*.

³⁶ Azért „ismeretlen nevű”, mert Gézának és Lászlónak valóban volt egy Zsófia nevű nővére, aki előbb Weimari Ulrik, majd Billung Magnus száz herceg jól dokumentált felesége, vö. Wertner: *Az Árpádok*. i. m. (vö. 29. jegyz.), 144–156, N° 29, és *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. II. Bp., 1901, 184–185. (a továbbiakban Karácsonyi i. m.).

³⁷ Vö. *Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Bp., 1923, 21, N° 59.

³⁸ *Karácsonyi: i. m. II. 185*.

³⁹ *Bors vero comes et Iwan inani spe ducti a traditoribus in regem electi sunt*, vö. Chron. c. 158, Script. I. 444.

⁴⁰ *Cum autem Deo volente rex (sc. Stephanus) convaluisset, Iuani caput decollavit, Bors vero comitem turpiter de curia reiecit in Greciam*, vö. Chron. c. 158, Script. I. 444.

⁴¹ *Coniuraverat regnum ut post regem filius sororis sue Sophie, nomine Saul regnaret*, vö. Chron. c. 158, Script. I. 444.

⁴² Györffy György: Az Árpádkori Magyarország történeti földrajza. I. Bp., 1963, Biharvármegye 658, Sálhida (Saulhyda).

⁴³ Györffy csak az Ákos és a Barsa nemzetséget tartja bihari ősfoglalónak, uo. 573. A Berettyó mentén az Ákost, amelyet vezérkori kapcsolat is fűzhetett már az Árpádokhoz. Erre vallana az éppen bihari águkon feltűnő, fejedelmi utalású Álmos név előfordulása. – Nem áll tehát helyt Domanovszky javaslata, aki Sault is a Hont-Pázmány nemzetséghez kívánná sorolni, vö. Chron. c. 158, Script. I. 444, lapalji kiadói jegyzet.

⁴⁴ Karácsonyi: i. m. II. 204–206.

⁴⁵ Wertner: Az Árpádok, i. m. 175.

⁴⁶ Talán a Miskolc melletti (Görömböly-)Tapolcán Szt. Péter tiszteletére emelt nemzetségi monostoruk alapítója?, vö. Karácsonyi: Nemzetségek, i. m. II. 364.

⁴⁷ *Imperatrix Constantinopolitana, filia regis Ladizlai nomine Pyrisk nunciavit regi Stephano*, vö. Chron. c. 156, Script. I. 439.

⁴⁸ ἐτύχασε γὰρ δὴ βασιλεὺς Ἰωάννης Εἰρήνην τὴν Βλαδλάβου παῖδα γυναικα γαμετὴν ἤδη πεποιημένον (Iohannes Kinna-mos), c. I. 4, Patrologiae cursus completus. Series Graeca, ed.abbé Jacques-Paul Migne, c. I. 4, t. CXXXIII, Paris, 1877, 323.

⁴⁹ Elhunyt 1134. augusztus 13-án az anatóliai Bythiniában, ahová hadjáratra indult férjét követte. Halálos ágyán vette fel az apáca-fátylat és a Xéné egyházi nevet. Az általa alapított konstantinápolyi Pantokratőr monostorba temették. Az orthodox egyház utóbb szentjei közé sorolta, vö. Moravcsik Gyula: Szent László leánya és a bizánci Pantokratőr monostor. Bp., 1923, 10–11.

⁵⁰ A mozaik-kép feltárója Whittemore, Thomas: The Mosaics of Haghia Sophia at Istanbul. Third preliminary report, 1935–1938, The Imperial Portraits of the South Gallery, Oxford, 1942.

⁵¹ Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár. XI. Bp., 1873, 56–57, N° 37.

⁵² *Fejér, Georgius: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Budae, 1829, III/1, 457.

⁵³ Férje pedig esetleg a nemzetség Tapolcán emelt monostorának alapítója?, vö. feljebb, 46. jegyz.

⁵⁴ *Beatus autem Ladizlaus sic ordinavit, ut post ipsum Almus regnaret*, vö. Chron. c. 140, Script. I. 420.

⁵⁵ Ezek szerint bátyja, István herceg (vö. 34. jegyz.) ekkor már nem élt és László választása az egyházi rendű Kálmánt mellőzve eshetett Álmosra.

⁵⁶ *Colomannus itaque filius regis Geyæ de Polonia festinanter rediit et coronatus est*, vö. Chron. c. 142, Script. I. 420.

⁵⁷ *Duci Almus ducatum plenarie concessit*, vö. Chron. c. 142, Script. I. 421.

⁵⁸ Ld feljebb (vö. 26. jegyz.), az ott kifejtett *error in persona* terhelésével.

⁵⁹ II. Szvjatopolk Izjaszlavics, Novgorod és Turov fejedelmének (1093–1113), ismeretlen első házasságából született leánya, vö. Baumgarten: i. m. (vö. 33. jegyz.) 10 és II. tábla, N° 14, és Forssman: i. m. 137 N° 9 és IV. tábla C.

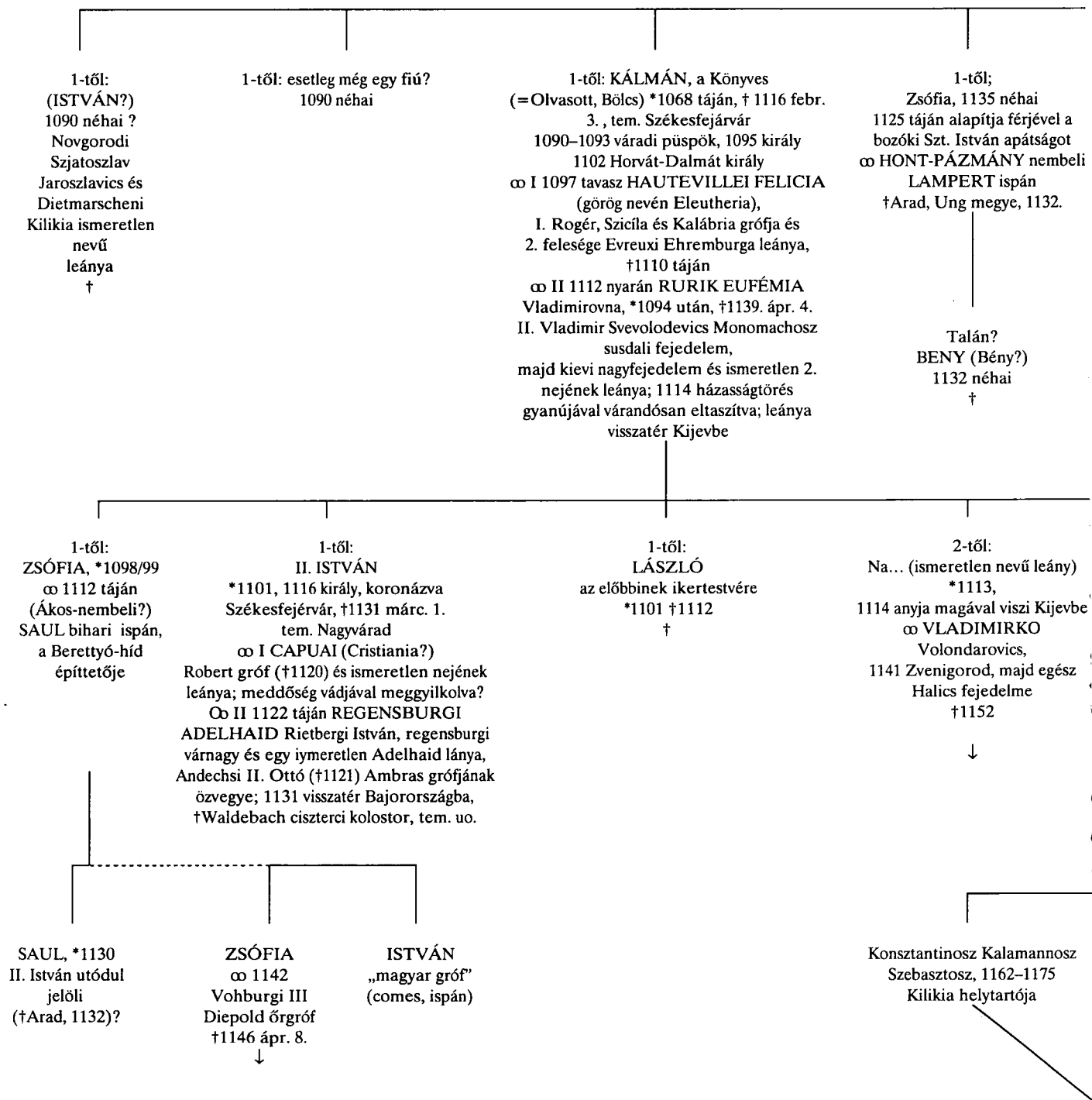
⁶⁰ Vö. Makk: Magyarország, i. m. (vö. 6. jegyz.) 88.

⁶¹ *Et fugit iterum ad Pataves (= Passau) regis Teotonicorum auxilium imploraturus*, vö. Chron. c. 148, Script. I. 429.

⁶² Már II. István uralkodása idején, 1116 után: *Quamvis fuisset obcecatus, tamen mortem timens de rege Stephano fugerit in Greciam*, vö. Chron. c. 157, Script. I. 442.

⁶³ Az admonti halotti jegyzék bejegyzése szerint: *Kal. Sept. (obiit) Almus dux*, vö. Necrologium Admontense. In MGH, Necrologia II. Berlin, 1890, 302.

I. Géza király leszármazottai

I. GÉZA qui et MAGNUS

* Lengyelországban, 1045 táján

1048 hazatér, 1062 apjának követe a császárnál, 1063 dux, 1068 szebasztosz,

1074 király, †1077 ápr. 28., tem. Vác

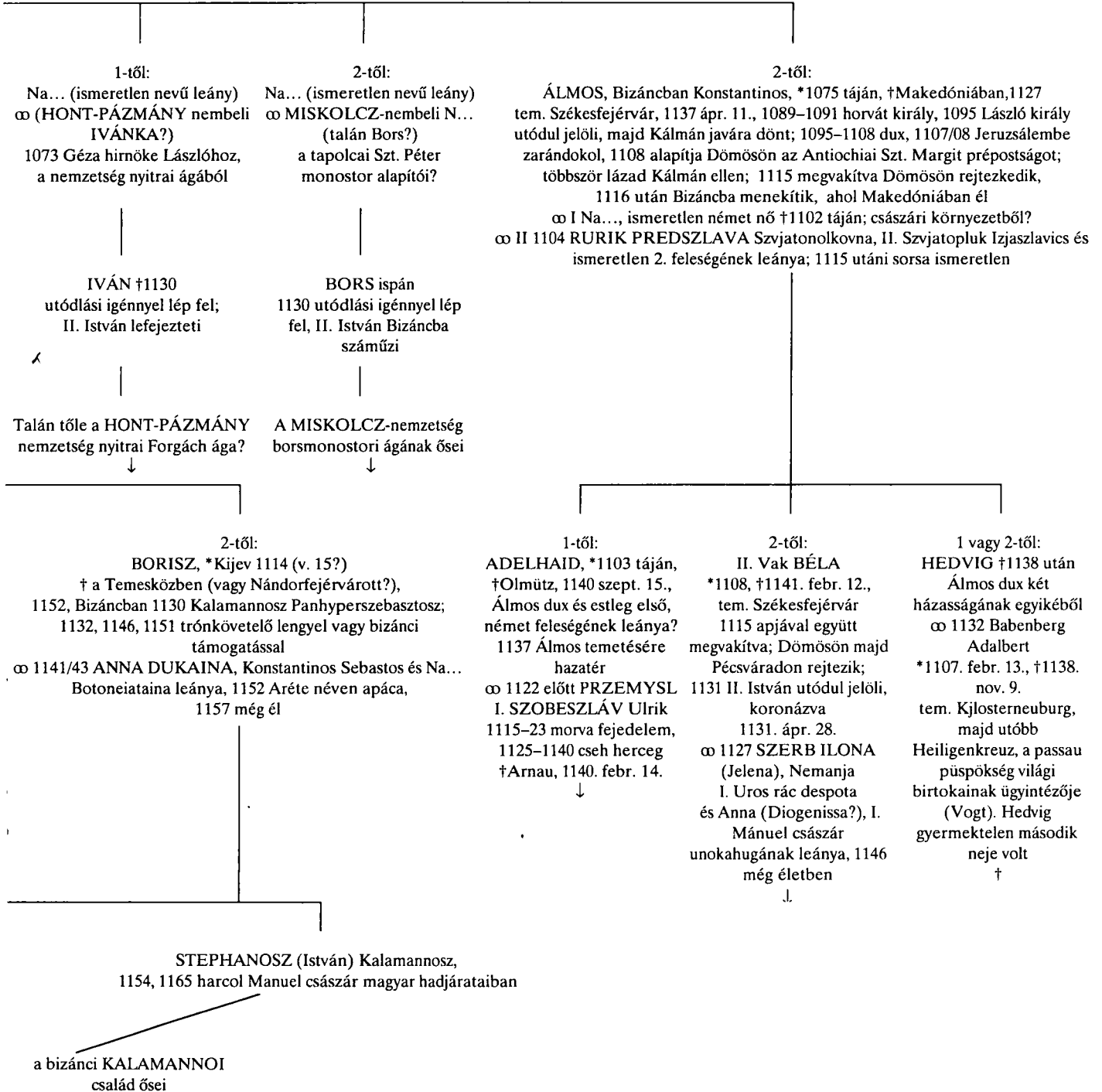
∞ I 1062 LOOZI ZSÓFIA †1070 táján, II. Giselbert gróf

és Jodoignei Erlinde leánya

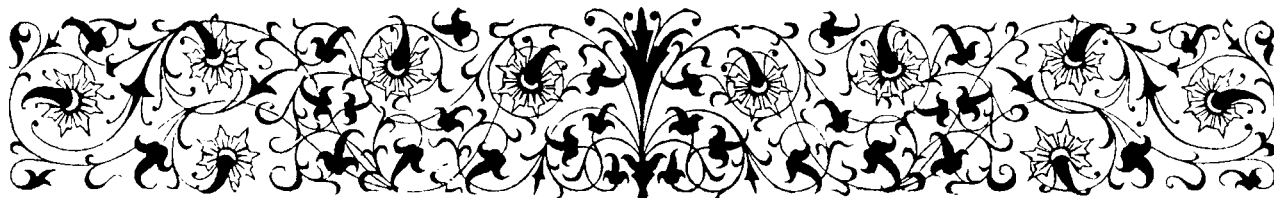
∞ ii. 1072/73 Na... SINADÉNÉ, Synadenos Theodul

és Botoneiatina Na... leánya

*1074 királyné, 1077 özvegy, 1080 körül visszatér Bizáncba

gyikük leánya: ANNA KALAMANNÉ, † mint apáca, Anasztázia
∞ NEMANJA ISTVÁN, † mint Simon szerzetes, Athos hegy, 1200. febr. 12.
159 Kelet-Szerbia zsupánja, 1172 egész Szerbia (Raska, Zeta, Dioklea)
agy zsupánja bizánci hűbérben, 1180 önálló, 1196 lemond és szerzetesbe lép

KISEBB ROVATOK

RÖVID TANULMÁNYOK, HOZZÁSZÓLÁSOK

Egy ígéretes könyvsorozat: Régi magyar családok

Aki ma gyakrabban kutat a levéltárakban, bizonyára felfigyelt arra, hogy a kutatótermekben rendszeresen ott vannak a régi anyakönyvek fölött görnyedő, vagy mikrofilmet nézegető kutatók, akik talán személyes érintettként vagy talán bér munkában, egy-egy család őseit, leszármazóit keresgélik. A minap a borosjenői Kádárok egyik (vélt vagy valós) leszármazója keresett meg kezdeti rész kutatási eredményeivel. Vállalkozó, aki gyermekeire szándékozik hagyni familiájuk leszármazási táblázatát, mert fontosnak tartja, hogy tudják s megismerjék eredetüket, felmenőiket. Máskor egy kedves paraszt bácsi kopogott az ajtómon, hogy őt mindig érdekelte a családjuk eredete, de „eddig nem volt időm utána menni, most már ráérek”, s hol is kezdjen hozzá. Biztos vagyok benne, hogy hasonló eseteket százával tudnának a kollégák is felsorolni.

Az utóbbi időben valóban megnőtt a különböző indíttatásból a genealógia iránti érdeklődés, ahogy abban is biztos vagyok, hogy a disciplina művelésének 1945 utáni merev elutasítására, retrográd tudományként való kezelésére történt, egyfajta ösztársadalmi válaszadásról is beszélhetünk. Ősei mindenkinek vannak, s mindenkinek joga van felmenői kikutatására.

A mai genealógiai kutatások egyik szeletének közzétételére, a kéziratok gondozására, kiadására vállalkozott Pozsonyi József történész, a balmazújvárosi Semsey Andor Múzeum igazgatója. A *máig virágzó történelmi családok* történetének megjelentetéséről van szó, a *Régi magyar családok* című sorozatban. Tisztelet és elismerés illeti az ötletgazda főszerkesztő Pozsonyi Józsefet, aki felismerte a tudományos igényű kutatások ösztönzésének, az elkészült kéziratok kiadásának, koordináltságának hiányát! Ahogy azt is, hogy ezen familiák itthon vagy határainkon túl élő mai leszármazóitól, amennyiben nem „gyűjtjük” be a náluk lévő pótolhatatlan forrásokat, örökre elvesznek a történettudomány számára. Nem

elhanyagolható szempont az sem, hogy egy-egy megye vagy település (olykor régió) történeti monográfiájának megírásához a kötetek tudományos igényű forrásul is szolgálnak; az egyes, meghatározó családok történetének konkrét ismerete nélkül, bizony bátor vállalkozás minden ilyen jellegű, szintetizáló összesség.

A sorozatban eddig megjelent kötetek szerzői az adott famíliá történetét kiválóan ismerő történészek. Pozsonyi József a múzeumi névadó *semsei Semsey családról* írt, Kisfaludy László történelemtanár saját családjá, a *kisfaludi Kisfaludyak*, Dr. Ulrich Attila a Jósa András Múzeum történésze a *németszőgyéni és bánházi Jósák* történetét tette közzé, társszerzője Jósa Miklós, ma élő leszármazó.

A kutatók alapos és szakszerű munkát végeztek: levéltárak és parókiák sokaságát keresték fel, korabeli iratok százait nézték át, beutazták egy-egy felmenő nyomát keresve-kutatva a Dunántúlt és Kelet-Magyarországot, a ma élő leszármazóktól adatokat, írott és tárgyi forrásokat gyűjtöttek. Az esztétikus kivitelű köteteket adat- és szempontgazdagság jellemzi, igényesen illusztráltak, számos portrét tárnak elénk az adott famíliá jó egynehány kiemelkedő tagjáról. Olykor töredék adatokból, kutatási eredményeik nyomán precíz leszármazási táblák készültek. Felváltották a kutatási problémákat, utalva itt-ott, a forráshiány miatti további kutatások szükségességére. Az adott térségben meghatározó családok történetével a problémák sokirányú szövevényeit tárják fel, amelyek újabb kutatásokra serkentenek. Sokunk nevében gratulálunk a szerzőknek!

A kötetek szerkesztője *Szarvas Márta*, kiadja a *Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága*, felelős kiadó *Vargáné dr. Szathmári Ibolya*.

Előkészületben a Szirmay, a Návay, a Dessewffy, a Rátky, a Kállay, a Vay és a Fiáth családok története.

Lakatos Sarolta

A 18–19. SZÁZADI TESTAMENTUMOK FORRÁSÉRTÉKE¹

Közismert, hogy a 17. századból a háborús pusztítások és az elemi csapások miatt sajnálatosan kevés forrás áll rendelkezésünkre. Különösen érvényes ez a megállapítás a Duna–Tisza közére, amely talán leginkább ki volt téve a hadak járásának, egészen 1711-ig. Ami megmenekült a török- és Habsburg-ellenes háborúk során, annak számottevő részét a II. világháború pusztította el. Kecskemét is ekkor veszítette el a 16. századig visszanyúló jegyzőkönyveit, cégleveleit és zárt levéltárának anyagát. Ezért érthetően felértékelődtek azok az ebből az időszakból származó források, amelyek megmenekültek.

Közismert az is, hogy a királyi városok és a nagyobb mezővárosok egyik legjelentősebb forrását, a végrendeleteket sorra publikálták már egyes levéltárak.² Kecskemét és a megye sajnos e téren elmaradt. E fontos forrás publikálásának hiánya miatt a tematikus feldolgozásokat végző más településeken élő kutatók csak ritkán tudnak az itteni levéltári anyagban elmélyülten kutatni. Pedig mennyiségileg is figyelemre méltó az itt felhalmozott adatok összessége.

Egy korszak vagy egy térség múltjának alapos feltárásához minden rendelkezésre álló forrást fel kell használni, a testamentumokat is. Forrásértéküket növeli, hogy az élet igen sok területét érintik. Ez a forrástípus az egyik legsokoldalúbban képes vallani koráról és a testálóról egyaránt. Mindenekelőtt a vagyoni állapotok változásairól nyújt mindennél hitelesebb képet. Az élettől való búcsúzás előtt ugyanis nemcsak a távozó érdeke volt, hogy valós képet adjon anyagi viszonyairól, hanem az örökösök, az adósok, a hitelezők, a városi közigazgatás és a földesúr érdeke is. A jogi formulák, a szokásjog és a bevett formások egyaránt segítették a rendelkezések csaknem maradéktalan érvényesülését. A testamentumokban egy-egy személyiség, egy-egy kiemelkedő vagy csak igen szerény egzisztenciával rendelkező értelmiségi, polgár, gazda vagy zsellér tett – sokszor formálisan – vallomást életútjáról, eredményeiről vagy kudarcairól. Ily módon olyan, szinte intim részletekre, családi és személyes jellegzetességekre hívják fel a kutató figyelmét, amilyenekre talán egyetlen más forrástípus sem képes. A rendelkezők egykori ruházata, bútó-

raira, lakásainak méretére, jellegére, vagyoni állapotára, kedvenc ékszereire, termelési és személyi eszközeire, könyveire, hangszerre vonatkozó pontos adat révén, nemcsak a néprajz, nemcsak a gazdaság- és társadalomtörténet területéről találunk igen sok érdekes részletet, hanem a korszak, a megismételhetetlen egyéniség, a személyiség kort idéző tulajdonságai is megfoghatókká válnak. Különösen fontos adatok gyűjthetők össze a különféle hagyományok módosulásáról, a temetkezésre, a halotti torra, a lakodalmakra szánt költségekről, az árvagondozásról, a szegénygondozásról.

Mivel az örökbe hagyott vagyonok számottevően bővültek, jelentős számban készültek olyan végrendeletek, amelyek egy-egy tömörített családtörténetnek is megfelelnek. Az ilyen testamentumok forrásértéke érthetően lényegesen nagyobb, adatbázisa sokkal gazdagabb, mint a „szabványos” végzéseké. Tanulmányozásukkal nem egy esetben követhetjük nyomon generációk vagyoni gyarapodását (pl. a kecskeméti Bozsó, Antal, Ladányi, Szekeres, Ferenczy vagy a Dömötör famíliáé).³

A helyi végrendeletek sora igazolja, hogy kisebb összegek kölcsönzésére többen is vállalkoztak. Ugyanis hitelt felvenni, a pénzintézetek teljes hiányában, nehéz volt, de a 19. század elején szervezett takarékpénztárak se tudták kielégíteni a rendkívüli igényeket. A mind több helyen szerveződő temetkezési egyletek is csak csekély tőkét voltak képesek összegyűjteni. Éppen ezért a magánjellegű kölcsönzés a helyi hitelezés egyik legfőbb forrása volt.⁴

A mezővárosokban a 17. századtól, a hódoltság évtizedeiben is, a városi tanács látta el a végrendelekkel kapcsolatos feladatokat. Bár az ezek formába öntésével foglalkozó ránk maradt legkorábbi statútum csak a 18. század derekáról való, a legelső testamentumok hitelesítői között többször is választott tisztséget viselő neve található, ami kétségtelenné teszi, hogy a tanács régtől fogva törekedett a saját, jogilag képzett embereit igénybe venni, és kivételesnek mondható az alkalmi tanúk előtt végbement testálás. Nem szólva arról, hogy a legrégebbi végrendeletek is kizárólag a városi tanács levéltárában gyűltek össze.

Valószínű, hogy a jogbiztonság megerősítése végett vált szükségessé az az 1756-ban született döntés, hogy a végrendeletek a város főbírája által rendelt és küldött becsületes és írástudó emberek előtt készüljenek, és általuk is legyenek a város jegyzőkönyvébe beírva.⁵ Nem egyértelmű azonban, hogy külön jegyzőkönyvet használtak-e erre a célra, mint a királyi városokban, vagy a tanácsi jegyzőkönyvek oldalaira kerültek ezek a bejegyzések. Mivel az eredeti jegyzőkönyvek a II. világháború alatt elpusztultak, erről egyértelműen meggyőződni ma már nem lehet.⁶ A fennmaradt végrendeleteken található jelzetek azt igazolják, hogy végül is itt magukat az iratokat gyűjtötték össze, különválasztva a többi tanácsi iratoktól, levelektől.

Bár a testamentumok megformálása igen nagyfokú változatosságot mutat, az esetek többségében van bevezető része; majd követi a vagyontárgyak felsorolása, eredete a jogi megítélés szempontjából; a végrendelező adósságai; a végrendelező kintlévőségei; a vagyon elrendezése, és végül a végrendelet megerősítése.

A levéltárak egyik feladata az őrizetükben lévő legjelentősebb forrásanyag közzététele. Természetes, hogy egyetlen megyei levéltárban sem lehet egy kötetben publikálni az egyes forrásfeleléseket. Még a feudális rendi társadalom korából is olyan számtalannak mennyiségű írott anyag maradt ránk, hogy azokat az esetek többségében csak sorozatok formájában lehetett közreadni. A *Forrásközlések* sorozatot 1972-ben indította útjára a Bács-Kiskun Megyei Levéltár, 1973-tól Iványosi-Szabó Tibor igazgató szerkesztésében jelent meg. A mai formában, és külalakjában is egységesen, Tóth Ágnes igazgató elképzelése szerint 1996-tól jelenik meg, és nagy örömünkre ma, a legfrissebb 9. kötetet is kezébe veheti az olvasó.

Úgy ítéltük meg, hogy a testamentumok teljes anyagának feltárására, szakmailag igényes közzétételére igen komoly szakmai felkészültséggel rendelkező személy vagy személyek csaknem folyamatos munkája mellett is évek szükségesek. De tekintettel arra, hogy a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára három évtized alatt több mint egy tucat dokumentumgyűjteményt, illetve egyéb kiadványaiban terjedelmes forrásgyűjtést adott ki,⁷ amelyeknek nagyobb része az 1591 és 1849 közötti időszakból való, és amelyek a tudományos igénynek formai szempontból is megfelelnek, úgy gondoltuk, hogy ezen forrásanyag feltárását, a kötetek szerkesztését és az iratok közzétételét is a legmagasabb szinten tudjuk majd elvégezni. Ezt garantálta nemcsak az intézmény több évtizedes elismert tudományos „műhelymunkája”, de az ebben közreműködő kutatók és sok évtizedes tudományos tevékenységgel rendelkező munkatársak is.

A megye területén lévő mezővárosok levéltárait és irattárait fennmaradt végrendeletek közzétételét 2001-ben kezdte el az intézmény, és 2005 októberében, a levéltár öt éves kiadványterve, jelentős

mértékben az NKA Levéltári Szakmai Kollégiuma vissza nem térítendő támogatásának köszönhetően, megvalósult.

A kecskeméti végrendeletek négy kötete után, az ötödik kötet a Duna–Tisza közti mezővárosok, Baja (1763-tól), Dunapataj (1738-tól), Kiskunfélegyháza (1766-tól), Kiskunhalas (1749-től), Kiskunmajsa (1815-től) és Szabadszállás (1787-től) végrendeleteit tartalmazza. E kötetekben a szerzők és szerkesztők kamatoztatni kívánták más városok, levéltárak hasonló kiadványainak tapasztalatait.

Kecskeméten 1655-ből való a legkorábbi végrendelet. Az említett mezővárosok közül a legkorábbi Dunapatajon kelt, 1738-ban. Az 1711-ig terjedő időszakból igen kevés maradt ránk, az 1760-as évek végétől már több százat gyűjtöttek össze a város levéltárában. Az ezt követő 7–8 évtizedből ennek többszörösét őrizték meg elődeink. Ha nem is ilyen mennyiségben maradtak ránk mai megyénk területén lévő mezővárosaink testamentumai, de azok levéltáraiból is össze lehetett gyűjteni kétszáz körüli mennyiséget 1738 és 1847 között.

A kecskeméti testamentumok első kötetének anyagát célszerű volt az urbárium kiadásának évével, 1767-tel zárni.⁸ Így 462 végrendelet teljes szövegének közlésére került sor. Kecskemét fejlődésén belül ez az időszak rendkívül fontosnak bizonyult. Ekkorra esnek a hódoltság utolsó évtizedei, a török elleni felszabadító háborúk éveit, a Rákóczi-szabadságharc, a rendi állam és közigazgatás újjászervezése, a széles körű migráció, a korábbi rideg állattartás válságának fokozatos kibontakozása és a szélesebb körű növénytermesztés alapjainak megteremtése egyaránt. Éppen ezért érthető, hogy rendkívül sokirányú adatot, utalást tartalmaznak ezek a dokumentumok nemcsak anyagi javak termelésének alakulásáról, azok értékrendjéről és méreteiről, hanem a birtokviszonyok átrendeződéséről, a pénzgazdálkodás jellegének változásairól és a mezővárosi társadalom rétegződésének alakulásáról egyaránt. Mivel jogi természetű gesztusról van szó, sok-sok adatot találunk bennük az országos gyakorlat naponkénti érvényesüléséről éppen úgy, mint a helyi sajátosságokról, azok fokozatos alakulásáról egyaránt. A kecskeméti testamentumok közzétételét még az a tény is indokolta, hogy a katolikus egyház anyakönyvei 1819-ben elégték, ezért sok családra vonatkozó leíró forrás csak a testamentumokban maradt ránk; találunk bennük példát a vallási türelem megnyilatkozására is.

Kecskeméten a szabadságharc lezárulásáig terjedő 57 évből csak 54 végrendelet maradt ránk. A következő 55 évből viszont már 405 testamentumot őriztek meg. Tekintettel arra, hogy az írásbeliség a 18. század derekától rohamosan bővült, a hasonló terjedelmű második kötet a nem egészen másfél évtized alatt (1768–1781) keletkezett 561 végrendeletet foglalhatta magába.⁹ Mivel a következő évtizedekben a ránk maradt végrendeletek száma tovább gyarapo-

dott, ugyanakkor a publikálásra szánt anyagi lehetőségeink csak két további kötet megjelenését tette lehetővé, arra kényszerültünk, hogy a polgári forradalomig terjedő időszakban létrejött végrendeletekből csak válogatott anyagot tegyünk közzé. A válogatás ellenére minden egyes évből került be néhány irat. Nem lett volna szerencsés, ha mechanikusan szabtuk volna meg az egyes évekre jutó testamentumok számát, annál is inkább, mivel az egyes évekből megőrzött mennyiség még rövid időszakon belül is erősen eltérő. Az 1831. évi kolera idején például 89 végrendelet került a levéltárba, míg a következő évben mindössze 34. Ezért célszerűbbnek látszott az egyes iratok forrásértékéből kiindulni. Így óhatatlanul jelentkezett kisebb eltérés az egyes éveket reprezentáló végrendeletek száma között. Igyekeztünk a válogatott anyagot közreadó két kötet időkereteit is arányosan megvonni. Ezért a harmadik kötet az 1782–1820 közötti évek anyagát, a negyedik pedig az 1821-től 1848 elejéig keletkezett végrendeleteket tartalmazza.¹⁰ Így tudtuk elérni azt, hogy a két kötet együttesen további közel félezer végrendeletet tegyen hozzáférhetőbbé. Ezek közlésénél abban a szerencsés helyzetben voltunk, hogy Magyarország legnagyobb népességű mezővárosa a 18. század utolsó harmadától keletkezett iratainak nagyobb részét már meg tudta őrizni, és így nemcsak a közigazgatás, a jogszolgáltatás, hanem a városépítés és a szellemi élet területéről is számos írott emlékünknél maradt fenn. A végrendeletek száma is évről évre gyarapodott a több mint húszezer lakosú mezővárosban belül. Ezek eredeti rendjükben és csaknem hiánytalanul a kutatók rendelkezésére állnak. Ez a bőség a sorozat pénzügyi fedezetének előteremtésekor bizony a szó szoros értelmében zavarba ejtőnek bizonyult. Amennyiben ragaszkodtunk volna a korábbi évtizedek anyagának közreadásakor követett eljárásunkhoz, a sorozat köteteinek száma több mint egy tucatnál nőhetett volna. Bár tudományos szempontból a teljességre való törekvés lenne igazán kifogástalan, sajnos ezt az ideális eljárást nagyon is behatárolt pénzügyi lehetőségeink lehetetlenné tették. Választanunk kellett: vagy a teljességre törekedve még a 18. század végéig sem jutunk el, vagy pedig a polgári forradalomig terjedő időszak egészéről adunk egy válogatott anyagot. Ekkor már évenként 50, olykor 70 testamentum is készült, igen sok a tartalmában egymáshoz nagyon is hasonló végrendelet. Újabb változást jelent a korábbi évtizedek gyakorlatával szemben, hogy a végrendeletek tekintélyes hányada lényegesen bővebb is. Ezek nemcsak a hagyatékok választékának erőteljes növekedését jelzik, hanem sok esetben a jogilag is képzett testálók tettének indoklása végett a helyi jogszokásokat rögzíti a testamentumokban, illetve az attól való eltérést indokolja.

Főként a kisbirtokosok esetében szólhatunk csaknem tipikusnak mondható forrásról. Ezekben visszatérően egy ház, egy-két pászta szőlő, esetleg kisebb

szántó és a gazdálkodáshoz legszükségesebb eszközök szétszórásával találkozunk. A néprajz, a gazdaságtörténet, az életmód, a helyi jogszokások stb. iránt érdeklődők ezekben a viszonylag szűkös tárgyi anyag ismétlését találhatják. Nem állítjuk, hogy felesleges lenne ezek publikálása. Ha viszont a rendelkezésre álló pénzügyi alap igen szűk, hasznosabbnak látszott inkább időben kiterjeszteni a választékot. Ezt az eljárást alá tudjuk támasztani azzal is, hogy egy igen jelentős mezőváros paraszti gazdálkodásának szinte gyökeres átalakítását lehet ily módon figyelemmel követni. Igen jelentős változások mentek végbe a feudális rendi társadalom utolsó évtizedeiben a város társadalmán belül is. A görög és német származású kereskedők, helyi iparosok, a hivatalnoki-értelmiségi csoport fokozatos bővülése révén merőben új lakásvi-szonyok, új szokások, új használati eszközök, új megtakarítási formák stb. kibontakozását kísérhetjük így figyelemmel, több mint egy fél évszázadon át, benne a reformkorral.

A korabeli kereskedőmentalitás sajátosságainak érzékeltetése végett emeltünk be a testamentumok közé egy házassági egyezséget (23. sz. Boda Anna és Orbán Sámuel között), amit a közölt végrendelet (213. sz.) tesz teljessé.¹¹

Az azonos szerkesztési elv következetes alkalmazása ellenére az egyes kötetekben közölt iratok alapján szinte más-más világ tárul elénk. Az első két kötetbe került testamentumokat néhány esettől eltekintve a különféle vagyoni rétegekhez tartozó parasz-tok készítették. A negyedik kötetbe pedig már jelentős számban jutottak iparosok, kereskedők, a mező-város értelmiségi, tisztviselői és egyházi személyek által készített végrendeletek is. Ily módon a válogatás ellenére a kötet viszonylag jól tükrözi a város lakos-ságán belül végbement jelentős változásokat.

Nem kívánjuk semmiképpen sem a megkerülhetetlen kényszert erényként bemutatni. Csak az volt a célunk, hogy a korábbi két kötettel szemben az újabb két kötet anyagának összeállítása során követett eljárást tegyük érthetővé. Bízunk abban, hogy az abban fellelhető rendkívül figyelemreméltó írott emlékek a kutatók sorát fogják arra késztetni, hogy témájuk alaposabb feltárásához használják azokat a végrendeleteket is, amelyeket a publikálás során a jelzett okok miatt mellőzni voltunk kénytelenek.

A források közlésekor mind a két szerző esetében egy több évtizedes gyakorlatot vehettünk alapul, melyek Németh Gábor 1995-ben kiadott forrásközlésében ötvöződnek, eljárását pedig Benda Kálmán 1974-ben megfogalmazott forráskiadási szabályzata határozza meg, amelyet mi is követésre méltónak találunk.¹²

A kecskeméti végrendeletek esetében az első kötet tartalmazza a szükséges forráskritikát és forrásismertetést is tartalmazó bevezetőt, a publikálás során követett, illetve követendő normákat és formákat, tartalmazza a minden kötetre vonatkozóan kötelező

apparátust (mutatókat, latin szavak és régi kifejezések, a korabeli pénzek és mértékegységek, források stb. jegyzékét). Az első kötetben személynévmutatót nem talál az olvasó, de már a 3. és 4. kötetben a tartalomjegyzék a testálók nevét abc-rendben közli.

Kiadványainkban a testamentumokat szoros időrendben közöljük, az 5. kötetben természetesen városként, amelyekről rövid leírás is van. Amennyiben a végrendeleteken csak a hónap van jelölve, azt az abban a hónapban keletkezett iratok végére tettük, és ha csak az évet tüntették fel, a jelölt évben készült végrendeletek végére került az irat szövege. Minden egyes testamentumot külön sorszámmal láttunk el. Szükségesnek tartottuk, hogy az egyes dokumentumoknak szerkesztett címet adjunk. Ez lehetővé teszi, hogy a végrendelező nevének közlése mellett további tájékoztató pontokat is megadjunk. Ezért, ha egy özvegy végrendelezett, férjezett neve mellett feltüntettük leánykori nevét is, és ha csak a leánykori neve volt megadva, férje nevét is, ha ezt az okiratban feltüntették. Ugyancsak célszerűnek látszott utalni már a címben a testáló foglalkozására is, mivel így több esetben a címjegyzék egyszeri áttekintése révén is érdemi tájékoztatást lehet nyújtani az olvasó számára. Ezt követően közöljük a végrendelet dátumát, majd ezután a testamentum teljes szövegét, szövegű formában. Eltérő betűtípussal és betűnagysággal rögzítettük a végrendeletek hátlapjára vezetett korabeli, illetve utólagos feljegyzéseket, jelzeteket, az irat alaki jegyeire vonatkozó megjegyzéseket, észrevételeket.

A rendkívül szépen és szabatosan fogalmazott, igen jól szerkesztett testamentumok ritkaságszámba mennek. Sok esetben betűkihagyásokkal, a ragok, szövegek elhagyásával, sőt nem ritkán betűtévészekkel, különálló szavak gyakori egybeírásával is találkozunk, a betűhív közlés akár értelemzavaró is lehetne azok számára, akik a korabeli írásos források sajátosságait nem ismerik, az írott emlékek nyelvezetében nem elég járatosak, ezért a szövegű közlési formát választottuk.¹³ A nagybetűket, mivel ekkor teljesen találomra használták, a mai helyesírási szabályzatnak megfelelően alkalmaztuk. Ezek figyelembe vételével is fokozottan törekedtünk arra, hogy minél hűebben tudjuk követni az eredeti szövegezést. A családneveket mindenkor, de sok esetben a személyneveket is betűhíven közöltük. A helyneveket ugyancsak eredeti formájukban hagytuk. Megtartottunk

minden olyan jegyet, amelyet következetesen használtak, akár csak egyetlen testálás során is. Ezek akár í-ző, illetve ő-ző nyelvjárásokra is utalhatnak. Tekintettel arra, hogy a latin nemcsak a hivatalnokok nyelve volt, hanem 1844-ig Magyarországon a hivatalos nyelv is maradt, érthetően igen sok esetben találkozunk latin szavakkal, illetve latin szavak magyar ragozásával. Csaknem általános, hogy leginkább a jogi szakkifejezések latinul jelennek meg. Főleg a 18. század derekától kezdve, a végrendeletek záradékát, a levéltárba történő utalását, a hagyatékkal kapcsolatos későbbi döntések eredményét sorra latin nyelven rögzítették. A kor latin és magyar nyelvű szövegeiben általánosan használt rövidítéseket a kiadási szabályzatnak megfelelően feloldottuk. A sérült vagy hiányos, esetleg javított szövegrészekre, régi kifejezések mai megfelelőire, az esetlegesen szükségessé vált tájékoztatásra []-ben történik utalás, illetve a hiányt pontozás jelzi. A bizonytalan olvasatra [?], a tollhibára, az esetleges logikátlan vagy nyelvtani egyeztetés nélkül fogalmazott, ezért az olvasást zavaró részekre (sic!) jelzés utal, bár ezt inkább csak az egészen kirívó esetekben volt célszerű alkalmazni. A jobb szövegértés érdekében elkerülhetetlen kiegészítések ugyan csak []-be kerültek.

Az 5. kötet¹⁴ is tartalmazza azt az apparátust, amit az előző négy, de kiegészült a kronológiai kifejezések feloldásával. Továbbá a szerző nemcsak a testálók személynévmutatóját készítette el, hanem a testamentumokban előforduló minden személynévet. Érdekessége még, hogy a kecskemétiakhoz képest, a mezővárosok anyagából válogatott testamentumok között volt több német nyelvű szöveg, Baja város esetében pedig, lakossága nemzetiségi összetételének megfelelően van szerb, horvát, illetve bunyevác nyelvű testamentum is, melyekből fordításban közre is adunk néhányat. Ezek fordításába a szerzőkön kívül levéltárunk levéltárosai is bekapcsolódtak.

A kiadványok irodalomjegyzéke, mind a két szerző esetében jelzi, hogy munkájuk során felhasználták a város, a megye és az ország neves szakembereinek ebben a témában közölt tapasztalatait.

Apró Erzsébet

JEGYZETEK

¹ Az azonos című előadás elhangzott a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára VI. Levéltári Napján Kecskeméten, 2005. november 7-én.

² Kemény János: Duna-Tisza közti mezővárosi végrendeletek 1738–1847. BKMÖL Kecskemét, 2005. 5.

³ Iványosi-Szabó Tibor: Egy parasztcsalád gazdasági és társadalmi emelkedése (a kecskeméti Ladányiak 1648–1853). In: Bács-Kiskun megye múltjából. Évkönyv 20. Kecskemét, 2005. 7–116.

⁴ Demeter János végrendelete 1820-ból. *Iványosi-Szabó Tibor*: Kecskeméti végrendeletek. III. 1782–1820. Kecskemét, 2004. 366–369.

⁵ *Iványosi-Szabó Tibor*: Kecskeméti szabályrendeletek I. 1599–1850. Kecskemét, 1991. 68–69.

⁶ *Iványosi-Szabó Tibor*: A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei 1591–1711. I. Kecskemét, 1996. 8–24.

⁷ *Bánkiné Molnár Erzsébet*: A Bács-Kiskun Megyei Levéltár publikációi 1950–1990. In: Bács-Kiskun megye múltjából 11. 465–484; *Terenyi Éva*: A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára bibliográfiája 1990–1995. In: Bács-Kiskun megye múltjából 14. Kecskemét, 1998. 381–394.; A Bács-Kiskun Megyei Önkormány-

zat Levéltára bibliográfiája 1996–2000. In: Bács-Kiskun megye múltjából. Évkönyv 17. Kecskemét, 2001. 341–355.

⁸ *Iványosi-Szabó Tibor*: Kecskeméti végrendeletek I. 1655–1767. Kecskemét, 2002. 437.

⁹ *Iványosi-Szabó Tibor*: Kecskeméti végrendeletek II. 1768–1781. Kecskemét, 2003. 480.

¹⁰ *Iványosi-Szabó Tibor*: Kecskeméti végrendeletek III. 1782–1820. Kecskemét, 2004. 416., és Kecskeméti végrendeletek IV. 1821–1848. Kecskemét, 2004. 368.

¹¹ *Iványosi-Szabó Tibor*: Kecskeméti végrendeletek III. 1782–1820. Kecskemét, 2004. 40–42. és 347–348.

¹¹ *Iványosi-Szabó Tibor*: Kecskeméti végrendeletek III. 1782–1820. Kecskemét, 2004. 40–42. és 347–348.

¹² *Németh Gábor*: Nagyszombati testamentumok a 16–17. századból. Bp., 1995; *Benda Kálmán*: A Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat 1607–1790 közötti részének szerkesztési és forrásközlési szabályzata. In: Századok, 108. évf. 436–475.

¹³ *Bak Borbála*: A 16–18. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései. In: FONS VII. (2000) 1. sz. A történeti források kiadásának módszertani kérdései. 91–137.

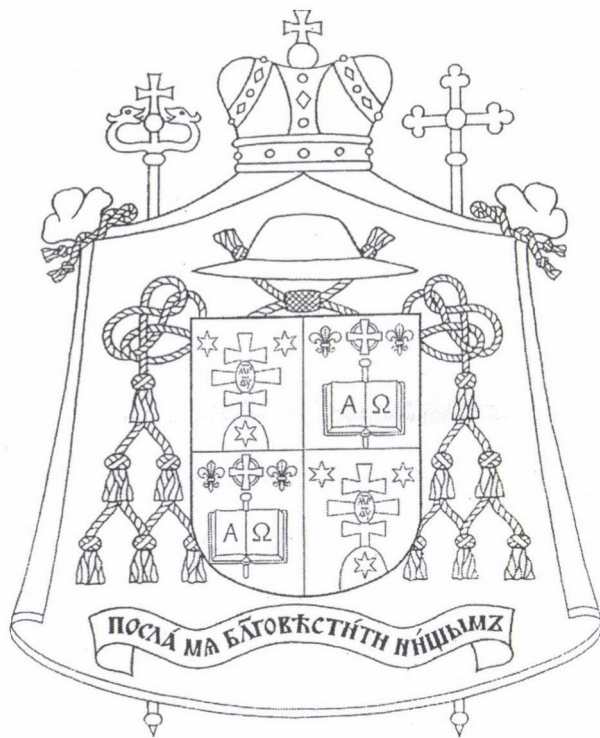
¹⁴ *Kemény János*: Duna–Tisza közti mezővárosi végrendeletek 1738–1847. Kecskemét, 2005. 446.

AZ UKRÁN GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZ MUNKÁCSI PÜSPÖKSÉGÉNEK ÚJ CÍMERE

II. János Pál pápa 2003. január 6-án felszentelte az Ukrán Görög Katolikus Egyház (továbbiakban UGKE) munkácsi püspökségének (Ungvári székhellyel) új püspökét, Milán Šašikot, aki ugyanazon év január 26-án el is foglalta tisztét.

Milán Šašik január 16-án megerősítette az UGKE munkácsi püspökségének címerét (Z. G. Alexy tervezésében).

Címer: vörös mezőn kék halmon ezüst kereszt, három szélesedő keresztzárval, a középső hosszabb a másik kettőnél. A kereszt közepében, arany ovális medaillonban cirill betűs Mária monogram. A pajzsfeben, a kereszt két oldalán és a halomban három hatágú aranycsillag. A pajzsot vörös és kék drágakővel díszített ezüst-arany püspöki mitra koronázza. A

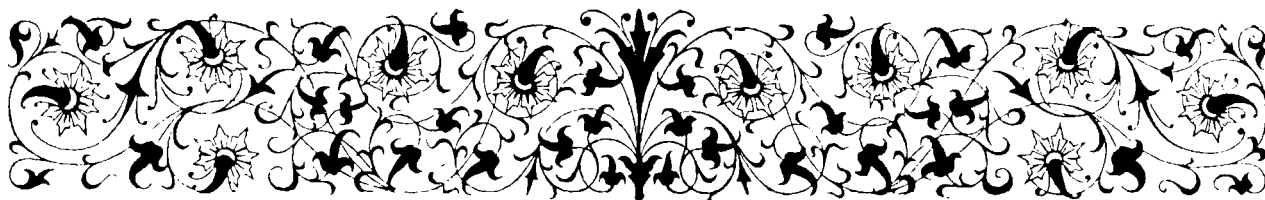
pajzs mögött haránthelyzetben, egymást keresztező arany püspökbot és körmeneti kereszt.

A kereszt a görög katolikus egyházat jelképezi, a halmon levő elhelyezése pedig a Szent Kereszt Felmagasztalására szentelt ungvári székesegyházat jeleníti meg (ahol a püspökség jelenlegi székhelye található). A Mária monogramot tartalmazó ovális medaillon arra utal, hogy a püspökséget Munkácson alapították, és a helyi székesegyházzal függ össze. A három csillag a Gonganelli családból származó XVI. Kelemen pápa címeréről ered; 1774-ben ő alapította a munkácsi püspökséget.

Elkészült Milán Šašik püspöki címere is: négyosztatú, első és negyedik mezőben a Munkácsi püspökség címere, a másodikban és a harmadikban a tulajdonos saját jelképe: kék mezőn nyitott könyv arany szegéllyel és vörös borítóval, a könyv lapjain görög betűk „A” és „Ω”. A könyv mögül kilátszik az ezüst vándorbot, amely felett arany gyűrűbe fektetett ezüst, szélesedő szárú kereszt. Ez utóbbi két oldalán egy-egy arany liliom. A pajzs felett zöld püspöksüveg zöld zsinórokkal, amelyek a pajzs két oldalán hat-hat bojtban végződnek. A pajzs alatt kiterített ezüst szalagon jelmondat: „ПОСЛА МА БЛГОВЪСТІТІ НІЦЫМЪ” [Küldött engem jó hírt hozni a nincsteleneknek]. A pajzsot aranszegélyű vörös palástra fektették, melyet püspöki mitra koronáz. A palást széleit felül arany zsinórral kötötték át. A palást mögül kilátszik az arany pásztorbot és arany körmeneti kereszt.

A tulajdonos címere magába foglalja Szent Amantius-Milán attribútumait, ti.: vándorbotot és könyvet; ezt kiegészíti Szent Anna heraldikai jele, aki annak a templomnak a védőszentje, ahol megkeresztelték. A kereszt a megváltót, a két liliom Mária szimbólumaként az Istenszülőt és édesanyját, Szent Annát jelképezi.

Zdenko G. Alexy
(Ford.: Mordovin Maxim)

KONFERENCIÁK, RENDEZVÉNYEK

BESZÁMOLÓ A XIV. NEMZETKÖZI HERALDIKAI KOLLOKVIUMRÓL

(Szentpétervár, 2005. szeptember 5–8.)

A Nemzetközi Heraldikai Akadémia minden páratlan évben sorra kerülő kollokviumát idén a szentpétervári Állami Ermitázs Múzeum és az Orosz Föderáció Elnöke mellett működő Heraldikai Tanács rendezte; a helyszínt a nagymúltú múzeum biztosította, négy napra a résztvevők rendelkezésére bocsátva az Ermitázs Színházat. A konferenciát a fogadó intézmény nevében Mihail Piotrovskij főigazgató, a Szentpétervári Egyetem tanára, az Orosz Tudományos Akadémia levelező és az Orosz Művészeti Akadémia rendes tagja üdvözölte, beszédében kiemelve a múzeum két évszázados múltja visszatekintő, szoros kapcsolatát az orosz heraldikai kutatásokkal; a Heraldikai Tanács részéről annak elnöke, az Ermitázs főigazgató-helyettese, Georgij Vilinbahov mondott köszöntőt; végül a Nemzetközi Heraldikai Akadémia képviselőjében Rolf Nagel elnök nyitotta meg az előadássorozatot.

Az idei kollokvium témája a női heraldika volt. Az előadások ennek megfelelően két nagy kérdéskörrel foglalkoztak: a női alakok címerbéli és pajzson kívüli (sisakdíszben vagy pajzstartóként) való ábrázolásainak problematikájával, ill. a női címerviselés formai jegyeivel és jogi szabályozásával a középkortól napjainkig.

A heraldikai nőalakok problematikáját tárgyaló előadások sorát Michel Popoff referátuma nyitotta, amely egyébként a nők középkori címerviselésével kapcsolatban is fontos új eredményeket fogalmazott meg. A párizsi Nouvelle Sorbonne egyetem tanára rámutatott: a késő középkori nyugat-európai címereskönyvekben nőábrázolások túlnyomórészt a sisakdíszekben láthatók, címeralakként elsősorban képzelt címerekben gyakoriak, és ott is vagy kifejezetten szörnyalakként, vagy legalábbis kedvezőtlen beállításban, erősen pejoratív jelentéstartalommal (pl. Kína 15. századi képzelt címerének főalakja, a csapzott, púpos vadember-nő az alkotók szándéka szerint a keresztény civilizáció részéről a részint hitványnak, részint kulturálatlannak tartott pogány keleti birodalommal szemben táplált megvetést illusztrálja).

Az osztrák Michael Göbl a Német-Római Birodalom és a Habsburg-monarchia heraldikai gyakorlatát vizsgálta, és kimutatta, hogy ebben nőábrázolások főleg pajzson kívüli elemként (sisakdíszként és pajzstartóként) fordulnak elő a 14. század elejétől. Stanis-

lav Kuczyński varsói professzor, a Nemzetközi Heraldikai Akadémia kollokviumainak állandó előadója széleskörű adatgyűjtésen alapuló, kaleidoszkópszerű képet adott a lengyel címerek nőábrázolásairól. A magyar heraldikai gyakorlattal számos ponton közeli rokonságot mutató ország anyagában címeralakként elsősorban város címereken láthatók nőalakok, legtöbbször a védőszent ábrázolásaként: mint ilyen, Szűz Mária látható a legtöbbször, de sok példán tanulmányozható Alexandriai Szent Katalin, Szent Margit és Mária Magdolna heraldikai ikonográfiája is. A lengyelországi családi címerek esetében jobbára sisakdíszként szerepelnek nőábrázolások, és még így is csak igen ritkán.

Az orosz Sztanyiszlav Dumin előadásában az oroszországi címerekben szereplő nőalakokat mutatta be, elsősorban városi szimbólumok példáin keresztül, amelyeken címeralakként sokszor láthatók védőszentek, ill. az egykori cári birodalomra jellemző sajátosságként népviseletbe öltözött lányok is (az utóbbi jelenséget az előadó számos lengyelországi példával is igazolta). Sajnálatos, hogy a gazdag szemléltető anyagot felvonultató referátum végén elmaradt a tanulmányok összegzése: ennek híján legfeljebb a népművészet magasabb szintű reprezentációjára lehetett felfigyelni az oroszországi címeranyagban; no meg arra, hogy a hatalmas keleti ország vársócímerei sokszor semmivel sem izléseesebbek és szabályosabbak, mint a magyarországi kommunális heraldika elmúlt néhány évtizedének termései.

Olga Vassilieva-Codognot előadásában Fortuna heraldikai reprezentációját vizsgálta középkori és reneszánsz kori nyugat-európai forrásanyag alapján. Az istennő előbb pusztán a szerencse forgandóságának megjelenítésére szerepelt címereken (amit jól mutat, hogy a korai időkben többnyire szerencsekerékkel ábrázolták), később pedig – elsősorban az itáliai reneszánszban – bőségszaruvallá válnak, immár a jószerecse jelképeként. A referátum konklúziójaként megállapított tétel, amelynek megalkotása során az előadó semmiféle különbséget nem tett az egyébként pedig jelentősen eltérő eszmetörténeti háttérből kiemelkedő középkori és reneszánsz gyakorlat között, nézetünk szerint nem meggyszó. Vassilieva-Codog-

net azt állítja, hogy a nyugat-európai kultúrában Fortuna képe a középkortól kezdődően egyértelműen kedvező; tucatnyi irodalmi hellyel lehetne igazolni az ellenkezőjét, de ezúttal talán elég magából az elhangzott referátumból kiindulni, amelynek példaanyaga maga cáfolja a fenti állítást, hiszen – mint említettük – a középkorból Vassilieva-Codognot is csak olyan címereket tudott idézni, amelyekben Fortuna kiszámíthatatlan és megbízhatatlan segítőtársként szerepel.

Különösen érdekes színfoltot jelentett az előadások sorában az angol Richard Baker referátuma az angol városi és testületi címerekben látható nőábrázolásokról. A testületi címer, amely valamely társaság vagy intézmény heraldikai reprezentációja céljából készült, leginkább csak angol nyelvterületen, markánsan Nagy-Britanniában jellemző, és így részint a szakirodalom is csak szerény mértékben foglalkozik ezzel a témával, részint a nemzetközi konferenciákon is igen ritkán esik róla szó. Baker előadása a város címerekkel kapcsolatban a már sokszor hangoztatott tételt ismételte meg és igazolta újra, gazdag illusztrációs anyaggal: hogy ti. a kommunális heraldikában a pajzson látható nőalakok legtöbbször a védőszentet mutatják; a testületi címerek között viszont a szimbolikus nőábrázolások mellett (pl. a Gazdaság allegóriája a Mérlegképes Könyvelők Intézetének címerében vagy a Jótékonyság megszemélyesítése az Elhunyt Papok Árvái és Özvegyei Szövetsége vagy a Guy's Kórház címerének sisakdíszében) jó néhányszor láthatók a címerviselő szakmai közösség heraldikai reprezentánsai is (pl. a Királyi Táncakadémia címerének sisakdíszében a táncosnő).

A kollokvium előadásainak többsége a nők címerviselését tárgyalta a középkortól napjainkig. A téma aktualitását jelzi, hogy a jövő évben sorra kerülő XXVII. Genealógiai és Heraldikai Világkongresszus megnyitását megelőző napokban a Nemzetközi Heraldikai Akadémia Állandó Bizottsága külön ülészak keretein belül kíván foglalkozni azokkal a kihívásokkal, amelyek elé napjaink országoként jelentősen eltérő és állandóan változó törvényi szabályozásai (és azon belül elsősorban az örökösödésre és a névhasználatra vonatkozó jogszabályok) állítják a címertervezőket és címerhasználókat. A továbbiakban téma szerinti kronologikus csoportosításban foglaljuk össze a problémakört tárgyaló legérdekesebb előadások eredményeit.

A koppenhágai Állami Levéltár munkatársa, Nils Bartholdy előadásában a Dániából elszármazott, idegen országba férjhez adott hercegnők címereinek alakulását vizsgálta, megállapítva, hogy a 14. századtól kezdve előbb pecsétani, majd okleveles és kodicológiai jellegű bizonyítékokkal igazolható, hogy a dán uralkodói családból kikerült európai monarchafeleségek házasságuk ideje alatt is használták címerekben hazájuk oroszlánját; sőt nem egy esetben fiúk is felvették azt a maguk címereibe.

A svéd Leif Tengström arra mutatott rá, hogy a skandináviai heraldikában házassági címeregyesítés

esetén gyakran nem a férj címere szerepel előkelőbb pozícióban (tehát pl. a hasított pajzs első mezejében), hanem a feleségé; tételének igazát igen korai, 13–14. századi svéd példákkal igazolta. A skót James Floyd hazájának korai heraldikai praxisával kapcsolatban némiképp Tengström előadására is reagálva többek közt olyan címeregyesítésekre is felhívta a figyelmet, amelyekben a férj saját címerében (tehát nem házassági címerként) a felesége címerét is beleillesztette; Floyd szerint az ilyen típusú heraldikai konstrukciók létrejöttét nagyban elősegítette a skót örökösödési jog különleges rendszere. Szintén Floyd érvelése nyomán merül fel Tengström előadásával kapcsolatban is: nem lehet, hogy a nyugat-európai gyakorlat szerint elvileg szabálytalan módon egyesített korai svéd házassági címerek kialakulása mögött anyagi okokat kell sejtenuünk? Szembetűnő volt ugyanis (és ezt Tengström maga is hangsúlyozta), hogy a legkorábbi svéd példák esetében a feleség címere rendre akkor került a hasított házassági címer heraldikai jobb oldalára, amikor az asszony örökölt vagyona vagy éppen hozománya jelentősen meghaladta férje gazdagságát.

A Nemzetközi Heraldikai Akadémia konferenciáin mindig résztvevő, angol Cecil Humphery-Smith a közelmúltban motorosbalesetet szenvedett, és így nem utazhatott Szentpétervárra. Előadását, amely egy nemrégiben felfedezett I. Erzsébet-korabeli címerkönyv anyagából mutatott be 13 női címet, Richard Baker olvasta fel helyette. A referátum tanulsága szerint a 16. század végi Angliában a női címerviselésnek még nem alakult ki eltérő rendszere: a bemutatott példák között rutapajzs vagy ovális egyáltalán nem is akadt.

Az újkori témájú referátumok között különösen érdekes volt az orosz Mihail Medvegyev előadása az oroszországi női címerekről. A cári birodalom heraldikájában külön szabályok vonatkoztak a férfiak és a nők címereire, mind pajzsforma, mind külső ékítmények tekintetében: az egyes családi címerek címertörés (vagyis a pajzson szereplő alakok és mázak változtatása) nélkül léteztek mindkét formában. A női címerek elsősorban ovális vagy rutapajzson szerepeltek, a házas nők viselhették akár az apjuk, akár a férjük címerét, akár pedig a kettőt egyesítve. A pajzstartók Medvegyev referátuma szerint olyannyira a címer részének számítottak a cári Oroszországban, hogy az egyetlen címerpalást alatt egyesített, de külön pajzson ábrázolt házassági címerek esetében mindkét eredeti címer (a férjé és a feleségé is) megőrizte eredeti telamónjait, még ha ez a szimmetria rovására ment is.

A flamand Heraldikai Tanács elnöke, Lieve Awouters a 18. századi gyakorlattól a jelenkori állapotokig ívelő tablót készített a nők belgiumi címerviseléséről. A napóleoni háborúkig tartó időszakban elsősorban özvegyasszonyok kértek címeradományt az uralkodótól (az idő tájt az osztrák Habsburgoktól), és többnyi-

re elhunyt férjük címerét kapták meg saját használatra is; feltűnő, hogy az ekkor kibocsátott női címerek pajzsformái közt a rutapajzs egyszer sem szerepel, és az ovális is csupán egy alkalommal. A Hollandiával létesült perszonálunió 1815–1830 közötti időszakában egyetlen női címeradományra van adat; a későbbiekben pedig 1857-től törekedtek a belgiumi címertani gyakorlatban a nők címereinek formai megkülönböztetésére, elsősorban a rutapajzs következetes alkalmazása által. Az európai és észak-amerikai praxistól eltérő jellegzetesség, hogy a jelenkori belga női címerekben a férj motívumai nem szoktak felbukkanni; jóval általánosabb vonásnak tekinthető, hogy elmaradnak a hadi jellegű külső ékítmények is (mint a sisak és a sisaktakaró).

A jelenkori kanadai női címerhasználatot két előadás is taglalta. A kontinensnyi kiterjedésű észak-amerikai államban 1988 óta működik heraldikai hatóság, amelynek napjainkban két munkatársa számít a Nemzetközi Heraldikai Akadémia rendes tagjai közé: Claire Boudreau és Robert Watt. Mindketten rendszeres előadói a az Akadémia nemzetközi konferenciáinak. Szentpétervári referátumaik azért ígértek különösen érdekesnek, mert a XXV. Genealógiai és Heraldikai Világkongresszuson, három esztendővel ezelőtt, Dublinban munkatársuk, Karine Constantineau már tartott egy rövid előadást a kanadai női címerekről.

Claire Boudreau előadásából megtudhattuk, hogy a nők címerviselése pontosan olyan szabályok szerint alakul Kanadában, mint a férfiaké: a nők családi állapotuktól függetlenül bármikor kérhetnek és kaphatnak a saját törvényes nevükre címert, amelyet akadálytalanul továbbörökíthetnek mindkét nembeli utódaira. Speciális női elemek nincsenek; a legtöbb esetben a nők is háromszögpajzsra rajzoltatják a maguk címerüket. Érdekes volt látni, hogy a viszonylag rövid önálló múltra visszatekintő kanadai heraldika máris elvi újdonságokat produkál, amennyiben megalkotta a maga brisure-rendszerét: ezt a klasszikusnak tekinthető angol sémával párhuzamosan használják, ügyelve arra, hogy egy generáció címerein belül ne keveredjék a kettő.

Robert Watt mostani referátuma ezzel szemben a női címerhasználat mozgatóit és jellegét próbálta meg feltárni, s ennek során kiderítette, hogy a címert igénylő nők rendelkeznek ugyan némi heraldikai ismeretekkel, de a címerszimbolikát mélyebben nem ismerik; címerüket pedig elsősorban levélpapíron, exlibriseken és mindennapi használati tárgyakon alkalmazzák. A recenzensnek a konferencián és most, jegyzeteit átolvassva is az az érzése, hogy Watt nem kapott, de nem is kaphatott választ az a alapvető kérdésre, hogy ti. miben más a nők viszonya a címerükhöz, mint a férfiaknak – nem kaphatott, mert rögtönzött közvélemény-kutatása során (alighanem a politikai korrektség jegyében) fel sem tett olyan kérdéseket, mint pl. hogy miként vélekednek a címertulajdo-

nos nők címerük továbbörökítésének lehetőségeiről; ahhoz pedig nem volt elég széles a mintavételi bázis, hogy fény derüljön a saját címerüket házasságuk alatt is következetesen továbbhasználó férjes asszonyok motivációjára, hiszen Watt összesen kilenc nőt kérdezett ki. Előadása azonban így is tanulságos volt, és a problémafelvetés időszerúsége miatt még bizonyára sokat fogunk beszélni róla.

A bécsi egyetem professzora, Georg Scheibelreiter, aki már több művében foglalkozott a korai címerek mentalitástörténeti vonatkozásaival, ezúttal a középkori irodalmi hagyományból jól ismert „kilenc hős” mintájára a 14–15. században megalkotott „kilenc hősnő” képzelt címereiről tartott előadást: a téma érdekes újdonságot jelent az imaginárius heraldika kutatásában, mert itt eddig jobbra csak az Artúrmondakör szereplőinek reprezentációjával foglalkozott mélyebben a kutatás. A Scheibelreiter által levont tanulságok több ponton megerősítették Michel Pastoureau és Héléne Loyau korábbi eredményeit, amennyiben a rendre változó névsorral szereplő hősnők címerei a bécsi professzor megállapítása szerint éppúgy változtak vagy éppen cserélődtek a kordivattal megfelelően, mint Artúr király, Lancelot vagy Galahad pajzsának képzelt motívumai; hasonlóképp a kilenc hősnő imaginárius címereinek jelentése éppoly nehezen fejthető meg az irodalmi kontextus alapján, mint a brit hősrage alakjainak szimbólumai: a képzelt címerek megálmódóit tehát ezúttal is inkább esztétikai megfontolások vezethették, semmint tudatos tartalmi koncepciók.

A Nemzetközi Heraldikai Akadémia XIV. kollokviumának jelentősége valószínűleg főképp abban áll, hogy a modern kutatás eszköztárával, széleskörű adatgyűjtéssel sikerült igazolni vagy éppen elvetni néhány olyan tételt a női címerviseléssel kapcsolatban, amelyet annak idején jóval szerényebb forrásbázis felhasználásával állítottak fel. Tipikusan ilyen a rutapajzs monoton emlegetése a korábbi szakirodalomban a női címerhasználat szinte kötelezőnek számító elemeként. A szentpétervári előadások részint bebizonyították, hogy ez a pajzsforma nem mindenütt jellemző a női címerviseletre; részint felhívták a figyelmet arra, hogy ahol igen (mint pl. francia és német területen), ott is jelentősen eltérő időben szilárdult meg a használata a 14. századtól a 16. század elejéig, sőt egyes esetekben csak a 19. század második felében. Hasonlóképpen tartósnak ígérkező megállapítás a kollokvium több előadása által is kiemelt jellegzetesség, amely szerint a női címerek külső ékítményei között szinte sosem szerepel sisak és sisaktakaró, ugyanakkor viszont gyakran látható rangkorona, pajzs-tartó, rendjel és jelmondat – külső szalagdísz pedig éppenséggel sokkal gyakrabban, mint a férfiak címerein. Hiányérzetünk legfeljebb amiatt lehet, hogy az európai címertani gyakorlatról számos ponton különböző oroszországi praxis – amelyben a nők címerviselésének sokkal szigorúbb és sokkal következetesebb

formai jegyei és normatív szabályai vannak, mint amilyenek a kontinens nyugati felében jellemzőek – nem kapott a programban nagyobb teret. Örömdetes volt tapasztalni, hogy a Szovjetunióban háromnegyed évszázadon át tiltott címertani kutatás másfél évtized múltán máris milyen széles kutatói bázissal rendelkezik Szentpétervárott és Moszkvában, ugyanakkor nehezen érthető, hogy a rendező országból érkezett tudósok többségükben miért nem a maguk hagyomá-

nyait emelték ki az erre remek alkalmat biztosító nemzetközi konferencián. Mindent egybevetve azonban az utóbbi évek legsikerültebb kollokviumának kell neveznünk a szentpétervárit, amelyen pompázatos díszletek között gazdag tematikájú és magas tudományos színvonalú előadássorozatot hallhattak a résztvevők.

Körmendi Tamás

XII. SZABOLCS-SZATMÁR-BEREGI NEMZETKÖZI LEVÉLTÁRI NAPOK

2005. szeptember 22–23.

A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár 2005. szeptember 22-én és 23-án rendezte meg 12. alkalommal a Nemzetközi Levéltári Napokat, ezúttal a családtörténet tárgykörében. A téma aktualitását és közkeveltségét jelzi a népes előadói kör és a nagyszámú érdeklődő.

Pandula Attila, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtitkára bevezető előadásában rövid tudománytörténeti áttekintést adott, vázolta a genealógiai kutatások jellemzőit, felhívta a figyelmet néhány felhasználható forrástípusra és szakirodalmi példára. Vissi Zsuzsanna (Magyar Országos Levéltár) többek között az *Urbaria et conscriptiones* és a *Neoregistrata acta irategyütteseit* ajánlotta a családtörténeti kutatásoknál felhasználható forrásokként, hozzátéve, hogy Kelet-Magyarország területére mind a hódoltság kori királyi országrész, mind az Erdélyi fejedelemség levéltári anyagában található adatok. A Dessewffy család Vencsellőn birtokos ágáról, Dessewffy Kálmánnak zálogváltó per után 1867-ben alapított hitbizománya sorsáról szólott Gottfried Barna (Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár) előadása.

Délután két szekcióban folyt tovább a munka. Az első a „Családtörténet – határon innen és túl” címet viselte. Itt tizenegy előadás hangzott el. Kiss András (Kolozsvári Állami Levéltár) Kolozsvár és két erdélyi fejedelem, Báthori Zsigmond és Gábor kapcsolatát elemezte. Soós Kálmán (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász) történetírói munkák alapján egy mondabeli ikergyilkossági kísérlet nyomába eredt. A hét halálba szánt iker szerencsés módon megmenekült, egyikük a Bocskai nemzetség alapítója lett. A 15. században élt ecsedi Bátor István asztalnokmester, országbíró hivatali karrierjét és felmenőinek életútját Németh Péter (Jósa András Múzeum, Nyíregyháza) mutatta be. Papp Klára (Debreceni Egyetem) a Csákyak erdélyi ágának 18. századi alakulásáról szólott. Bán Péter (Heves Megyei Levéltár) a történeti földrajzba is beilleszthető előadásában arról beszélt, hogy mi volt Eszterházy Károly egri püspök szerepe Tiszanána és Kömlő faluképezet kialakításában. Ölveti Gábor (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár) a szerepi

Kelemen család több generáción átívelő árvízvédelmi, folyószabályozási tevékenységéről tájékoztatta a jelenlévőket. Pozsonyi Zoltán (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár) azt ismertette, hogy egy tekintélyes túrkevei jászkun redemptus család hogyan őrizte meg hosszú időn keresztül presztízsét, közösségformáló erejét.

Változatos módszerekkel kutatja a szekszárdi Leopoldokat Csekő Ernő (Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára) – hiszen irathagyatékkal nem rendelkezik a család. Mégis sikerült neki, ahogy előadásából kiderült, többek között a korabeli sajtó, a közigazgatási iratanyag, a családtagok publikációi és interjúk segítségével számtalan adatot felfejteni. A szlovákiai Vágsellyei Járasi Levéltárból két előadó is érkezett, mindketten a gazdasági életben jelentős szerepet vivő felvidéki családot mutattak be. Pokreis Hildegarda az élelmiszeripar több ágában hírnevet szerző Kuffnerek, Novák Veronika a hídépítésben kiváló eredményeket felmutató Feketeházyak életéről, munkájáról tartott előadást. A szekció zárásaként Héjj Csaba (Budapest Főváros Levéltára) saját családjának a 16. századig felderített felmenőiről szólott.

A másik szekcióban „Szabolcsi, szatmári, beregi családok” címen jeles, a megyéhez kötődő famíliákról esett szó. Pozsonyi József (Semsey Andor Múzeum, Balmazújváros) az Andrassy család Tiszadobon birtokos tagjairól beszélt, Andrassy Gyula miniszterelnök, közös külügyminiszter kapcsán a Tisza-szabályozás megindulásáról, valamint Andrassy Sándornak az 1920-as évek végén egy itteni Tisza-híd megépítésére tett erőfeszítéseiről. A Kállayak genealógiáját és történetét érintő kutatási eredményeiről számolt be Lakatos Sarolta (Kállay Gyűjtemény, Nyíregyháza). Tisztázta a Vitéz-ág és a Lőkös-ág helyzetét, kiemelt figyelmet fordítva Kállay Miklósnak, a család 17. században élt megújítójának pályájára. A Nagykállóban született legendás Simonyi őbesternek a napóleoni háborúk idején felívelő karrierjét, debreceni működését és bukását kísérte végig Mónus Imre (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár). A neves Szatmár megyei Kőlcsey család leszármazását Csorba Sándor (Nyír-

egyházi Főiskola) a szakirodalomban megjelent adatok kritikai elemzésével és újabb források feltárással mutatta be. A Kendék tipikus szatmári középmesek, évszázadokon át a megyei közélet szereplői, néhányuk országos hírnévre jutott. Az ő sokirányú tevékenységükről szólt Takács Péter (Nyíregyházi Főiskola). A Kiss Kálmán (Nyíregyházi Főiskola) által vizsgált Luby család első képviselője a 18. században érkezett Szatmár megyébe, de rátermett, tehetséges tagjai révén hamarosan a jelentősebb famíliák közé került.

Neves családok ma élő leszármazottai körében nem ritka, hogy a család történetét könyv alakban tesszik közzé. A Szabolcsban jelentős szerepet játszott Mikecz család ezt célzó törekvéseit Bene János (Jósa András Múzeum, Nyíregyháza) vázolta. Ulrich Attila (Jósa András Múzeum, Nyíregyháza), aki társszerzője a németszögyéni és bánházi Jósa családról már megjelent kötetnek kutatási eredményeit és forráshiány miatti nehézségeit ismertette. Tóthné Bordé Katalin (Nyíregyházi Főiskola) a nyíregyházi Jóba család több generációs nyomdai vállalkozásáról beszélt. Egy fontos forráscsoport, a dikajegyzékek felhasználásával végezte el a Szabolcs megyei 16. századi birtokviszonyok rekonstruálását H. Németh István (Magyar Országos Levéltár).

A rendezvény második napján a Károlyi család történetéhez kapcsolódó előadásokkal Nagykárolyban folytatódott a program. Bekő Tamás polgármester és Kádas Zoltán múzeum-igazgató jóvoltából erre

a Károlyi kastély múzeumként szolgáló, felújítás alatt álló épületében kerülhetett sor.

Kovács Ágnes (Debreceni Egyetem) a Rákóczi szabadságharc békés lezárásában közreműködő Károlyi Sándor karrierjének családi előzményeit vázolta. Fazekas Rózsa (Nyíregyházi Főiskola) arra kereste a választ, hogy miért nem Nagykárolyban telepedett le a reformkorban Károlyi György. Erdős Ferenc (Fejér Megyei Levéltár) Károlyi Józsefnek, az 1920-as években a legitimisták egyik vezéralakjának életútját kísérte végig. A 19. század közepén vásárlással a Károlyiak kezébe került, uradalmi központtá lett Parád fejlődését ismertette Csiffáry Gergely (Heves Megyei Levéltár). Buda Attila (ELTE, Budapest) a szétszóródott fóti Károlyi könyvtár állományát, magyar és nem magyar vonatkozású köteteit vizsgálta a megmaradt katalógusok alapján. Laczlavik György (Magyar Országos Levéltár) a Károlyi levéltárról szólt, amely gazdag forrásanyaga révén ma a történeti kutatást szolgálja.

A nagykárolyi szakmai út emlékezetes állomása volt a Károlyiak kaplonyi templomának és családi temetkezőhelyének megtekintése. A rendezvényt, amely lehetőséget adott a családtörténet iránt érdeklődők és az azt művelők találkozására, szakmai és emberi kapcsolatok építésére, megtisztelte jelenlétével az előadásokban érintett családok egy-egy képviselője, Károlyi György és Desseffy László is.

Galambos Sándor–Henzsel Ágota

A SZLOVÁK HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG CÍMERESLEVELEK CÍMŰ NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁJA

A *Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť* 2005. október 19–20-án tartotta *Erbové listiny* (Címereslevelek) témakörben, nemzetközi tudományos konferenciáját Turócszentmártonban (Martin). A rendkívül nagy érdeklődés és részvétel mellett megtartott ülészakra a hazaiakon túl Csehországból (közöttük 8 előadó), Magyarországról (közöttük 1 előadó), illetve Ukrajnából érkeztek szakemberek, érdeklődők.

Kiemelendő, hogy nagyon sok fiatal előadóval találkozhattunk a rendezvényen (5 szlovák, 2 cseh). Összesen 21 előadás, illetve 3 korreferátum hangzott el a két nap alatt.

Jozef Novák professzor (Pozsony) *Címereslevelek Szlovákiában* című bevezető előadásában, sok évtizedes kutatási tapasztalata alapján, áttekintette a címereslevelek információs lehetőségeit, felhasználhatóságát. Szólt a tárgykör tudománytörténetéről, így a – vonatkozó – magyar szakirodalomról, illetve pl. a szlovák Lubomir Jankovič 1938 körüli működéséről. Áttekintette a

tárgykörbe sorolható címereslevelek legfőbb őrzőhelyeit. Végül bemutatott néhány, a 19. századból való, pozsonyi vonatkozású címereslevelet (pl. Joachim Fischer, Michael Schönbauer), illetve e címerek gyakorlati használatát.

Marek Stary (Prága) *Címeradományozás, nemesítés a cseh jog alapján a Fehérhegyi csatát megelőző időszakban* című heraldikai-jogtörténeti előadásában 16–17. századi példákon részletezte a korabeli gyakorlatot, eljárást.

Tomáš Krejčík docens (Brünn) a *Cseh Nemesi Kancellária címereslevelek diplomatikája a 14–18. században* címen tartott előadást. Foglalkozott a címereslevelek különféle időszakokban jellemző változásaival, illetve a taxa kérdéskörével is.

Frederik Federmeyer (Pozsony) igen széles, eddig ismeretlen, heraldikai, szfragiszikai, kőszobrászati stb. anyag alapján részletesen ismertette – két csallóközi eredetű – familia, a beketfalvi Mórócz és az Illésházi család

címereinek történetét, fejlődését, változatait, a 16–17. századokban. Sajnos az ilyen jellegű feltárás, összegezés – napjaink – magyar heraldikai tudományából gyakorlatilag teljesen hiányzik.

Larel Maráz (Brünn) a cseh történelemben fontos szerepet játszó Slavata család címerének történetét összegezte címeresleveleken keresztül. Ehhez elemezte az 1616-os, az 1621-es, az 1642-es és az 1660-as címeresleveleket. Külön kitért az e címeresleveleken található ábrázolások miniatúrafestészeti vonatkozásaira is. Megjegyzendő, hogy ilyen jellegű kutatások sem jellemzik korunk magyar heraldikai kutatását.

Elena Sikorova (Selmezbánya) a csehországi főnemesi családból származó gróf Mitrovszky Károly főkamaragróf 1792-ben, II. Lipót által adományozott, magyar bárói címereslevelét elemezte. Ezen jellegzetes „Bányász címer” jelenik meg. Így a pajzstartók, korabeli bányászviselőbe öltözött férfiak. Maga a címereslevél – mint ahogy az előadó is részletesebben idézett belőle – leírja a megadományozott személy „bányász” érdemeit.

Martin Bartš (Löcse) *A városi polgár Hain család címereslevele* címen tartott előadást. Az előadó a Hain Miklós által nyert „kakasos” címereslevélből indult ki. Részletesebben ismertette az e család egyes tagjai által használt címereket. Pl. szólt a hírneves „krónikairó” Hain Gáspár egyes vonatkozásairól.

Radoslav Ragač (Pozsony) a Fabricius család címeresleveléről tartott előadást. A zólyomlipcsei Fabricius András, a török elleni harcokban szerzett érdemeiért kapott címereslevelet 1621-ben, II. Ferdinándtól. Ezt Zólyom megyében hirdették ki. Az előadó részletesen elemezte a címereslevél szimbolikáját.

Jiři Brňvoják (Brünn) *Nemesített személyek heraldikája cseh területen VI. Károly (1712–1740) uralkodása idején* című előadásában a Cseh Udvari Kancellária vonatkozó gyakorlatát tekintette át.

Tárgyalta O Kell of Aghuim (angol emigráns) herold tevékenységét a korban. Különféle példákkal illusztrálta a címeradományozás, nemesítés kérdését. Kitért jogtörténeti vonatkozásokra, illetve tárgyalta a különböző – korabeli – nemesi kategóriákat.

Ferdinánd Uličný (Eperjes) *Városi címereslevelek Kelet-Szlovákiában* címen adott elő. Foglalkozott a 15. századi bártfai, eperjesi, kassai és késmárki címereslevelekkel. Igyekezett bizonyos – helyi – sajátosságokat, összefüggéseket kimutatni a címereslevél-csoport esetében. Illetve összefüggéseket keresett a korabeli nemesi heraldikával is.

Božena Malovcova (Poprád) *Mátyás király által Késmárk városának 1463-ban adott címereslevele* című előadásában kimagasló értékű, unikális darabként tárgyalta a címeradomány-levelet. Igyekezett bizonyos kapcsolatokat kimutatni a korabeli nemesi heraldikával.

Vladimir Rábik (Nagyszombat) igen érdekes előadásában a városoknak, mezővárosoknak adományozott vörös, illetve más színű pecséthasználat kérdését tekintette át Szlovákia területén. Az igen gazdag heraldikai, szfragisztikai, diplomatikai forrásra épülő összegzés a középkortól a feudális korszak végéig tekintette át a kérdést.

Leon Sokolovský professzor (Pozsony) *Klenóc mezőváros 1853-as címereslevele* címen tartott előadást. 1852-ben, a neoabszolutizmus idején, lett Klenóc (Klenócz) – Gömör-Kishont vármegye – mezőváros. Az 1852-es új címeres pecséten szlovák felirat van: „Mesto Klenovec 1852”. I. Ferenc József 1853. december 1-jén adományozott – az akkori szabályoknak megfelelő – címereslevelet a településnek. Az előadó bemutatta a helyi vezetés törekvését e címer megszerzésére, korabeli, illetve későbbi használatát is összegezte.

Sarlota Drahošová (Nyitra) *Bars vármegye címerének története címereslevelek tükrében* című – nagyon érdekes – előadásában részletesen bemutatta a vármegyei címet, annak változásait, elmagyarázta az egyes motívumokat stb. Részletesen szólt az 1891-es belügyminisztériumi – a vármegyei címereket érintő információkéréséről, illetve ennek barsi történetéről. Sajnos az ilyen jellegű feldolgozások (is) teljesen hiányoznak napjaink magyar heraldikai kutatásából.

Jan Županič (Prága) *Új családok címere és nemesítése az Osztrák-Magyar Monarchiában* címen értekezett. Gazdag anyagot mutatott a *Királyi Könyvek* alapján. Kitért egyes területek, némiképp eltérő jellegzetességeire, illetve a vonatkozó jogtörténeti kérdésekre is.

Zbvněk Žouželka (Brünn) témája a nemesítési levelek a 19. századi Morvaországban, Osztrák-Sziléziában volt. Az előadó részletezte a főnemesi rangra emelés, illetve a nemesi rangra emelés kérdéseit is. Megjegyzendő, hogy Magyarországon nem foglalkoznak a heraldika és a jogtörténet ilyen jellegű összekapcsolásával, művelésével.

Jelen sorok írója *Egyes címereslevelek falerisztikai vonatkozásai* című előadásában 6 magyar heraldikai emléket mutatott be, illetve tárgyalt falerisztikai szempontból (Garai Miklós 1461., Farkas Tivadar 1721., Fischler Károly József 1770., Berzeviczky Ferenc 1775., Rhédey Lajos 1808., Lettinger Antal 1837.).

Zdenko G. Alexy (Pozsony) *Szlovák vonatkozású címereslevelek a budapesti Magyar Nemzeti Múzeumban* című előadásában a korábbi magyar szakirodalom (Áldásy, Straub) alapján tekintette át a korábban a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött felvidéki karakterű címeresleveleket. Előadásában nagymértékben hangsúlyozta az egyes címereslevelek vármegyei kihirdetési adatainak fontosságát a közlésnél.

Larel Müller (Opava) a címereslevelek s más dokumentumok – mai – leírásának, átírásának kérdéséről beszélt. Kitért egyes példaértékű korábbi, külföldi példákra. Többek között foglalkozott Radocsay Dénes, gótikus címeresleveleinkre vonatkozó tevékenységével.

Jakub Hrdlička (Prága) *Címereslevelek a CD-n és az interneten* címmel tartott előadást. Részletesen elemezte a forráscsoport megjelenítését modern eszközök segítségével. Különféle cseh példákon mutatta be az egyes modern vizsgálati lehetőségeket.

A konferencia végén három korreferátum is elhangzott.

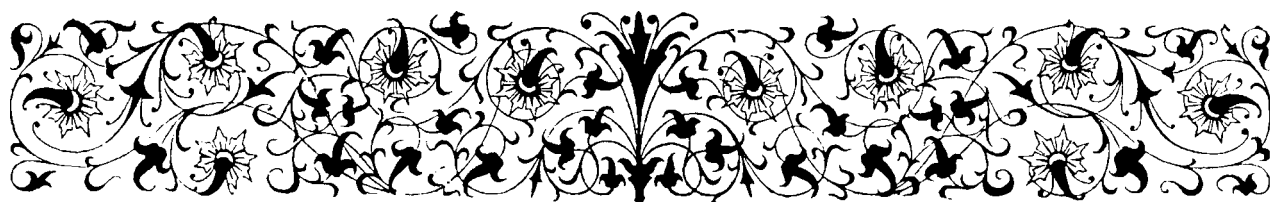
Radoslav Ragač (Pozsony) a címeresleveleket őrző külföldi gyűjteményeket tekintette át, *Ladislav Venžik* (Nagyszombat) a Szlovák Arisztokrata Szövetségről

beszél, annak céljairól, jelenlegi állapotáról, az itt folyó regisztrációs, igazolási stb. tevékenységről. Megjegyzendő, hogy ez a szervezet nagyon hasonló tevékenységet folytat mint a Magyar Történelmi Családok Egyesülete Magyarországon. *Dušan Trestenský* (Besztercebánya) Trestenský – a család és a címer című összegzésében egy a közelmúltban megjelent könyv (Denis Pongrácz: *História rodu Trestenský z Trestenej*) kapcsán beszélt családjáról, a neves Árva vármegyei tresztenai Trszyenszky famíliáról.

A konferencia során nagy szerepet kapott a most 75 éves Prof. PhDr. Jozef Novák Dr. Sc. ünneplése.

A konferencia sajátos színtartója volt az a kamara-kiállítás, amelyet a nagybiccei Állami Levéltárban őrzött 17–19. századi címereslevelekből állítottak össze. Itt látható volt pl. Árva vármegye 1843-es címereslevele, magyar köriratú pecséttel.

Pandula Attila

KÖNYVISMERTETÉS

SZATLÓCZKI GÁBOR (szerk.): *Zala megye archontológiai és genealógiai adattára, 13–14. század. CD-ROM*
Arcanum kiadása. Budapest, 2004.
ISBN 963 7374 00 0

Az adattár összeállítója fiatal kutató. A történeti Zala vármegye középkori forrásainak, a lehetőség szerinti teljesség igényével végezte el feltárását. Ez eddig, ebben a formában, ilyen mélységben, pontossággal nem történt meg. Végül az adatbázis több mint 3000 oklevélszöveg alapján került összeállításra.

Fő részei: I. Egyházi archontológia, II. Világi archontológia (megyei tisztviselők: ispán, alispán, alispán, szolgabíró, alszolgabíró, megyei ember, esküdt, jegyző, adószedők), III. Nemesi genealógia, IV. Központi helyek (mezővárosok, vásárhelyek), V. Birtokok, VI. Malmok és malomhelyek, VII. Zala megye birtokviszonyai térképeken.

Az adatbázisban több mint 2500 nemesi családra találhatunk adatokat 33 birtoktérképpel és 222 lezármazási táblával. Az anyagban 13 837 személy

(köztük 1506 nő) szerepel. Olvashatunk 34 kolostorról, különféle egyházi testületekről. Megtalálható 453 templom, kápolna és oltár adata. Szerepel a CD-n 41 vár és kastély, 86 nemesi kúria, 56 malom. Legalább 1500 zalai birtokra tartalmaz adalékokat az adattár. Az összesítő térképen, melyhez mutató is készült, mintegy 1200 település fekvését, és a birtokok elhelyezkedését is tanulmányozhatjuk.

Az összeállítás adatait pontos levéltári és könyvtári jelzetekkel látta el a szerző.

A CD kiemelt segítség a (középkori) zalai vonatkozású kutatásokhoz. Ezen túl hozzájárul a környező megyék (Sopron, Vas, Veszprém, Somogy, Körös), sőt bizonyos értelemben az egész ország politikai, gazdasági és társadalomtörténeti vizsgálatához is.

Pandula Attila

ZUZANA OROS–MILAN ŠIŠMIŠ: *Rodové postupuosti a ich grafický vývoj.*
Slovenské genealogicko–heraldická spoločnosť kiadása. Martin, 2004. 214 p, gazdagon illusztrált
(nagyreszt színes ábrákkal), angol összefoglalóval
ISBN 60 9687117 5 7

Igen érdekes kötet a családfák történetéről, azok grafikai megjelenítéséről, típusairól.

Széles forrásfeltárás – döntően ma Szlovákiában, Magyarországon, Csehországban, Ausztriában található emlékek alapján – összeállított kötet. Írásánál felhasználták a vonatkozó, széles körben értelmezett, különböző nyelveken megjelent szakirodalmat is.

A családfa a legkorábbi időktől kezdve alapvető forráscsoport a genealógiában. A szerzők a közép-

kortól kezdődően, napjainkig tekintik át a témát. Foglalkoznak e forráscsoport jellegzetességeivel, kutatási lehetőségeivel. Megismerkedhetünk – történetileg – a családfa-szerkesztés fő elveivel. A szerzők elemzik az emlékcsoportnál jellegzetes ikonográfiai, heraldikai részleteket, illetve az igen gyakori szimbólumokat, allegóriákat.

A kötetben nagyszámú, különböző technikával készült családfát tanulmányozhatunk. Az egyes emlé-

kek képe, részletes leírása, a vonatkozó szakirodalom egyaránt megtalálható a műben.

Bár európai kitekintést (is) kapunk, elsősorban szlovákiai (felvidéki), magyarországi darabok kerültek közlésre.

Egyes esetekben Jézus Krisztus családfáját tanulmányozhatjuk.

Láthatók uralkodóházak, így a Habsburg-család különféle családfái. A kötet gerincét főnemesi és ne-

mesi családfák alkotják. Megtalálhatók azonban értelmiségi, illetve polgári családok családfái is. Megjelenik a kötetben pl. az oltár formájában elkészített családfa, mint pl. a gyöngyöspatai főoltár.

Az anyagban nagyszámú, sajátosan szerkesztett, az átlagostól, a megszokottól jelentősen eltérő családfát tanulmányozhatunk.

Pandula Attila

MILAN ŠIŠMIŠ (összáll.) JULIA HAULOVA–MILAN ŠIŠMIŠ (szerk.): *Genealógia, heraldika a pribuzná disciplína stáv a perspektívy.*

Slovenská genealogicko–heraldická spoločnosť kiadása, a Kabinetom genealogie Slovenske národnej knižnice v Martine közreműködésével. Martin, 2003 (2004). 194 p, illusztrált kiadás, angol nyelvű kivonatokkal
ISBN 80 968717 4 9

(A kötet két sorozatba is besorolást nyert: Bibliotheca genealogica Slovaca (5. zväzok), illetve Bibliotheca heraldica Slovaca (4. zväzok)

2001 szeptemberében nagy érdeklődéssel kísért nemzetközi tudományos konferenciát tartottak a Slovenská genealogicko–heraldická spoločnosť rendezésében Turócszentmártonban (Martin). Ennek keretében áttekintették a genealógia és heraldika, valamint a rokon történelmi segédtudományok helyzetét, jövőjét Közép-Európában. Ezen döntően az ún. viseigrádi országok (Csehország, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia) szakemberei vettek részt. A tanácskozáson egy előadó Ausztriából érkezett.

Az ismertetett tanulmánykötet az ezen a konferencián elhangzott 12 szlovák, 13 cseh, 1 lengyel, 1 osztrák, illetve 1 magyar előadó 2 előadását tartalmazza.

A nagyon érdekes előadások a történelmi segédtudományok különféle területeiről való témákat ölelnek fel. Súlypontok a genealógia és a heraldika. Pl. Radoslav Ragač: *Genealógiai kutatások a szlovák állami levéltárak rendszerében*, Milan Belej: *Kutatók és levéltárosok tapasztalatai a genealógia kutatásában*, Ladislav Vrit'el: *Heraldika Szlovákiában az elmúlt tíz évben*, Maria Dobrotkova: *A történelmi demográfia je-*

lenlegi állapota és jövője, Richard Marsina: *A diplomatika jelenlegi állapota és jövője Szlovákiában*, Vladimír Rábik: *Szfragisztika Szlovákiában, a jelenlegi állapot és perspektívák*, Igor Graus: *A falerisztika kutatásának jelenlegi állapota és perspektívái Szlovákiában.*

Vladimír Růžek: *Genealógiai kutatás és a pecsétek katalógizálása a Cseh Köztársaság levéltáraiban*, Mirek Koudelka: *Plébániai anyakönyvek kutatásának tapasztalatai a cseh levéltárakban*, Marek Starý: *Nemesi családok genealógiája a cseh tudományos irodalomban*, Vladimír Markl: *A cseh városi heraldika*, Petr Exner: *Új kerületi szimbólumok a Cseh Köztársaságban.*

Piotr Goldyn: *A lengyel egyházi heraldika területén az utolsó tíz évben folytatott kutatásokról*, Horst Doležal: *Genealógia és heraldika Ausztriában az utolsó tíz évben.*

Pandula Attila a 2001-es konferencián két előadást is tartott, amelyek közlésre kerültek a szlovák tanulmánykötetben: *Genealógia Magyarországon a 21. század küszöbén*, illetve *A magyar heraldika jelenlegi állapotáról* címmel.

Rainer Pál

SZLUHA MÁRTON: *Nyitra vármegye nemes családjai. II. kötet L–ZS.*

Heraldika Kiadó. Budapest, 2005. 798 p (részben) színes címerekkel (a szerző festményeivel) illusztrált
ISBN 963 9204 34 X

A kötetben (alfabetikus sorrendben) folytatódik az első kötetben már megszokott formák szerint Nyitra vármegye nemesi családjainak közlése. Az egyes famíliáknál közli a nemességre (főnemességre), a címerre, az egyes családtagok országos és megyei közszereplésére vonatkozó adatokat. A családokat a legkorábbi – általa ismert – időszaktól kezdődően a 19–20. század fordulójáig, egyes esetekben napjainkig mutatja be.

Nagy hangsúlyt kap az egyes családi vonalak, ágak bemutatása. Érinti a feldolgozott családdal rokoni kapcsolatokba került famíliákat is. Pl. a kötetben meg-

található a Majthényi (nemes és bárói), a Micsky, a Morvay, az Ocskai (nemes és bárói), a Rajcsányi, a Rudnay, a Rudnyánszky, a Soóky, a Szluha (nemes és grófi), az Ürményi, a Vitéz családok története.

A kötetben nagyszámú, kisebb-nagyobb genealógiai táblán tanulmányozhatók a rokoni kapcsolatok. Rövid pótlás (749–755. p), rövidítésjegyzék (756. p), illetve a teljes mű névjegyzéke (757–796. p) zárja a kötetet.

A szerző esetenként túl általános levéltári jelzeteket ad meg, így pl. a 87., a 427., a 459., az 513., a 623.

vagy a 654. oldalon. Ezek között pl. a szlovákiai levél-tárra való hivatkozás (a közölt formában) nem felel meg a valóságnak.

Ugyancsak kifogásolható, hogy egy folyamatosan meghivatkozott könyvet, hiányos leírással, pontatlanul közöl a szerző. Mivel egy sorozat első köteteéről van szó, amely további köteteinek más (mások) a szerzői, illetve más a témája, célszerű lett volna mindenképpen helyes formában közölni a címet: Frederik Federmayer (rajzok Denis Pongrácz): Lexikón erbov šl'achty na Slovensku I. (Trenčianska stolocia. Šl'achta Trenčianskej stolice podl'a súpisov z rokov 1596 a 1646/47.).

Az illusztrációs anyag esetenként, megítélésem szerint nem a legszerencsésebb: egyes családoknál,

pl. Rudnyánszky, Ürményi, olyan – a tulajdonukban volt – épületek képeit is közli, amelyek nem Nyitra vármegye területén állnak.

Az illusztrációkat a további témakörökből egészítettem (volna) ki: egyes síremlékek, temetkezési helyek, kripták stb. Pl. mindenképpen ideillőnek érzem az (egyébként napjainkban borzalmas állapotban lévő) alsólelőczy Tarnóczy-kripta közlését. A másik tárgykör a – vonatkozó – eredeti heraldikai anyag (egyes jellegzetes) példáinak közlése, legalább egy bő sorozat erejéig. Ilyen anyag a helyszínen sokfelé található (mind ez ideig közöletlen formában), pl. említhetem a privigyei Piarista templomban látható heraldikai emlékeket.

Pandula Attila

LARS STEVNSBORG: Kongeriget Danmarka Ordener Medaljer og Haederstegen.

Kongeriger Izlands Ordener og Medaljes.

Syddanak Universitetsforlag (Ordenshistorisk Selskab) kiadás. Odense, 2005. 823 p, igen gazdag (részben színes) illusztrációs anyaggal, az egyes részeknél (részletesebb) angol összefoglalóval.

ISBN 86 7838 911 9

Az illusztris szerző korábbi hasonló művek, tanulmányok írója (a nemzetközi összehasonlításban is), a nagyon magas színvonalú dán falerisztikai szakirodalom jeles képviselője.

Könyve négy nagy részből áll: I. A királyi rendek (21–220. p); II. Kitüntetések és érmek. Ez a rész 9 alfejezetre osztott: 1. Reneszánsz és barokk érmek (225–246. p), 2. Kitüntető érmek (249–380. p), 3. Királyi emlékérmek /1892–2001/ (381–475. p), 4. Háborús emlékérmek, vitézségi kitüntetések (477–562. p), 5. Emlékérmek (563–573. p), 6. Katonai szolgálati jelek (574–639. p), 7. Polgári szolgálati jelek (641–678. p), 8. Civil szervezetek által, királyi jóváhagyással adományozott kitüntetések (679–730. p), 9. Külföldi, nemzetközi kitüntetések uralkodói viselési engedélyei (731–767. p); III. Izlandi királyi kitüntetések /1920–1944/ (768–787. p); IV. Miniatűrök, szalagsávok (789–799. p).

A szerző részletesen foglalkozik az európai összehasonlításban is egyik legrégebb, legjelentősebb lovagrend, a dán Elefánt Rend történetével, 1464-től napjainkig. Nagy hangsúlyt fektet e Rend jelvényeinek bemutatására, kitér a típusokra. Taglalja e jeles Rend legfontosabb, legjellegzetesebb kitüntettjeit, az évszázadok során. Kitér – a vonatkozó – heraldikai kérdésekre is.

IV. Keresztély dán király – 1616-ban – hozta létre a *Felfegyverzett kar Rendet*.

A Danebrog Rendet 1671-ben V. Keresztély alapította, napjainkig fennáll. A szerző – ebben az esetben – nagy figyelmet szentel e Rend egyes típusainak, Dánia esetében oly sajátos témakörére. A kiadott rendjel ugyanis az azt adományozó uralkodó monogramjával ékesített. A kötetben – részletesebb – tárgyalást kapnak e Rend hazai és külföldi kitüntettjei.

Stevnsborg ír a királyi rendek adminisztrációjának szervezetéről, a rendi káptalanok tevékenységéről.

Egyes olyan – kevésbé ismert – dán rendeket is feldolgozott, mint pl. az *Ordenen de l'Union parfaite* (1732), a *Matild Rend* (1771), a *Királyi családi házi-rend (tessra concordiae)*, (1774).

A szerző nagy figyelmet szentel egy sajátos, rendkívül ritka, különleges anyagcsoportnak, az uralkodó(k) képmásával ékesített díszjeleknek, jelvényeknek. Ezek viselési szokásainak taglalása sem marad el.

A kötetben olvashatunk dán, ún. uralkodói kegyelmi érmekről.

A mű részletesen tárgyalja valamennyi dán kitüntetés, emlékérem, díszjel, kitüntető jelvény stb. történetét a legkorábbi időktől napjainkig. Így sok katonai, tengerészeti kitüntetés kerül bemutatásra.

Érdekes pl. a *Medaljen Ingenio et arti* (1841) taglalása.

A szerző egyes érmeknél – pl. a *Den kogelige Belnings-medalja* (1865) esetében – részletesen szól az adott elismerés hazaiak, illetve külföldiek irányában megnyilvánuló adományozási gyakorlatáról. Kiemelten taglalja pl. a női kitüntettetteket is.

A kötetben megtalálhatók a legújabb időkben létrehozott elismerések is, pl. a *Védelmi Érem elesettek és sebesültek részére (Forsvarets Medalje for Faldne og Særede i Tjeneste)*, (1995).

A kötetben tág teret kapnak a legkülönbözőbb alkalmakkor kiadott – uralkodói – emlékérmek. Pl.: házasságkötés, évfordulók, koronázás, temetés stb. Ilyen pl. a II. Margit dán királynő 50. születésnapjára kiadott Emlékérem.

Miféleképpen gyakorlatilag ismeretlen Dániának a térségben egyébként mindig is figyelemreméltó hadtörténete, s természetesen az egyes hadjáratokért, ütközetekért stb. adományozott hadikitüntetések, emlékérmek stb. anyaga. Pedig – érdekes módon – még ennek a részterületnek is vannak – akár magyar – vo-

natkozásai is. Pl.: *Vitézi tettekért Érem* (1864) vagy *Az 1848–50-es és az 1864-es háborúk Emlékérem* (1875).

A kötetben igen részletesen olvashatunk a dán katonai, és sajátosan a polgári, pl. posta, tűzoltó szolgálati jelvényekről.

Igen érdekes, a nemzetközi szakirodalomban is újszerűnek tekinthető rész, amely a külföldi – nemzetközi – kitüntetések elfogadásának, viselésének királyi engedélyezéséről szól.

„Egzotikus” falerisztikai „csemege” az Izlandi királyi kitüntetések (1920–1944) című fejezet. Itt olvashatunk pl. az *Izlandi Királyi Sólyom Rendről* (1921) vagy *Az Izland ezer esztendő's Éremről* (930–1930).

Nagyon érdekes a miniatűrökről, azok különböző időszakban készített legkülönfélébb változatairól, a szalagsávokról és hasonlóról szóló rész. Az ilyen jellegű összegezések (sem) szoktak bekerülni (még) a külföldi összefoglaló kézikönyvekbe sem.

Külön kiemelendő a nagy gonddal, szakértelemmel kiválogatott képanyag. Itt minden darab elő- és hátoldala, változatai közlésre kerülnek. Így pl. a hölgyek számára általában kis számban adományozott „női változatok” is. A szerző nagy teret szentelt a Dá-

niában is igen jellegzetes ún. viseleti pántok bemutatásának (is). Ezek a sajátos összeállítások, külön-külön is vizsgálati témái a falerisztikának.

Gazdag válogatást tanulmányozhatunk a kötetben pl. az egyes elismerések, a nemzetközi szakirodalomban alig-alig közölt, nagy ritkaságnak számító tervrajzaiból.

Az adományozási okmányok, dokumentumok legfontosabb (alap)típusai is közlésre kerültek.

Nagy számban közöl a szerző – kvalitásos – érdekes, ún. viselési képeket a középkortól napjainkig, hazaiakról, de adott esetben külföldiekről is. Így pl. számos vonatkozó fénykép található Ő Királyi Felsőge II. Margit dán királynőről.

A képanyagban, különböző társadalmi rétegek képviselőiről láthatók fényképek. Így az „egyszerű ember” is megjelenik.

Közlésre kerültek ún. átadási képek is.

A recensens csupán egy témakört, a dobozok, tokok, tasakok, rokonemlékek – legalább áttekintő – közlését hiányolja a gazyszabású munkából.

Pandula Attila

VIRÁG ZSOLT: *Magyar kastélylexikon. (6–7. összevont kötet)*

6. kötet: Csongrád megye kastélyai és kúriái.

7. kötet: Jász-Nagykun-Szolnok megye kastélyai és kúriái.

Fo-Rom Invest kiadása, Bp., 2005. 308 oldal, gazdagon illusztrált, térképekkel

ISBN 963 00 4248 7 9, ISBN 963 86675 3 2 (mindkét kötetnél azonos)

A nagyszerű sorozat legújabb, két megye emlékeit bemutató, összevont kötete, a bevált hagyományokat folytatja mind külső megjelenésében, mind szerkezetében. Településenként közli valamennyi ismert kastély, kúria (rokonemlék) adatait. Részletesen leírja az egyes objektumokat, szól az egykori tulajdonosokról, azok családjáról. Fontos adatokat közöl a birtoklástörténetről. Időben a kezdetektől – gyakorlatilag – napjainkig ír a témáról, nem felejtkezik el ezen emlékek 1945 utáni – hányatott – múltjáról sem. Lehetőség szerint kitér az egykori (és a ma is meglévő) berendezésekre, eredeti részletekre. Sajátos az egyes emlékekhez tartozó parkok, kertek története is. A műben nagy számban tanulmányozhatók (egy emlék esetében akár több is [külső- és belső]) – a mai állapotot bemutató, illetve az egykori viszonyokat felidéző – fényképfelvételek.

A recensens számára mindig külön élmény – e sorozat kötetének tanulmányozásakor – a „lebontott kastélyok és kúriák” c. rész. Ez – természetesen – a most ismert kötetekben is megtalálható. A szerző törekvése volt e részeknél is, a ma álló épületekhez hasonló adatok közlése, korabeli fényképpel.

Az ismert kötetben is nagyon jó áttekintés van a teljes – közölt – anyagról, a róluk megjelent szakirodalom számbavételével. Mindez nagyon jól használható – saját gyakorlati tapasztalataimat is felidézve – egy-egy emlék személyes felkeresésénél.

A szerző – korábbi gyakorlatának megfelelően – közli a közreműködők, adatszolgáltatók adatait. A válogatott irodalomban archontológiai, építészettörténeti, gazdaságtörténeti, genealógiai, helytörténeti, művészettörténeti, térképészeti stb. műveket egyaránt találhatunk.

Egy másik helyen külön összegezi a kastély- és kúriatulajdonosok adatait (is). Érdekesség a „népnyelv” által kastélynak/kúriának tartott épületek számbavétele is.

Ezeknél a köteteknél mindenképpen kiemelendő, hogy Virág Zsolt bizonyos értelemben úttörő munkát végzett, mivel az ország ezen részéről – tulajdonképpen – nem rendelkezünk használható összefoglaló kézikönyvekkel, illetve – vonatkozó – részeredményeket bemutató monográfiákkal sem. Pl. az ún. megyei műemléki topográfia kötetei sem jelentek meg ezekről a megyékről.

Pandula Attila

GUDENUS JÁNOS JÓZSEF (szerk.): Nobilitas 2005.

A Magyar Történelmi Családok Egyesületének kiadása. Budapest, 2005. 293 oldal

A Magyar Történelmi Családok Egyesülete megalakulásának 10. évfordulóján, Gudenus János József ünnepi beszédében hangzott el az Egyesület története megírásának igénye. Dr. Négyessy László, az elnökség tagja, ezt azzal egészítette ki, hogy a feldolgozást ki kellene terjeszteni az Egyesület tagjainak családtörténetére is. Hangsúlyozandó, hogy az Egyesületben nagy számban vannak képviselve olyan családok is, akikről eddig alig-alig jelent meg valami a szakirodalomban. Itt azonban – terjedelmi okokból – csak azok a családi ágak jöhettek számításba, amelyekből a tagok ténylegesen származnak.

A kötet részletesen közli a Magyar Történelmi Családok Egyesülete különböző dokumentumait, a tagságra – annak különböző okokból változó összetételére vonatkozó – adatokat. Szól az Egyesületet irányító személyekről. Közlésre kerül az Alapszabály és módosításai. Részletesen olvashatunk az egyesületi előadásokról, rendezvényekről. Egyes előadások, megemlékezések szövege is olvasható a műben. Különböző az egyesületi étellel, annak sajátos hangulattal kapcsolatos részletek is megtalálhatók a kötetben.

Közlésre kerül az Egyesület hírlevele: a Status et Ordines repertórium a – 1995–2005, de betekintést nyerhetünk a Vendégeknyvbé is, szemelvények révén (1995–2005). A kötetben megtalálhatók az Egyesület tervezett és megvalósult programjai (2001–2004), amelyek sokrétűek, de talán súlypontinak mondható a történeti-, történeti segédtudományi témák, mint pl. genealógia, heraldika, falerisztika, de voltak egy-

háztörténeti, illetve művészettörténeti jellegű előadások is. Esetenként nem magyar, hanem egyetemes vonatkozású témák is elhangzottak. Nem hiányzott az aktuális politika tematikája sem az Egyesület programjából.

A kötetben részletesebb bemutatást kap az Egyesület jelenlegi és volt tagjainak családtörténete. Ez 36 fő- és köznemesi család bemutatását jelenti. A közléseket az adott család tagjaival egyeztetették – a nyomtatásban megjelent és a személyiségi jogokat nem sértő közlések – adatai kivételével. Így pl. szerepel az Apor (altorjai) báró és nemes, a Batthyány (-Strattmann) (német-újvári) herceg és gróf, a Bánffy (losonci) báró, a Domahidy (domahidi), a Ghillányi (lázi és berniczei) báró és nemes, a Halász (dabasi), a Kállay (nagykállói), a Károlyi (nagykárolyi) gróf, a Rónay (aranyosmaróthi), a Spillenbergek (hadusfalvi), a Terdik (nagysomkúti) család.

Gudenus János József, a korábbi műveiben közöltékhez hasonlóan, az egyes famíliáknál áttekinti történetüket, ír a címerről, bemutat egyes családi ágakat, fontosabb családtagokat. Közli – terjedelmi okokból – az alapvető szakirodalmat. Egyes esetekben hivatkozik primer forrásokra is, pl. számítógépes (magán) adattár, kéziratok stb.

A kötet az egyes családokat a napjainkban élő lezármazottakig bezáróan mutatja be.

Hasznos kiegészítésnek tartom a kiadványt, különösen egyes, eddig kevésbé méltatott családok adatainak közlése miatt.

Pandula Attila

MILAN ŠIŠMIŠ (összeállító): Priručka ku genealogickému výskumu na Slovensku a v slovacikálnom zahraničí. I. kötet

Slovenská genealogicko – heraldická spoločnosť kiadása, a Kabinetom genealógie Slovenskej národnej knižnice v Martine közreműködésével. Martin, 2004. 245 oldal, illusztrált kiadás

ISBN 80 – 968717 – 6 – 5

A kötetben 20 szerzőtől (társzerzőtől) 28 kisebb részt, fejezetet olvashatunk. A kötetben meghatározó szerepet játszik annak összeállítója, Dr. Milan Šišmiš, a Slovenská genealogicko – heraldická spoločnosť főtítkára, aki egyben a turócszentmártoni Szlovák Nemzeti Könyvtárban található „Genealógiai Kabinet” vezetője. Ő öt tanulmány – közöttük a legfontosabbak – szerzője.

A kötetben érdekes alapvetést olvashatunk a genealógiával és a rokon területekkel kapcsolatos legkülönbözőbb kérdésekről Szlovákia, illetve a „szlovák vonatkozású” külföld kapcsán. A műben tudománytörténeti, forrástani, módszertani, levéltárismertető, jogi stb. írások egyaránt megtalálhatók.

Így olvasható fejezet a „genealógia múltja, jelene, jövője” tárgykörében (Šišmiš). Szerepel egy családjo-

gi (jogtörténeti) alapvetés a kezdetektől napjainkig (Múcska Vincent). Részletesebb áttekintés olvasható, társadalmi osztályoknak, rétegeknek stb. megfelelően „A szlovák családok a XVI. századtól a XX. századig” c. fejezetben (Šišmiš, Mária Kohutová).

Egyes részekben a „levéltárak megelőző” kutatások fontosságáról olvashatunk: Hogyan lehet eltervezni egy sikeresnek gondolt „családfakutatást” (Ribiana Wallnerova), Šišmiš pedig a napjainkban Szlovákiában is rendkívül „divatos” internetes kutatási lehetőségekről ír, valamint a könyvtári, illetve – a nálunk sajnálatosan elhanyagolt – temetői kutatások fontosságáról.

Lényeges kérdés a nevek kialakulása, alakulása, változása, a névírás módja stb., stb., ezekkel külön tanulmányban foglalkozik Šišmiš.

Jana Kurucárova a genealógiai kutatás helyzetét, lehetőségeit stb. tekinti át a mai szlovákiai levéltárak rendszerében.

Külön fejezet foglalkozik a pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltárban (Slovensky národný archív) őrzött sokrétű genealógiai forrásanyaggal, kutatási lehetőségekkel (Marta Melnikova).

Áttekintést olvashatunk a selmecbányai Központi Bányászati Levéltárban (Státny ustredny bansky archív) őrzött gazdag – vonatkozó – anyagról (Jozef Surovec).

A helyi állami levéltárakban fellelhető – megyei levéltári anyagok – vonatkozó forrásairól, kutatási lehetőségeiről Frantisek Zifcak írt összegezést.

Az állami levéltárakban fellelhető – főbb – genealógiai forrástípusokat Juraj Rohác ismertette, Jana Schullerova foglalta össze az anyakönyvi kutatás témakörét, Šarlota Drahosova az egyházi anyakönyvek fontos szerepét elemezte, Marta Kohutová az összeírások, népszámlálási adatok felhasználhatóságáról értekezett, Juraj Turcsány a végrendeletek genealógiai kutatásban való felhasználhatóságát elemezte, Miloslava Bodnárova a polgárkönyvekről, polgárok nyilvántartásairól írt.

Pavel Vimmer a Nagyszombatban 1993-ban létrehozott Szlovák Hadtörténeti Levéltár (Vojenského historického archivu v Trnave) forrásanyagáról, illetve a szlovák genealógiai kutatás szempontjából (is) fontos külföldi szaklevéltárak, így a budapesti Hadtörténeti Levéltár forrásairól számolt be.

Marián Robert Zemene a római katolikus egyházi levéltárakról számolt be, igen hasznos áttekintést adva az egyes levéltárakban őrzött anyag jellegéről. Hasonló formában ismertette Milan Šišmiš az evangélikus egyházi levéltárakat, Ján Ádám az eperjesi görög katolikus egyházi levéltárat, Michál Tót a református egyházi levéltárakat tekintette át.

A műben olvashatunk a múzeumokban megőrzött genealógiai forráscsoportokról, így pl. arcképekről is (Pavol Valachovic, illetve Anna Chmelková).

A kötetben a szlovákiai, illetve szlovák vonatkozású genealógiai kutatás szempontjából fontos címek is közlésre kerültek (223–226. p).

Az érdekes kötet méltán javasolható – a szlovák nyelven is olvasó – magyar szakemberek számára is.

Pandula Attila

VEIT SCHERZER (Hrsg.): Kommandeurliste der Flakkartillerie 1945. Scherzers Militaire – Verlag kiadása. Ranis/Jena 2005. 112 oldal ISBN 938845 – 01 – 5

A Német Légierő (Luftwaffe) iratanyaga napjainkban már ritkaságnak számít. Ezeket az iratanyagokat 1945 márciusában – többnyire – maguk a németek semmisítették meg a „Tűzhalál” fedőnevű akció keretében, hogy azok ne kerüljenek az ellenség kezére.

A „*Kommandeurliste der Flakkartillerie*” című dokumentumot 1945. január 15-én állították össze a Légierő Személyügyi Hivatalában (Luftwaffenpersonal-amtes), szerzője ismeretlen. Az adott katonai hivatal a háború ezen időszakában már ki volt telepítve Berlinből, időről időre különböző helyszínekre került, így 1945. március közepén, a rosenheimi Légvédelmi Kaszárnyába, az Alpok vidékére. Ide már csak a nem rendszerezett, archivált, a feltétlenül szükséges, illetve az éppen feldolgozás alatt álló iratok kerültek. A közzétett lista is ezek között volt. Ezt az egyik vezető, Otto Schulz ezredes, a háború legvégéig vezette, javította. A hivatal megmaradt iratai az oda bevonuló amerikai csapatok hadizsákmánya lett. Az iratoknak a Német Szövetségi Köztársaság számára történő visszaszolgáltatása után azokat a Zentralnachweisstellenél őrizték, Aachen – Kornelienmünsterben. 2005 februárjában ez megszűnt. Ugyanebben az évben a kérdéses levéltári anyagot a Bundesarchív – Militäarchívum (Freiburg im Breisgau) adták át.

A jegyzék megőrizte a légvédelmi tüzérség (háború végén működő) parancsnokainak neveit. Ez más dokumentumokban nem maradt fenn.

A parancsnokokat I–XII. csoportban közli a jegyzék: I. A Légierő Főparancsnoksága (Oberkomman-

do der Luftwaffe), II. Légiflotta parancsnokságok és vezénylő tábornokok (Luftflottenkommandos u. Kommandierende Generale), III. Légi körzet parancsnokságok (Luftgaukommandos), IV. Légvédelmi hadtest (Flakkorps), V. A légvédelmi tüzérség tábornokai és légvédelmi bevetési parancsnokok (Generale der Flakkartillerie und Flak-einsatzführer), VI. Légvédelmi hadosztályok (Flakdivisionen), VII. Légvédelmi csoportosítások (Flakbrigaden), VIII. Légvédelmi ezredek (Flakregimenter), IX. Légvédelmi tüzér osztályok (Flakabteilungen), X. Hátországi légvédelmi tüzér osztályok (Heimatflakabteilungen), XI. Kisegítő légvédelmi tüzér egységek (Flakersatz-einheiten), XII. Iskolák, egyebek, lőterek (Schulen – Sonstiges – Schießplätze).

A forrásközlésben megtalálható az egyes parancsnokok beosztása (ezt mettől meddig töltötte be, az esetleges változások), rendfokozata.

Scherzer külön részben (91–103. p) közli azoknak a személyeknek a főbb adatait, akik 1939–1945 között a Légvédelmi tüzérség állományából tulajdonosai voltak a Német Vaskereszt Lovagkeresztjének vagy magasabb fokozatainak.

A sajátos archontológiai forrásközlés méltán javasolható – Magyarországon is – a második világháború története iránt érdeklődő olvasók számára.

Pandula Attila

*In memoriam Ludovici Huszár*Szerkesztette: *BIRÓ SEY KATALIN, BUZA JÁNOS, CSOMA MÁRIA, GEDAI ISTVÁN.*Argumentum Kiadó, Magyar Numizmatikai Társulat. Budapest, 2005. 380 p,
számos fekete-fehér ábrával. Ára: 3200 Ft. ISBN 963 446 358 4

Néhány éve Budapesten, a Farkasréti temetőben, egyik magános sétám közben, véletlenül rátaláltam a 20. század valószínűleg legjelentősebb magyar középkoros numizmatájának, Huszár Lajosnak sírjára. (A Csúcs Ferenc szobrászművész által készített, szép érmeikkel díszített síremlék fotója megtalálható a jelen kötetben is.) Ekkor még nem sejtettem, hogy pár év múlva, egy munkásságának emléket állító kötetet ismertethetek.

A tetszetős küllemű kötet (tervezője Hodosi Mária) 40 írást tartalmaz, Héri Vera bevezetőjét, valamint 24 hazai és 15 külföldi szerző tanulmányát. Utóbbiak között található angol, cseh, dán, finn, horvát, lengyel, német, norvég, olasz, szlovák kolléga értekezése, ékezen bizonyítva, hogy Huszár munkássága határainkon kívül, európai viszonylatban is ismert és jelentős volt. (A külföldi szerzők tanulmányai angol, német és olasz nyelven olvashatóak, a hazai tanulmányokhoz német nyelvű összefoglaló tartozik.)

Huszár Lajos székely kismemesi családban született, Nyárádszeredán (Maros-Torda vm.), 1906. január 29-én. Tanulmányait a marosvásárhelyi Református Kollégiumban, majd Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte. Kezdetben történelem-földrajz szakos tanár volt, de végül művészet- és művelődéstörténelemből doktorált. Disszertációját a körmöcbányai éremvésőkről készítette. 1929-től dolgozott a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában. Ösztöndíjként, fiatalon megfordult a római Magyar Akadémián, Belgrádban, Szófiában, Athénban. Fő kutatási területe a középkori magyar pénztörténetre és a magyar emlékérmekre terjedt ki, de a gondjaira bízott gyűjteménnyel való rendszeres és intenzív foglalkozás során más részterületekkel (pl. kitüntetés- és jelvénygyűjtemény) is megismerkedett. 1944-től az Éremtár osztályvezetője. Budapest ostroma alatt a múzeum épületében lakva jelentős része volt a gyűjtemények megmentésében. 1945-ben a MNM megbízott, majd 1945–1949 között rendes főigazgatója lett. Ekkor visszakerült az Éremtárhoz, ahol 1955-től ismét osztályvezető volt, igaztalan megrágalmazását követő 1968-as nyugdíjazásáig. Világsemléletét, politikai meggyőződését – úgy vélem – kellően szemléltetik életútjának fenti dátumai, s az a tény, hogy kollégái 1956-ban, a forradalom idején, jóllehet maga nem vágyott erre, a múzeum Nemzeti Tanácsának elnökévé és ismét főigazgatóvá választották. Nyugdíjként a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum tudományos tanácsadójaként és a Református Ráday Gyűjtemény külső munkatársaként tevékenykedett. 1957-től a művészettörténeti tudományok kandidátusa, 1983-tól doktora, rendszeres előadó az ELTE-BTK-n, 1984-től címzetes egyetemi tanár.

Több mint 350 monográfiája és tanulmánya jelent meg. Ezekből a legjelentősebbek, az 1526–1657 kö-

zötti magyar (Habsburg-házi) pénzek corpora, a magyar pénzek 1000–1974 közötti katalógusa, a budai pénzverést feldolgozó írása, a Szt. György érmeek monográfiája és a (F. Fejér Máriával közösen) írt magyar éremtani bibliográfia. A múzeum mellett, ténykedésének másik fő színtere a Magyar Numizmatikai Társulat, amelynek 1929-től haláláig tagja, idővel különböző tisztségeinek viselője volt. 1933-tól 1975-ig a Numizmatikai Közlöny szerkesztője. Rendkívül jelentős tudományos életpálya végén hunyt el Budapesten, 1987. december 23-án.

Jelen kötet írásai témaválasztásukban meglehetősen széles numizmatikai skálán mozognak. Megtalálhatók az antik érmeikkel (Kolníková Eva, Torbágyi Melinda, Martini Rodolfo), az Árpád-kori (Suchodolski Stanislaw, Gedai István, Talvio Tukka), a késő középkori magyar pénzekkel és érmelelssel (Gyöngyössy Márton, V. Székely György, Búza János), az emlékérmekkel (Héri Vera, Pap Ferenc, L. Kovásznai Viktória), a bányászati érmeikkel (Szemán Attila), az orvostörténeti érmeikkel (Hoop Andreas, Süle Tamás, Jakó János), a katonai jelvényekkel (Pallos Lajos), a kitüntetésekkel (Lakatos Sárolda, Pandula Attila), az egyes kiemelkedő személyiségekhez (IV. Károly, Habsburg Ottó) kapcsolódó érmeikkel (Beck Mihály, Makai Ágnes) kapcsolatos tanulmányok stb. Előfordul egyes éremgyűjtemények bemutatása (Csoma Mária, Tóth Csaba). Rendkívül érdekesek a külföldön őrzött magyar numizmatikai vonatkozású darabok, együttesek bemutatása (Talvio Tukka, Mirnik Ivan, Jørgen Steen Jensen, Arnold Paul). A tudományos értekezések mellett, a Huszár Lajost egykor személyesen ismerő kollégák írásaiból (Gedai István, Biró-Sey Katalin, Bóna Endre, Csoma Mária) szemléletes képet kapunk a jeles numizmata emberi tulajdonságairól, sajátos egyéniségéről is.

Huszár Lajos tanulóéveit kettévágta az I. világháború, majd Trianon. Szeretett, szűkebb hazáját elcsatolták az anyaországtól, s ezért neki Kecskeméten 1924-ben meg kellett ismételnie érettségi vizsgáját. A Trianon utáni évek kultúrpolitikáját meghatározó jeleseink (Klebensberg Kuno, Hóman Bálint) átgondolt alapokon nyugvó elképzelése, amely szerint a legyőzött és kifosztott Magyarországnak elsősorban szellemi téren kell megerősödni, és elismerést kivívnia magának, ma már tudjuk, igen jó politika volt. Huszár Lajos ekkoriban induló életműve is egyik gazdagítója ezen „magyar kultúrharc”-nak, s, hogy mennyire nem visszhangtalan, mutatja a jelen kötet számos hazai és jó néhány külhoni szerzője, akik tanulmányaikkal tisztelegtek az avar borította farkasréti sírban nyugvó magyar numizmatikus emléke előtt.

†ENGEL PÁL–C. TÓTH NORBERT: *Királyok és királynék itineráriumi (1382–1438) – Itineraria regum et reginarum (1382–1438) Budapest, 2005. /Subsidia ad historiam mediæ ævi Hungariae inquirendam I./ ISBN 963 219 591 4, 187 p.*

A középkori magyar történelem tanulmányozásához elengedhetetlenül szükségesek a kutatók által összeállított különféle segédletek, mint például az oklevéltani naptár, a különféle archontológiák, történeti földrajzi térképek. Ebbe a körbe tartoznak azok a listák is, melyek egy-egy fontosabb személyiség (uralkodók, főbb méltóságviselők) tartózkodási helyeit tüntetik fel, vagyis az itineráriumok.

Magyarországon az itinerárium-készítés kezdetei a 19. század hatvanas éveire nyúlnak vissza, mikor Ráth Károly hosszas adatgyűjtés után a magyar királyok tartózkodási helyeit adta közre, I. (Szent) Istvántól V. Ferdinándig. A műfaj legújabb „terméke” pedig ez a kötet, mely a korán elhunyt középkorkutató történész Engel Pál és – az ő kéziratát kiegészítő és kiadó – C. Tóth Norbert közös munkájaként került az olvasók kezébe. Engel Pál ezt megelőzően már készített itineráriumokat. I. Károly király 1310–1323 közötti és Hunyadi János kormányzó tartózkodási helyeinek listáját a Századok hasábjain 1988-ban, illetve 1984-ban adta közre. Zsigmond király utazásairól pedig a *Művészet Zsigmond korában* című kiadványban publikált egy gyűjtést. Jelen kötetben a király–császár itineráriuma Engel Pál kéziratából került kiadásra, míg a korszak királynőjének, Máriának, illetve királyi hitveseinek, Erzsébetnek és Borbálának tartózkodási helyeit – Süttő Szilárd eredményeire építve – már C. Tóth Norbert gyűjtötte össze.

A kötet elején egy alapos kutatástörténeti áttekintést kapunk, melyből kiviláglik, hogy noha fontos lenne különböző kormányzat-, politika-, és hadtörténeti kutatások elősegítése miatt az itineráriumok készítése, mégis nagyon kevesen foglalkoztak vele és egészen a közelmúltig megjelent művek szinte kizárólagosan a királyok tartózkodási helyeit gyűjtötték össze, illetve azok alapján kíséreltek meg az eseménytörténetben is hasznosítható adatokat nyerni. A főbb méltóságviselők esetében csak néhány személy itineráriumát publikálták, így a 14. század végén – a 15. század elején működött tárnokmesterek esetében ezt a feladatot C. Tóth Norbert készítette el.

Luxemburgi Zsigmond volt az egyetlen olyan középkori magyar uralkodó, akit német-római császárrá koronáztak, ezzel magyarázható a külföldi kutatók rá irányuló kitüntetett figyelve. Az ő dolgot könnyíti meg az, hogy a bevezető tanulmány német nyelven is olvasható.

A bevezető tanulmány után a kötetben a felhasznált forráspublikációk bibliográfiáját, illetve a rövidítések jegyzékét találjuk. A munka nagyságából adódóan nem lehet csodálni, ha néhány esetben nem pontosan a bibliográfia rövidítései kerültek a lábjegyzetekbe. Így Wilhelm Altmann munkája

(*Regesta imperii*) a jegyzetekben „A” rövidítéssel, míg a jegyzékben „Altmann”-ként szerepel.

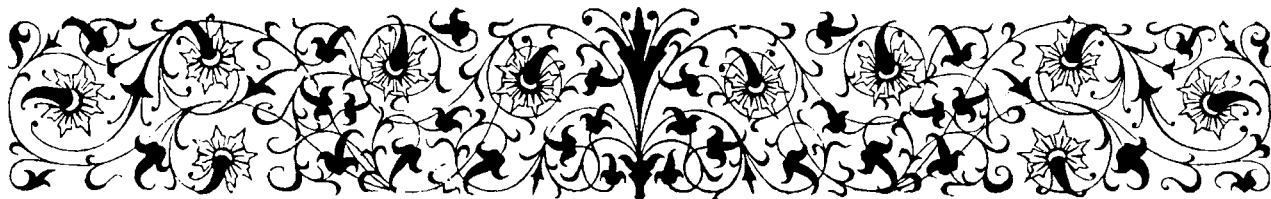
Ha a címben jelzett időhatárokat (1382–1438) figyelembe vesszük és, összehasonlítjuk az adott időben uralkodott király(nő)k listájával, kiviláglik, hogy egy személy nem kapott helyett a kötetben, nevezetesen II. (Kis) Károly itineráriuma nem szerepel a közltek között. Ennek oka abban rejlik – ahogyan ezt az előszóban is olvashatjuk –, hogy Károly rövid uralkodása alatt szinte kizárólag Budán tartózkodott.

Az uralkodók és királynék itineráriuma személyekre bontva külön-külön kapott helyet, hiszen nem törvényszerű, hogy a király és a királyné együtt mozogjon az országon belül. Minden egyes királyi személy tartózkodási helyeinek felsorolása után egy helységnévmutató szerepel, mely közli az adott helység mai nevét, illetve közigazgatási hovatartozását. A helységnév után a hivatkozás arra mutat, hogy mely év, mely hónapjában tartózkodott az uralkodó az adott helyen, így könnyítve meg a keresést az itineráriumban. Egyetlen apró megjegyzése lehet a recenzióknak a helymutatókkal kapcsolatban. Az uralkodó személyek tartózkodási helyeinek nagy része egymással – természetes módon – átfedésben van, ezért talán szerencsésebb lett volna egyetlen helynévmutatót készíteni. Ezzel könnyebben kiküszöbölhetővé vált volna a nyomda ördögének munkája is, aki Đakovo nevébe két ízben is belekötött. A királyi asszonyok itineráriumaihoz a helységnévmutatón kívül egy személynévmutató is tartozik, melyekben a relátorok és a kancelláriai jegyzetekben olvasható személyek nevei szerepelnek. Az Engel Pál tollából rendelkezésünkre álló 14-15. századi világi archontológia alapján a kötetben az egyes személyek által viselt méltóságokról és azok időtartamáról is tájékoztatást nyerhetünk.

Jellemző, hogy végleges formába öntője C. Tóth Norbert ezt a kiadást nem tekinti véglegesnek, minden hibától mentesnek, hiszen a levéltárakban lapanghatnak még olyan dokumentumok, melyek eddig ismeretlen adatokat tartalmaznak. A kiadvány oldaltükre is megerősíti ezt, hiszen a lista egy hasábjában szedve készült el, hogy az esetleges korrekciókat mindenki rávezethesse. Egyúttal a bevezető tanulmány végén felhívást tett közzé a korszakkal foglalkozó tudósok felé, hogy a megadott e-mail címre küldjék el az általuk helyesbített adatokat.

Az, hogy a kötet egy sorozat nyitó darabja kíván lenne, szép kezdeményezés és egyúttal felhívás is a középkort kutató történészek felé, arra irányítva a figyelmet, hogy bár időigényes vállalkozás, és nem mentes a tévedés lehetőségeitől sem, hasznos és szükséges lenne a medievisztika tárgykörében még több hasonló segédkönyvet összeállítani.

Halász Éva

A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG 2006. ÉVI II. FÉLÉVEI PROGRAMJA

Szeptember 28. (csütörtök) 17 órakor,
Előadó: Dr. Horváth Lajos (Veresegyház)
WESSELÉNYI FERENC NÁDOR FŐISPÁN
POLITIKAI ÖNKÉNYE ÉS PEST-PILIS-SOLT
VÁRMEGYE PECSÉT HASZNÁLATA
Az ülést vezeti: Dr. Bertényi Iván elnök

Október 5. (csütörtök) 17 órakor,
Előadó: Dr. Pandula Attila főtitkár
AZ ESTERHÁZY ŐSGALÉRIA
Az ülést vezeti: Dr. Kollega Tarsoly István
alelnök

Október 26. (csütörtök) 17 órakor,
Előadó: Dr. Négyessy László (Kecskemét)
BÁRÓ GAVENDA MÁTYÁS CSÁSZÁRI
HUSZÁREZREDES FŐNEMESI RANGJA ÉS
CÍMERE
Az ülést vezeti: Dr. Pandula Attila főtitkár

November 30. (csütörtök) 17 órakor,
Előadó: Dr. Pandula Attila főtitkár
A TARSOLYOK HERALDIKÁJA
Az ülést vezeti: Dr. Kollega Tarsoly István alelnök

December 7. (csütörtök) 17 órakor,
Előadó: Karacs Zsigmond
A KARACS CSALÁD CÍMERESLEVELEI
Az ülést vezeti: Dr. Harmath Arisztid Sándor
főtitkár-helyettes

Összejöveteleink helye a Zászlómúzeum, Budapest,
VIII. ker. József krt.68. – Nap u. sarok.

Budapest, 2006. szeptember

a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
vezetősége

HÍREK

A bajai Türr István Múzeum emeleti kiállító-
termében 2006. augusztus 9-én címereket, zászlókat,
pecsétnyomókat bemutató kiállítás nyílt.

Az érdekes tárlaton szerepelnek a Múzeum gyűj-
teményében fellelhető – különböző korokat idéző –
magyar államcímerek, vármegyei és városi címerek.

Gazdag emléanyagban tanulmányozható Baja
szabadalmazott kamarai mezőváros 1696. december
24-én kiadott, Ádám és Éva a paradicsomi almafa
alatti ábrát mutató címere.

* * *

2006. augusztus 13-án Mógor Tamás heraldikai
festő (Pápa) magyar nemesi címereket bemutató kál-
lítását Dr. Pandula Attila nyitotta meg, a Magyar
Éremgyűjtők Egyesülete 36. vándorgyűléséhez kap-
csolódó rendezvényként.

* * *

2006. augusztus 13-án Dr. Pandula Attila előadást
tartott Pápán, a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete 36.
vándorgyűlésén *A magyar nemesi címerek fejlődéstör-
ténete* címmel.

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben lehetőleg végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) fogad el. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratokat technikai okokból nem tudunk közölni. Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni.

Az egységes jegyzetapparátus étekében tisztelettel kérjük az alábbiak betartását: – A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk.: Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk (pl.: *Domanovszky Sándor.*).

– Az oldalhivatkozásokor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól-ig-oldalaszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40, 61–72).

– A hivatkozásokor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.

– Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket rövid kötőjellel válasszuk el egymástól (pl.: Wien-Köln; Budapest-Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.) A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl.: Bp.,)

– Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely, és év után zárójelben tüntessük fel. Pl.: (Monumenta Hungariae Historica).

– Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után „In” szócskát írjuk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit.

– Folyóiratban megjelenő cikkekre történő utaláskor nem tesszük ki az „In” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána pedig az illető évben megjelent szám,

végül pedig az oldalszám. Pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52.

– Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnevét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, utána pedig az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: Nagy I.: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, az „Uo.” jelet kell használni. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell elkülöníteni (pl. rövidített címmel, vagy a megjelenés évével) és erre hivatkozni. Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. Nagy I.: i. m. II. k. Pest, 1858.)

– A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.

– Írásaikat minden esetben 3,5” formátumú kislemezen Word for Windows ’95, ’97, ’98 vagy ’2000 szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe egy kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében. A szöveget balra zártan írják, és azt a kurziválás, kövéréítés és jegyzetszám-emelés kivételével ne formázzák.

– A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.

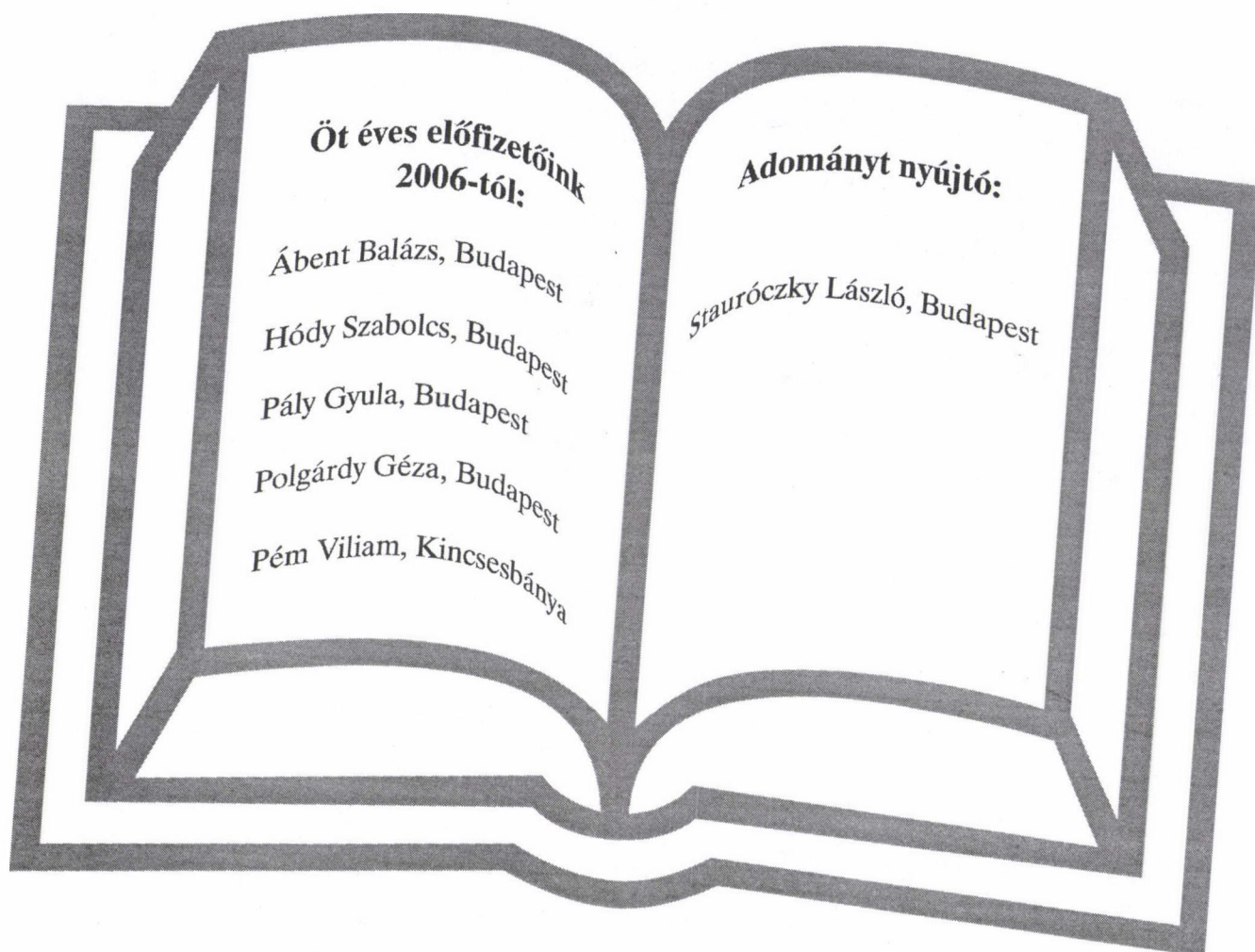
– A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „végjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az eddigi gyakorlatnak megfelelően a tanulmányok végére kerülnek.

– Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális lemezen a kéziratához csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek.

– Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstükr-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat ne számítógépes programban készítsék, hanem azokat kézzel megrajzolva csatolják a tanulmányhoz.

A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különlenyomatokat készítettünk, melyeknek árát levonjuk a szerzők tiszteletdíjából.

ARANYKÖNYV

Öt éves előfizetőink 2006-tól:

Ábent Balázs, Budapest
Hódy Szabolcs, Budapest
Pály Gyula, Budapest
Polgárdy Géza, Budapest
Pém Viliam, Kincsesbánya

Adományt nyújtó:

Stauróczky László, Budapest

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN

HETVENKILENCEDIK KÖTET
2006/3–4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMVI

E számunk szerzői

Draskóczy István, docens (ELTE, BTK)
Horváth Lajos, történész (Veresegyház)
Kollega Tarsoly István, alelnök (Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság)
Nikolicza Erika, Phd-hallgató
Pandula Attila, docens (ELTE, BTK)
Pelbárt Jenő, vízjelkutató (Budapest)
Petrovics István, adjunktus (Szegedi Tudományegyetem, BTK)
Rainer Pál, muzeológus (Jósa András Múzeum, Veszprém)
Soós István, történész (MTA Történettudományi Intézet)
Szálkai Tamás, demonstrátor (Debreceni Egyetem Történelmi Intézet)
Véber János, könyvtáros (MTA Könyvtár, Kézirattár)

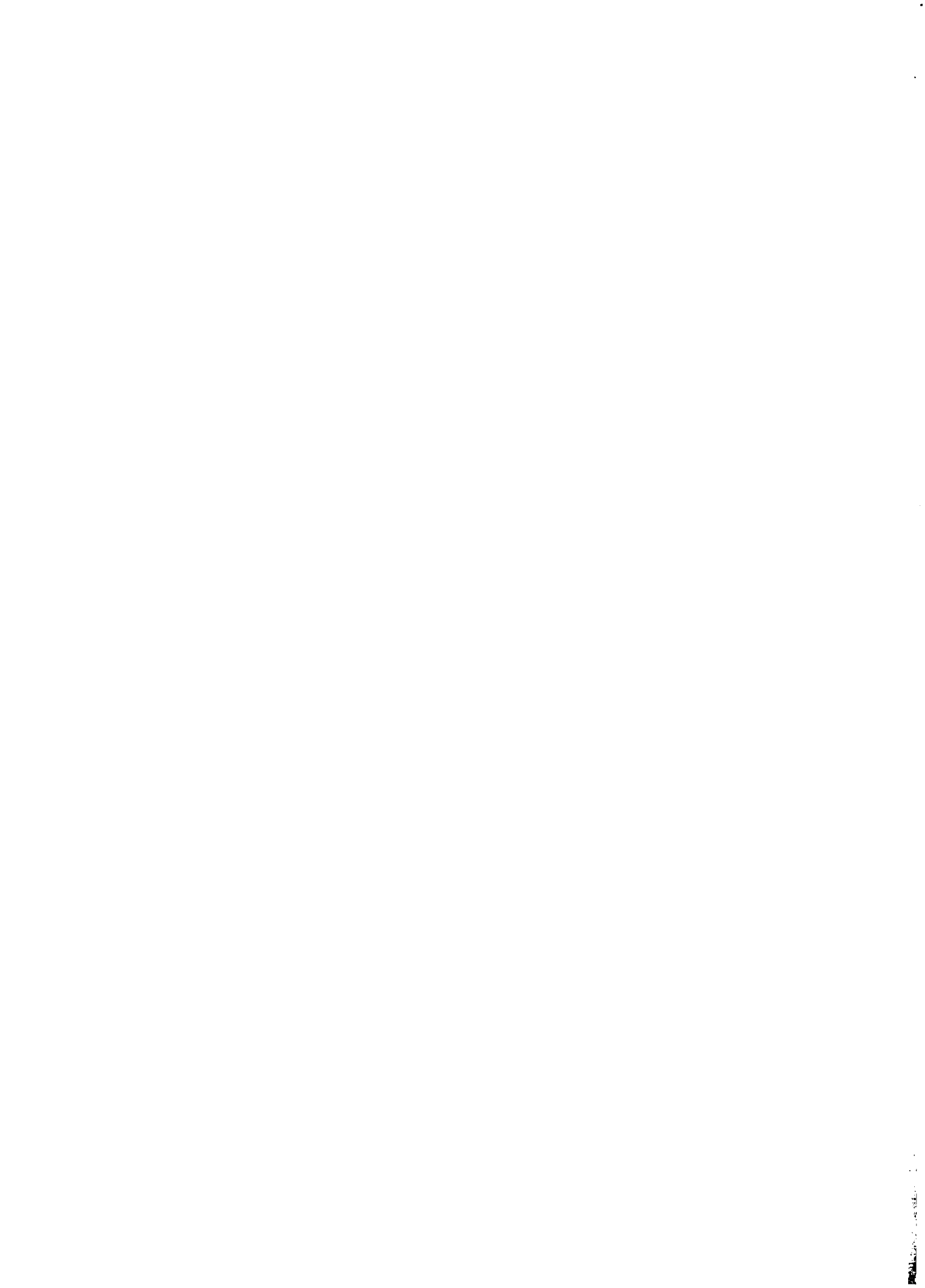
E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

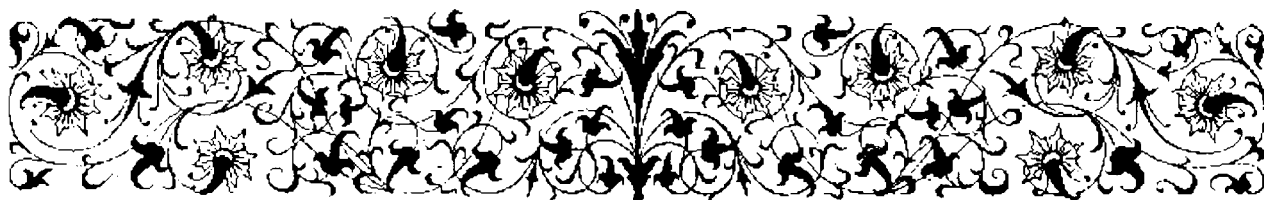

TURUL
LXXIX. évfolyam
2006/3–4. füzet

Szerkesztik:
DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, SOÓS ISTVÁN
Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár
1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.
Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.
A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg és nem küldjük vissza.
Kiadja a Magyar Történelmi Társulat
Felelős szerkesztő: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA

Nyomdai előkészítő munkák: Garai Péter
Felelős vezető: Kurucz Gábor
ISSN 1216-7258

I. ÉRTEKEZÉSEK ÉS ÖNÁLLÓ CIKKEK

AZ 1860–61-ES LONDONI KOSSUTH-BANKÓK RESURGO VÍZJELEI

A Kossuth Lajos londoni emigrációja alatt készült magyar pénzjegytervezetek¹ nemcsak numizmatikai szempontból számítanak ritkaságnak, hanem az európai, az angol és a magyar vízjeltörténetnek is különleges relikviái. Egyrészt mint érdekes sorsú, páratlan numizmatikai vízjelemlékek, másrészt az üres hordozó papír utóélete miatt, mint az európai postaforgalom és levelezés szokatlan tárgyi emlékei.

Numizmatikai vízjelemlékként, származásukat tekintve a nem magyar gyártmányú, nem magyar területen felhasznált, de kifejezetten magyar vonatkozású *numizmatikai vízjelek* közé² sorolhatók. Tárgyuk szerint a bankjegyvízjelek fő típusába, ezen belül a papírpénzvízjelek altípusába, ahová a technikai szempontból megvalósult (de ki nem bocsátott) *pénzjegytervezet-vízjelek* is tartoznak.

A nyomdából papírkereskedőhöz, majd onnan postaforgalomba került nyomatlan vízjeles ívek viszont a *boríték- és levélpapírvízjelek*³ nagy családjába tartoznak. Definiálásuk a numizmatikai vízjeleknél valamivel bonyolultabb. Egyrészt, mert ezek közül a forgalomba került papíroknak csak csekély hányada érkezett Magyarországra postai vagy egyéb úton. Másrészt ezek a magyar jelképeket hordozó vízjelek Londonból szinte a világ minden tájára eljutottak. Részben anélkül, hogy magyar területen megfordultak volna, részben viszont az emigránsok által Londonban vásárolt és hazahozott üres ívek, illetve a belőlük gyártott borítékok egy része Magyarországról később ismét a postaforgalomba került. Ezek tehát az elsődlegesen meghatározott célra gyártott, de végül általános célra felhasznált *hungarika vízjeleken*⁴ belül is speciális csoportokat és altípusokat alkotnak.

Amerikai útja után Kossuth 1852. július 25-én érkezett Londonba az Afrika gőzhajó fedélzetén.⁵ Miután tájékozódott a külföldi bankjegyek nyomtatásának

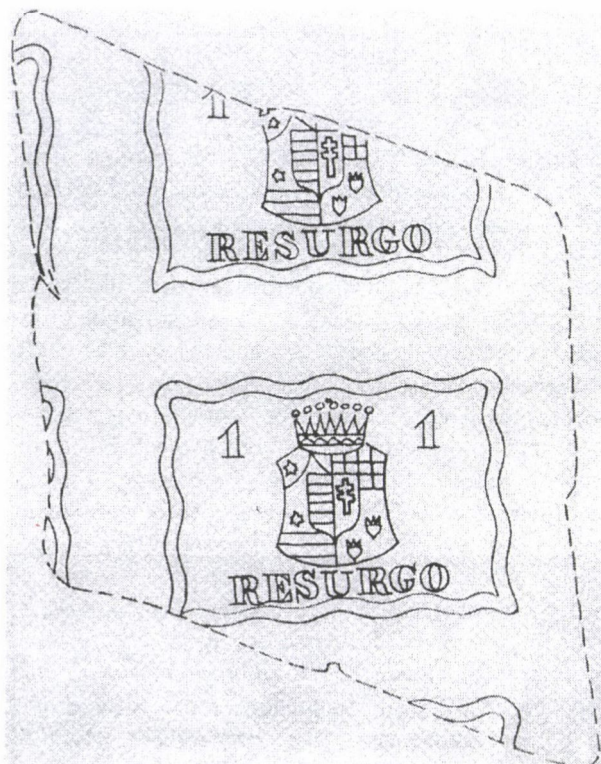
angliai lehetőségeiről és szabályairól, azonnal neki látott, hogy előkészítse a szabadságharc folytatásának pénzügyi feltételeit. 1860 szeptemberében titkos szerződést kötött a Day & Son londoni nyomdász céggel 22 millió darab Magyarországra szánt Kossuth-bankó kinyomtatására. A pénzjegytervezetek sorsának történetét többen feldolgozták,⁶ néhány helyen közölték a fennmaradt példányok nyomatképét és elvéve a vízjelek rajzát is. A rajzok egy része nem a pénzjegytervezetek, hanem a nyomatlan ívekből gyártott borítékok alapján készült. Filigranológiai szempontból a rajzok nem hitelesek, mert a három, ehhez szükséges alapfeltételnek nem felelnek meg. Nem *méret-* és *látványhűek*, illetve vízjeltechnikai leírásuk nincs.

A vízjelek heraldikai leírását először Halász Gábor⁷ közölte a Numizmatikai Közlönyben:

„Két egymás mellett párhuzamosan haladó, hullámos vonal négyzetet alkot, melynek két felső vége tompa és lekerekített, a két alsó pedig hegyes csúcsban végződik. Bent e négyzetben van középen a koronás címer, mellette fent 1-1, lent pedig RESURGO. A címer szabálytalan. A szív pajzsban a kettős kereszt alatt nincsen halom, a folyamokat 5 vonal jelzi. A mellék-címerek közül jobbra fut Horvátországé, alatta jobbra a dalmát párducfőkből csak kettő van meg. Balra alul Slavoniáét 3 vonal jelzi, míg a baloldalon lévő fenti címer teljesen értelmetlen: két 5 ágú csillag (?); közte ^. Az egész címerpaizs testes négyzetalak, lent félkörű, fent a két sarka levágott. A víznyomás⁸ 90 mm széles és 70 mm magas.”

Néhány apró tévedéstől⁹ eltekintve Halász megállapításai ma is helytállóak. 2. sz. alatt közli a heraldikai leírásban szereplő 1 Ft-os címlet nyomatképét is. Szintén ő jegyzi meg, hogy Kossuth londoni papírpénzeinek lefoglalt papírjából – miután a kinyomtatott bankókat 14 nap alatt mind elégették – levélborítékok is készültek:

„A nyomdában maradt egy tömeg elégetetlen víznyomásos papír, ebből levélborítékok készültek, melyek közül néhány fennmaradt egyeseknél, kik az emigránsokkal levelezésben állottak.” ... és „egy ilyet őriz a Borsod-miskolczi múzeum régipénz és éremgyűjteménye.” Közlése szerint ez 134 × 75 mm-es. Egy egész vízjelkép, valamint 3 töredék vízjelkép látszik a boríték papírjában.

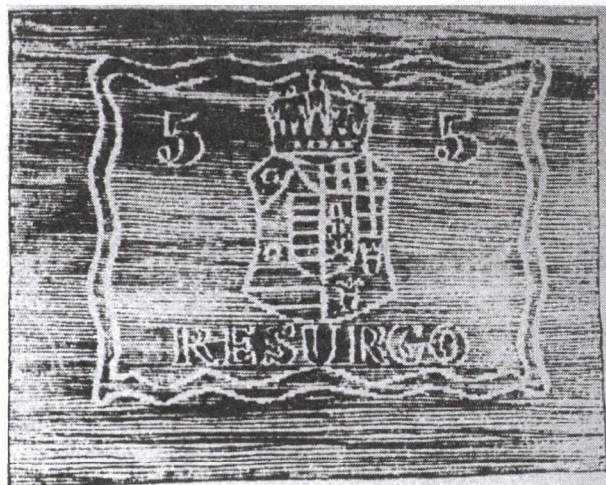
1. ábra. 108 b

Ambrus Béla 1978-as cikkéből¹⁰ tudjuk, hogy „A 4375 rizsma, és a mintegy 2 millió ív papír beszerzéséről a nyomda gondoskodott, de Kossuth fizette ki ezek értékét a megrendeléskor. Egy íven 16 példány fért el.” 2. sz. ábra alatt egy, a vízjelek történetének szempontjából fontos vízjelrajzot is közöl, amelyet később id. Dr. Kupa Mihály is átvesz egy más forrásból származó, más címletű vízjelrajzzal együtt.¹¹ Ő 108 b szám alatt – nem valamelyik kinyomtatott pénzjegy, hanem – egy szétbontott borítékpapír átnézete alapján készült vonalas, pozitív vázrajzon ábrázolja az 1 Ft-os címlet vízjelét. Az 5 képes ábrán egy majdnem egész, egy haránt elvágott fél és három kis vízjelképtöredék rekonstruált rajzát láthatjuk (1. ábra). Az eredeti nagy

papírvívek ez a kissé szabálytalan rombusz alakzatban ránkmaradt részlete – töredékes volta ellenére – nagyon érdekes. Olyan információkkal szolgál az eredeti, több (sok)képes vízjelforma felépítésével és a vízjelképek rajzolatával kapcsolatban, amelyek a méretre vágott pénzjegyekben már nem láthatók. Szerencsére a rajzoló – bár kissé elnagyolt, nem látványhű rajzot készített – mégis odafigyelt néhány fontos részletre. Jól látható, hogy a vízjelképek nem voltak teljesen egyformák. Nemcsak a keretek, címletek, illetve a RESURGO felirat vonatkozásában, hanem a címerek alkotórészeit tekintve sem. A felső, fél vízjelképben például a csillagok 5 ágúak, míg az alsó, majdnem egész vízjelképben 6 ágúak. A másik – a szerző által meg nem jelölt – ismeretlen kiadványból átvett, 110 b szám alatti vízjelrajz, egy metszetszerű vízjelimitáció, amely egy 5 Ft-os értékjelű pénzjegytervezet vízjeléről készült. Háttére nagyon megtévesztő, mert azt a látszatot kelti, mintha merített, bordázott papírról lenne szó. Az egyenetlen, vízszintes háttérvonalak miatt a vízjel vonalrendszere széteső, a vízjelábra ezért rosszul látszik. A vízjel fontos részletei emiatt nem értékelhetők, így legfeljebb csak a hozzávetőleges negatív átnézeti látványt tudja imitálni (2. ábra).

Garami Erika 1996-os cikkében¹² ezt olvashatjuk a pénzjegytervezetek papírjáról és vízjeléről:

„A londoni forintosok fehér, vízjeles papírra készültek, Ambrus Béla megállapítása szerint Samuel Leyh Sotheby készítette és szállította. a papírokat Day & Son nyomdájába. A 98 × 70 mm-es vízjel mindhárom címletnél azonos¹³ az értékjelzés kivételével: kettős vonalú, hullámos keret, értékjelzés a két felső sarokban, heraldikai szempontból pontatlan, stili-

2. ábra

zált középcímer közepén, a szív-pajzsból hiányzik a hármashalom, a folyók helyett vonalak láthatók, Szlavónia címeréből kimaradt a futó nyest alakja. A vízjel alján a RESURGO szó olvasható nyomtatott nagy betűkkel. Mindhárom címlet fekvő formátumú, kicsit kisebbek előképeiknél (114 × 86 mm, egy-két milliméter eltérés a vágás miatt elképzelhető).” Az 57. és 58. oldalon közli a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának numizmatikai anyagában található 000210-es sorszámú 1 Ft-os, a 08994-es sorszámú 2 Ft-os és a 10672-es sorszámú 5 Ft-os Kossuth-bankó tervezet nyomatképét.

Az 1860-61-es RESURGO vízjelek leírása és rekonstruált rajza

A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában őrzött 7 darab londoni pénzjegyzet tervezet vízjelét módomban volt tanulmányozni és lerajzolni.¹⁴ A hét példányból öt maradt fenn olyan állapotban, hogy értékelhető vízjelrajzot lehet róluk készíteni. Ezek közül kettő 1 Ft-os (3. és 4. ábra), kettő 2 Ft-os (14. és 15. ábra) és egy 5 Ft-os (16. ábra) címletű. A rekonstrukciós vízjelrajzokat kontakt helyzetben, eredeti méretben készítettem el, mérettartó hordozóra. A kontaktrajzok alapján számítógépben mérhető digitalizálással rajzoltam meg az eredeti negatív¹⁵ átnézeti látványnak megfelelő vízjel vonalrendszerét és a hozzá tartozó papírháttérét. Az így rekonstruált vízjelrajzokat a Magyar Vízjel Adatbankban¹⁶ helyeztem el. Az 1 Ft-os címletek vízjelrajzát MVA-1982 és MVA-1983, a 2 Ft-os címletek vízjelrajzát MVA-1984 és MVA-1985, az 5 Ft-os címlet vízjelrajzát pedig MVA-1986 sorszám alatt.

Tudjuk, hogy a londoni Kossuth-bankók nyomdai íve 16 képes volt. A papírgép vízjelképzője tehát ennél több képet hordozott. Az egyes címletek drót vízjelformái egymás mellett és egymás fölött több képben voltak elhelyezve úgy, hogy minden irányban megfelelő méretű, dupla spáciumok (térközök) voltak kialakítva a nyomdai ív, illetve a pénzjegyek pontos méretre vágásának elvégzéséhez. A vízjelképző szerszámot az angol formakészítők úgy gyártották le, hogy a kinyomott ív méretre vágása után megfelelő margó, és minden pénzjegypapír átnézetében csupán egy teljes vízjelkép maradjon, illetve töredék vízjelképek ne zavarják az adott címlet azonosítását. Ez nemcsak az angol, hanem az európai bankjegyvízjel gyártásban is gyakran alkalmazott megoldás volt már a 17. század második fele óta. Szintén bankjegyvízjel-technikai és vízjelfor-

3. ábra. MVA-1982 (00210 sorszámú éremtári példány)

4. ábra. MVA-1982 (03202 sorszámú éremtári példány)

makészítési gyakorlat volt, hogy az egyes vízjelképek között kisebb-nagyobb formai különbséget hoztak létre. Ebben az esetben a borítékokban fennmaradt vízjelekből arra lehet következtetni, és a rekonstrukciós vízjelrajzok is ezt támasztják alá, hogy ezt a megoldást itt a vízjelkészítők nemcsak a különböző címleteknél, hanem az egyes címletek vízjelformáin belül is tudatosan alkalmazták. Ebből következik, hogy a sokképes eguttörön (a vízjelképeket hordozó vízjelnyomóhengeren) minden vízjelkép különbözött kicsit a másiktól. Ezt az eredményt meglehetősen ügyesen érték el. Vonalak kihagyásával, néhol kiegyenesítésével, máshol meghajlításával, címerészletek tükrözésével olyan apró különbségeket hoztak létre, amelyek ugyan nem feltűnőek, de nagymértékben fokozzák a bankjegy hamisítás elleni védelmét. Az egyes címle-

tek közötti eltéréseket ugyanis elvileg csak a vízjelformakészítő (akinek teljes), illetve a nyomdász ismerheti, akinek nyomdai papírív van a birtokában. Mivel teljes eredeti *gyári* ívet nem volt alkalmam tanulmányozni (talán nem is maradt fenn), ezért a vízjelképek pontos horizontális és vertikális¹⁷ elhelyezését csak a rendelkezésre álló pénzjegyek vágott méretei alapján tudtam rekonstruálni. Minden jel arra vall, hogy az ívek darabolása a nyomtatás után egy vágással történt. Ebben az esetben a fennmaradt példányok margói és a vízjelek spáciumai alapján horizontálisan és vertikálisan egyaránt körülbelül 24–26 mm lehetett a térköz az egyes vízjelképek között. Az is megállapítható, hogy a vízjel szempontjából a nyomtatás utáni méretre vágási ingadozás meglehetősen nagy volt. Ennek mértékét alapvetően két tényező befolyásolta. Egyrészt a papírgyártás végén a gépi papírszalag kiszerezése során a *nyomdai* ívekre történő darabolás, másrészt a nyomtatás utáni, felhasználási méretre vágás pontatlansága. Ez egyik-másik példánynál meghaladja a 8–9 mm-t is. Ez mai értelemben véve nem tekinthető passzerképes (ingadozás nélkül, mindig azonos helyen megjelenő), csupán pozicionált (kissé ingadozó, más-más helyen megjelenő) vízjelnek.¹⁸ Ennek ellenére az általam vizsgált példányok között nem fordul elő a vízjel elvágása. Ez elsősorban a vízjelforma gondos megtervezésének és a rendelkezésre álló nyomdai technikához helyesen megválasztott, viszonylag nagy gyártási spáciumoknak köszönhető. Ha összeadjuk a fennmaradt bankók vágott méreteinek számadatait mindkét irányban, akkor mintegy 372–380 × 280–288 mm-es nyomdai íveket kapunk. Ezek szerint – a 16 nyomatkép ismeretében – az egyes címletek vízjelformái 4 × 4 képek és fekvő formátumúak voltak.

A vízjelkészítés időpontjában, 1860–1861-ben az angol papírgyárakban a vízjeltechnika már meglehetősen fejlett volt. A megelőző 60 évben az angol papír-*ipar* robbanásszerű fejlődésen ment keresztül és élen járt a szabadalmazott papír-*ipari* találmányok terén is. A francia Robert 1799-ben szabadalmazott őspapírgépet Angliában már 1801-ben továbbfejlesztették, John Gamble ekkor alkotta meg az első valódi síksztítás papírgépet. 1805-ben Bramach megszerkesztette az első hengersizítés papírgépet, amelyet 1811-ben John Dickinson tovább tökéletesített. 1818-ban Sir William Congrave feltalálta a színes biztonsági vízjelet. 1824-ben John és Christopher Philipp felszerelte az első szabadon futó őseguttört (a mai vízjelnyomóhengerek őst), amelyet 1826-ban Ludwig Auburg, majd John Marsall dartfordi vízjelformakészítő hajtással látott el,

így megnyílt az út a vízjeles papírok jó minőségű tömeggyártása felé. 1829-ben megszületett az első valódi bankjegyvízjel forma, majd 1845 táján megjelentek az első angol árnyalatos vízjelek is. A 19. század közepéig számos angol papírmalom átalakult papírgyárrá, és itt működött Európában a legtöbb papírgép.

Nyilván a pénzsűke lehetett az oka, hogy Kossuth nem a legfejlettebb (természetesen legdrágább) *árnyalatos* vagy színes vízjelkészítési technikát választotta a gyártáshoz, hanem a hagyományos *drótvízjelkészítést*. Ennek ellenére a vízjel kiváló minőségben készült el, és minden részletében magán viseli a korabeli, európai mértékkel is magas színvonalú angol drótvízjeleknél – a papírpénzek hamisítás elleni védelmében – alkalmazott szinte valamennyi technikai megoldást.

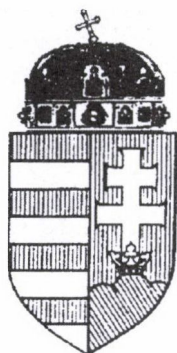
Vízjel-tipográfiai szempontból a londoni Kossuth-bankók vízjele a vágott mérettel – a rendelkezésre álló teljes papírfelülethez viszonyítva – rendkívül arányos. A negatív átnézetű vízjel motívuma négy fő elemből épül fel: *hullámos keretvonalakból*, *címletjelző számokból*, *stilizált magyar középcímerből* és RESURGO (Feltámadunk) *feliratból* (3–4., 14–16. ábra).

A vízjel fő motívumát alkotó szimbólumokat geometrikus keretvonalak fogják körül. A két téglalap alakú, hullámos, megszakítás nélkül körbefutó keretvonal fekvő formátumú. Alakjuk geometriai szempontból nem teljesen szabályos és nem teljesen párhuzamosak. Térközük 3,5–4 mm között ingadozik. A keretek felső két sarka szélesebb ívben hajlik, míg az alsó kettő hegyesebb szögben fordul, és így keskenyebb csücsöt formál. A felső, vízszintes oldalt három, kiemelkedőbb és hosszabb hullám, az alsót négy laposabb hullám alkotja, a külső és a belső keretnél egyaránt. A két szélső, rövidebb oldal két-két hosszabb hullámból áll.

A címletjelző számokat a vízjel felső harmadában, a címer két oldalán helyezték el. Jellegzetességük, hogy egyetlen drótból hajlították mindkettőt, és álló, talpas kivitelűek. Szármagasságuk címletenként eltérő.

A stilizált magyar középcímer éppen a vízjel geometriai középpontjában helyezkedik el. Rajzolata három fő elemből épül fel: az alappajzsból, a szív-*pajzsból* és a koronából.

A vízjelemek elhelyezése mintegy kétszáz éves bankjegyvízjel tervezési és gyártási hagyományokat követ. A hajlítások és ívek szépek, szabályosak, az illesztések pontosak, a részleteket finoman kidolgozták. A címlétszámok, a stilizált címer és a RESURGO felirat méretének megválasztása és elhelyezése is színvonalas formakészítési tudásról árulkodik. Minden

5. ábra. Magyarország kiscímere

6. ábra. Erdély címere

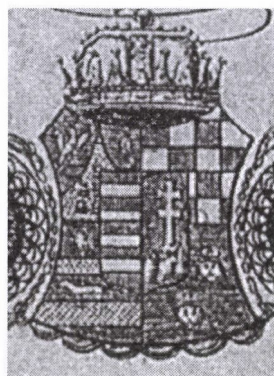
7. ábra. Horvátország címere

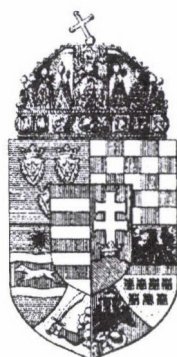
8. ábra. Szlavónia címere

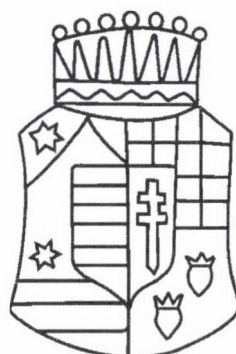
9. ábra. Dalmácia címere

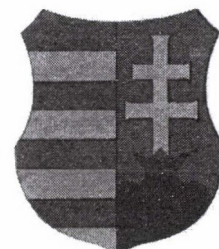
10. ábra. A bankó nyomatának címere¹⁹

11. ábra. Az 1915-ös középcímer²⁰

12. ábra. A vízjel címere

13. ábra. Az 1848-as Kossuth-címer²¹

tekintetben professzionális munka. Kivéve a közép-címer heraldikailag szabályos megoldását. Ebben az esetben vagy Kossuth engedte meg, illetve fogadta el az eltéréseket, és akkor szándékosan kerültek a rajzolatba, vagy tudtán kívül az angolok értettek félre valamit, esetleg a vízjeleknél egyébként megszokott, de néha eltúlzott stilizálás eredményezhette a hibákat.

A magyar középcímer a pénzjegyek nyomatán is szerepel, és heraldikailag ott sem szabályos (10. ábra). 1849-ben a Függetlenségi Nyilatkozat deklarálása után éppen a Kossuth Lajos által vezetett pénzügyminisztériumban alkották meg az új magyar középcímert, amely ekkor – a korábbiaktól eltérően – kizárólag az akkori Magyarországhoz tartozó területeket jelképezte, és Kossuth kormányzóként rendelte el általános használatát. A középcímer részei Kossuth szerint: „Magyarország kiscímere, Erdély, Horvátország, Szlavónia és Dalmácia címere.”²²

Az egyesített magyar középcímert tehát ebben az időben öt címer alkotta. Ezeknek kellett volna a vízjelben is megjelenni. Tulajdonképpen meg is jelennek,

de sok olyan szabálytalan megoldással, amelyek közül néhány heraldikailag értelmezhetetlen.

Az első ilyen jellegű probléma a pajzsnegyedekben lévő címerek helyének felcserélése. Helyes sorrendben és elhelyezésben²³ bal oldalon fenn Horvátország, lenn Erdély, jobb oldalon fenn Dalmácia, lenn Szlavónia címere kellene hogy szerepeljen (11. ábra). Ehelyett Erdély és Dalmácia címere fel van cserélve.

A vízjelben a középcímer alappajzs kontúrvonalának rajzolatán jól látszik (12. ábra), hogy az 1848-as, szabályos Kossuth-címer (13. ábra) tárcsapajzsának alakját próbálja követni. Ennél a szabályostól eltérő, két lényeges különbség figyelhető meg. Az egyik az, hogy a pajzs két oldali ívelt bemetszése hosszabb, illetve a Kossuth-címernek csücsökben végződött a pajzs-csücsa, a vízjelnél pedig ezt lekerekítették. A 10. ábrán látszik, hogy ezek a változások a nyomatkép tipográfija miatt következtek be és a vízjel is ezt a formát követte. A nyomat címerpajzsának oldalívei azért nyújtottabbak, hogy az ornemenskeret (díszítőkeretrajz) gilosrozettáihoz (a bankjegyráajzológéppel készített,

körkörös hullámvonalakból álló díszítményhez) esztétikusan kapcsolódhasson a címer oldalirányban. A pajzstalp pedig azért lett lekerekítve, hogy az alsó, hat köríves zárórozettához zavartalanul illeszkedhessen a címer – függőleges irányban összefogva –, lezárva a keretet. A vízjelcímernek ettől kerekaltalpu tárcsapajzs hibrid formája lett. A szív-pajzs alakja – a csücs kivételével, ami viszont Kossuth-címeres – jobban hasonlít a '48 előtti, illetve utáni kiscímerek úgynevezett háromszögű pajzsához (5. ábra).

A nyomat- és a vízjelcímernél a négy társország címerének egyesítésére hivatott alappajzsnak elvileg – egy függőleges és egy vízszintes vonallal elmetszve – negyedeltnek kellene lennie, hogy a négy pajzsmezőben a négy országcímer szabályosan megjelenhessen. Ezzel szemben a 10. és a 12. ábra összehasonlításából kiderül, hogy amíg a nyomaton negyedelt, a vízjelnél a pajzs bal oldala van csak két részre osztva, a jobb oldala heraldikailag szabálytalan. Az alappajzs felső bal negyedében Horvátország címerének (7. ábra) ötször sakkozott mezője helyett csak négyszer sakkozott, szabálytalan változata látható. Alatta az alsó bal negyedben Dalmácia címerének (9. ábra) három, koronás, szembenéző oroszlánfeje helyett csak két erősen stilizált (bár oroszlánfejeket szimbolizáló), végtelenül leegyszerűsített koronás címerkép-imitáció látszik. A pajzs jobb oldalán hiányzik a vízszintes kettősztó vonal (vágóvonal), ezért a heraldikailag szabályos két mesteralak nincs kialakítva. Helyette a pajzsfő jobb szögletében egy ötágú, illetve más példányoknál (pl.: 16. ábra: MVA-1986, 10672 sorszámú éremtári példánynál) heraldikai szempontból szabályos, *hatágú* sokszög alakzat látszik egy ívelt harántvonallal lezárt mezőben. Ez a sokszög és mellette az egyik hosszabb vonalív, illetve a pajzsfő közepéig nyúló kisebb vonal azonban mégsem teljesen értelmetlen, mivel ezek az Erdély címerében lévő (6. ábra) napot és a növekvő fekete sast szimbolizálják. Innen hiányoznak a bástyák és a fogyó hold. Alatta, a pajzsderék közelében lévő csillag, illetve a pajzstalp elején lévő három vízszintes vonal Szlavónia címerét (8. ábra) ábrázolja, ahol a középső vonal az ország címerállatát, a nyestet kívánja szimbolizálni. Ezt a részt a vízjelkészítőnek sikerült annyira elvonttá tenni, hogy szinte rá sem lehet ismerni. Más kérdés persze, hogy ilyen kis méretben nem is nagyon lehet számon kérni a formakészítőtől, hogy mindig pontosan kövesse a heraldikailag helyes alakzatokat. Mindenekelőtt azért nem, mert gyártástechnológiai szempontból ügyelnie kell arra, hogy a vízjelemek

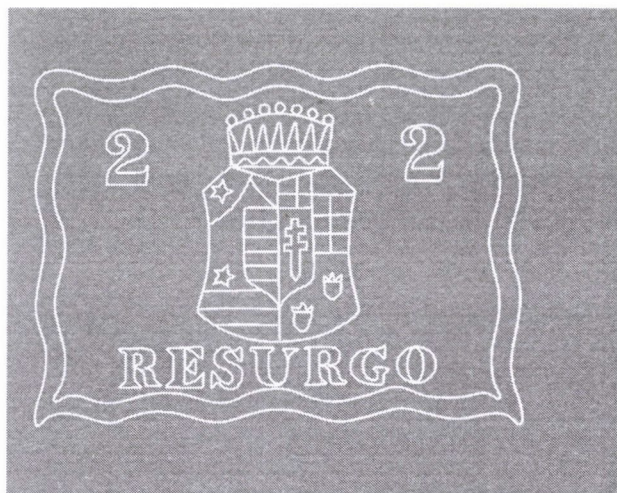

14. ábra. MVA-1984 (08994 sorszámú éremtári példány)

miatt a papír ne szakadjon ki. Ezért kénytelen stílzálni, olyan ismert geometriai alakzatokat keresni az ábrázolni kívánt téma megfogalmazásához, amelyek egyáltalán nem veszélyeztetik a tömeggyártásban a papírfelület épségét. Tehát nem alkalmazhat akármilyen alakzatot. Választását behatárolja a vágott méret nagysága, a drótátmérő, a drót mechanikai tulajdonságai, szilárdsága, hajlíthatósága, a gyártási nyúlás-zsugor értékek és még sok egyéb tényező. A legnagyobb korlát ezek közül egyrészt az adott (tőle függetlenül meghatározott) vágott méret, mert a vízjel-tipográfiát ezen belül kell kialakítania, másrészt a drótátmérő, amely megszabja, hogy a vízjel vonalai milyen közel kerülhetnek egymáshoz anélkül, hogy nemkívánatos teli folthatások, eltömődések vagy szakadások alakulnának ki a vízjel átnézetében.

A pénzjegyek nyomtatán az alappajzs szív-pajzsan a magyar kiscímer (5. ábra) korona nélküli változata látható (10. ábra). Itt a jobb oldali mező nem hétszer, hanem nyolcszor vágott és a csücs csücsökben végződik. Ugyanez a részlet a vízjelnél úgy néz ki, hogy a jobb oldali hétszer vágott mező helyett csak ötször vágott van és a bal oldali mezőből hiányzik a kettőskereszt alól a koronás hármashalom. A kettőskeresztnek szabályosan talpasnak, szárainak eltérő hosszúságúnak kellene lenni, ehelyett talpnélküli és mindkét vízszintes szára egyenlő hosszúságú, jóllehet az alsónak hosszabbnak kellene lenni.

A vízjelben az alappajzs felső szélén nyugszik a Szentkorona. Vonalrendszere szintén erősen stilizált. Tetejéről hiányzik a megdöntött kereszt. Felső, ívelt határoló vonalát hét oválisból álló gyöngysor alkotja.

15. ábra. MVA-1985 (08460 sorszámú éremtári példány)

16. ábra. MVA-1986 (10672 sorszámú éremtári példány)

Alatta a korona ágait (leveleit) szimbolizáló, hét hegyes hullámvonal érintkezik a korona oldalát lezáró két függőleges szakasszal. Végül a korona pántját szimbolizáló, két vízszintes vonal által határolt keskeny mezőt a koronaékszereket jelképező öt lapos hullámból álló vonal szeli ketté. A Szentkorona ábrázolása a hétágú 48-as középcímert követi, és bár heraldikailag szabálytalan, de tény, hogy vízjelkészítési szempontból ügyesen van megszerkesztve. A magyar Szentkoronának a vízjelben való szerepeltetése egyébként érdekes, ugyanakkor talán kényszerű döntése is volt Kossuthnak. Az emigrációban használatos Kossuth-címer helyett azért választotta a Szentkoronát, mert Világos után a Magyarországon működő új, abszolutisztikus rendszer betiltotta az 1848-as, korona nélküli címerek használatát és elrendelte az 1848 előtti középcímerek újbóli alkalmazását.²⁴ Kossuth ezért úgy gondolta, hogy a Habsburg-hatalom megdöntésére küldött inváziós sereg szempontjából előnyösebb, illetve a pénzjegyek fizetőeszközként történő elfogadása zökkenőmentesebb lesz a Szentkoronás címerváltozattal.

A vízjelben a középcímer alatt egysoros latin nyelvű, középre zárt RESURGO felirat látszik. A betűmagasság címletenként kissé eltérő, 7 és 8,5 mm között ingadozik. A csupa verzál, álló, talpas betűkből álló felirat betűit az O-betű kivételével egy-egy drótból hajlították. A betűk alakja címletenként és vízjelként is kissé változó.

A nyomatot hordozó géppapír alapszíne fehéres. A papírháttér egyenletes és tiszta. Érdekes még a tények ismeretében a valódi papírmennyiségről szó-

ló adatokat összevetni. Kossuth emlékirataiban 4375 rizsma *készre gyártott*, mintegy 2 millió ív papírról ír. Ambrus innen vette adatait, és 22 millió darab bankó nyomtatásáról (16 millió 1 Ft-os, 3,5 millió 2 Ft-os és 2,5 millió 5 Ft-os címletről), 4375 rizsma, mintegy 23 tonnányi, 2 millió ív papírról tud. Garami 21 millió legyártott pénzjegyet említ (16 millió 1 Ft-os, 2,5 millió 2 Ft-os és 2,5 millió 5 Ft-os címletet) és 3646 rizsmányi, 1.750.000 ív papírt, szintén 23 tonna mennyiségben, amiből 17 tonna nyomtatott és 3 tonna üres papírt égettek el a Bank of England kemencéiben. A fennmaradó 3 tonnányiból pedig levélpapír és boríték készült. Kossuthnak 1860. október 22-én Pulszky Ferenchez írott leveléből tudjuk, hogy a nyomdai ívek 16 képesek voltak. A 2 millió papírív a nyomdai képszámot tekintve, mintegy 32 millió darab bankó gyártásához is elegendő lett volna (persze mínusz a selejt százalék és a befuttató, illetve beállító ívek száma). Elég hihetetlennek tűnik, hogy a pénzhiánnyal küszködő és a bankógyártásban járatos Kossuth közel 10–11 millió darab nyomtatásához elegendő többletet rendelt volna. Még akkor is, ha szintén levelezéséből tudjuk, hogy eredetileg 28 millió darab bankót szeretett volna nyomtatni, de ettől pénzhiány miatt el kellett állnia. Az említett ívszám mintegy 50%-os selejt, illetve többlet arányt feltételez, ami a korabeli nyomdatechnikához képest is aránytalanul sok. A reális ívszám, körülbelül 1 400 000 vagy 1 450 000 lenne, kivéve, ha Kossuth titokban mégiscsak több bankó legyártására szánta volna el magát, aminek nem maradt írásos nyoma.

Az egyes címletek egyedi vízjel-jellegzetességei

Az 1 Ft-os címletek vízjelénél

MVA-1982 (00210 sorszámú példánynál):

A vízjel befoglaló mérete:²⁵ 96 × 70 mm

Címletszámok szárának magassága: 10 mm

Címermagasság: 46 mm

Resurgo betűmagasság: 7–8 mm, felirathosszúság: 61 mm

Jellegzetesség: a címer alappajzsának felső széle nem ívelt, hanem két egyenes vonala tompaszögben találkozik középen. Az alappajzs bal felső negyedében egy két mezőnyi hosszúságú mezőosztó vízszintes vonal hiányzik. A alappajzs jobb oldalán lévő, felső két harántvonal ívelt és nem egyenes, az alsó ötágú csillag felső csúcsa nem egyenes állású, hanem jobbra hajlik.

MVA-1983 (03202 sorszámú példánynál):

A vízjel befoglaló mérete: 95 × 71 mm

Címletszámok szárának magassága: 10,5 mm

Címermagasság: 47 mm

Resurgo betűmagasság: 8–8,5 mm, felirathosszúság: 59 mm

Jellegzetesség: a címer alappajzsának felső széle ívelt. Az alappajzs bal alsó talprésze íveltebb mint a jobb oldali. Az alappajzs jobb oldalán lévő, felső két harántvonal nem ívelt, hanem egyenes, az alsó ötágú csillag felső csúcsa nem egyenes állású, hanem balra hajlik. A hullámos keretvonal alsó két sarka befelé elhajló, hegyesebb szögben végződik.

A 2 Ft-os címletek vízjelénél

MVA-1984 (08994 sorszámú példánynál):

A vízjel befoglaló mérete: 96 × 72 mm

Címletszámok szárának magassága: 11 mm

Címermagasság: 46,5 mm

Resurgo betűmagasság: 8 mm, felirathosszúság: 60 mm

Jellegzetesség: a címer alappajzsának felső széle ívelt. Az alappajzs bal felső negyedében egy függőleges mezőosztó vonalacska hiányzik. Az alappajzs jobb oldalán lévő, egyik felső harántvonal ívelt, a másik egyenes, az alsó ötágú csillag felső csúcsa nem egyenes állású, hanem balra hajlik. A szívpaizs csúcsa nem hegyesszögben végződik, hanem erőteljesen ívelt.

MVA-1985 (08460 sorszámú példánynál):

A vízjel befoglaló mérete: 95 × 71 mm

Címletszámok szárának magassága: 11 mm

Címermagasság: 47 mm

Resurgo betűmagasság: 7,5–8 mm, felirathosszúság: 62 mm

Jellegzetesség: a címer alappajzsának felső széle nem ívelt, hanem két egyenes vonala tompaszögben találkozik középen. Az alappajzs bal felső negyedében egy mezőosztó függőleges vonalacska hiányzik. Az alappajzs jobb oldalán lévő, felső két harántvonal ívelt és nem egyenes, az alsó ötágú csillag felső csúcsa nem egyenes állású, hanem jobbra hajlik. A szívpaizs csúcsa nem hegyesszögben végződik, hanem erőteljesen ívelt.

Az 5 Ft-os címlet vízjelénél

MVA-1986 (10672 sorszámú példánynál):

A vízjel befoglaló mérete: 93–94 × 71 mm

Címletszámok szárának magassága: 12 mm

Címermagasság: 48 mm

Resurgo betűmagasság: 8 mm, felirathosszúság: 60 mm

Jellegzetesség: a címer alappajzsának felső széle ívelt. Az alappajzs jobb oldalán lévő, felső két harántvonal ívelt, a két csillag hatágú. Az alsó felirat U-betű-

A pénzjegyek vágott mérete és a vízjelek helyzete

	1 Ft	1 Ft	2 Ft	2 Ft	5 Ft
	(MVA-1982)	(MVA-1983)	(MVA-1984)	(MVA-1985)	(MVA-1986)
Vágott méret (mm):	120 × 94	118 × 92	119 × 97	120 × 94	120 × 95
Bal margó ²⁶ (mm):	19	11	13	6	8
Jobb margó (mm):	10	12	10	19	19
Felső margó (mm):	15	18	16	10	8
Alsó margó (mm):	9	3	10	14	16

je érintkezik a címertalppal. A két oroslánfej szimbólum hegyesszögben végződik és nem ívelt.

Az alábbi táblázat mutatja, hogy a londoni pénzjegyek vágási méret ingadozása viszonylag nagy volt. A vágott méret horizontálisan 118–120 mm között (az ingadozás maximuma 2 mm), vertikálisan pedig 92–97 mm között változott (az ingadozás maximuma 5 mm).

Az egyes vízjelképek helyének ingadozása a méretre vágott felületen belül még nagyobb volt. Nem egy-két milliméterről van szó, hanem 9–13 mm között változó szélső értékekről. A bal margók esetében az ingadozás 6–19 mm (az eltérés maximuma 13 mm), a jobb margók esetében 10–19 mm (az eltérés maximuma 9 mm), a felső margóknál 8–18 mm (az eltérés maximuma 10 mm), az alsó margóknál 3–16 mm (az eltérés maximuma 13 mm) között változott.

Összefoglalás

A megsemmisített 1860–1861-es londoni Kossuth-bankók közül fennmaradt példányok, illetve a nyomatlan, mintegy 3 tonnányi hordozópapírból készült borítékok vízjeleinek rekonstrukciós vízjelrajzai alapján megállapítható, hogy

- negatív átnézetű, nem bordás hátterű, gépi gyártáshoz készült drótvízjelekről van szó,
- az angol vízjelformakészítők háromféle értékjelzésű címetet gyártottak (1, 2, 5), amelyekhez külön vízjelszámok és -formák készültek,
- a vízjelformák sokképesek voltak,
- a formakészítők címetenként és ezen belül vízjelképenként is eltérő, számos egyedi jellegzeteséget alakítottak ki,
- a nyomdai papírívek 4 x 4, azaz 16 vízjelképet tartalmaztak címetenként, és 372–380 x 280–288 mm-esek lehettek,

- a vízjelek rajzolatát a pénzjegyek nyomatképe alapján dolgozták ki,
- a vízjelek általános tipográfiája és hamisítás elleni védelme a 19. századi angol bankjegyvízjel készítés hagyományait és szabályait követte,
- a vízjelek magyar jelképeket ábrázoló címerében a szabályos címerrajzolatoktól eltérő, heraldikailag szabálytalan elemeket tartalmaznak,
- néhány vízjelelemet – a vízjelkészítésben egyébként nem szokatlan módon – túlzottan elstilizáltak, ami rontja felismerhetőségüket,
- a vízjelek befoglaló mérete nem azonos, példányonként eltérő, az irodalomban általában említett 98 x 70 mm helyett 93–95 x 70–72 mm között változik,
- a vízjel helyzete a papírban pozícionált volt, a vízjelképek térközeit úgy választották meg, hogy minden méretre vágott bankóba csak egy egész vízjelkép essen és zavaró töredékvízjelek ne kerüljenek,
- a vízjelképek helyének ingadozása a méretre vágott papír felületében viszonylag nagy volt, az eltérés mértéke 3–13 mm között ingadozott,
- a bankók vágott mérete nem volt azonos, méretre vágási ingadozásuk mértéke 2–5 mm között változott. Méretük az irodalomban közölt 114 x 86 mm helyett 118–120 x 92–97 mm,
- összességében a vízjelek esztétikusak, gondosan kivitelezettek, mind gyártástechnológiai, mind használati szempontból a kor színvonalának megfelelőek voltak,
- ma már rendkívül ritkának számítanak, mivel nagyon kevés ép példányuk maradt fenn néhány múzeum numizmatikai gyűjteményében és magánszemélyeknél.

Pelbárt Jenő

JEGYZETEK

¹ Garami Erika: A londoni „Kossuth-bankók”. *Numizmatikai Közlöny*, XCIV–XCV. (1995–1996) 56.

² Pelbárt Jenő: Magyar numizmatikai vízjelek. *Éremtani Lapok* (2003) 78: 3–6.

³ Pelbárt Jenő: A vízjelek felhasználási cél szerinti felosztása. *Magyar Vízjel*, IV. (2006) 7: 19–24.

⁴ Uo. 13.

⁵ Reznák Erzsébet: Kossuth Lajos életútja (1892–94). *História* (2002) 9–10.

⁶ Többek között: Kossuth Lajos: Irataim az emigrációból. Athenacum. (1882); Halász Gábor: A magyar papírpénzekről. *Numizmatikai Közlöny*, IV. (1905) 61–66.; Leszih Andor: Resurgo. *Numizmatikai Közlöny*, VIII. (1909) 57.; Faragó Miksa: A Kossuth-bankók kora. Bp. (1912); Anonym: A kossuth bankó drámai útja a

Rakodó piactól a máglyáig. *Függetlenség* (1941); Baki Vajk Emil: Száz éve! Megemlékezés a londoni Kossuth-bankókról. *Érem*, XVII. (1961) 313–316.; Ambrus Béla: Kossuth Lajos londoni bankópere 1861–1862. *Levéltári Szemle* 28. (1978) 3: 635–656; Rádóczi Gyula–Tasnádi Géza (1992): Magyar papírpénzek 1848–1992. Bp. (1992); id. Dr. Kupa Mihály: Corpus Notarium Pecuniarium Hungariae (továbbiakban: Kupa: i. m.) I. (1993) 59.; Garami Erika: Kossuth Lajos 1860–61-es londoni bankókibocsátása és pere. – Bölcsészdoktori disszertáció. Bp. (1993); Garami Erika: Kossuth Lajos 1860–61-es londoni bankókibocsátása és pere. *Századok* (1995) 129: 407–445; Garami Erika: A londoni „Kossuth-bankók”. *Numizmatikai Közlöny* XCIV–XCV. (1995/1996) 55–62; Garami Erika (1999): Az 1860–61-es londoni Kossuth pénzjegyeket nyomtató Day & Son Co. *Folia Historica* (1999) 1996/1997, 20: 155–158.

⁷ Halász Gábor: A magyar papírpénzekről. *Numizmatikai Közlöny* IV. (1905) 61–69.

⁸ A vízjel régies, 19. századi, 20. század eleji, helytelen elnevezése.

⁹ A vízjel nem négyzet, hanem fekvő téglalap alakú és a címerpajzs sem testes négyzetalak, hanem álló formátumú téglalappal rajzolható körbe. A címerpajzs lent, mármint a pajzstalp (pajzsláb) nem félkörű, hanem ívelt, illetve helyesebb ebben az esetben kerekalpú pajzsról beszélni. A bal oldalon Erdély és Szlavónia címerét nyilvánvalóan túlzottan elstilizálták a vízjelkészítők, de a két csillag és a fordított V alakú vágás nem értelmetlen, hanem ezekkel van összefüggésben.

¹⁰ Ambrus Béla: Kossuth Lajos londoni bankópere 1860–1861. *Levéltári Szemle* (1978) 28/3: 635–656.

¹¹ Kupa: i. m. II. Bp. (1993) 144.

¹² Garami Erika: A londoni „Kossuth-bankók”. *Numizmatikai Közlöny*, XCIV–CV. (1995–1996) 54–62.

¹³ Nem azonos. Az eltéréseket lásd később.

¹⁴ Ezúton is köszönet illeti Dr. Torbágyi Melindát, Dr. Pallós Lajost, Dr. Tóth Csabát és Soós Ferencet a számomra nyújtott segítségért.

¹⁵ Pelbárt Jenő: A vízjelek átnézetéről és az átnézeti típusokról. *Magyar Vízjel*, I. (2003) 1: 21–29.

¹⁶ Számítógépes filigranológiai vízjel adattár, a magyar és a hungarika-vízjelek digitális gyűjteménye.

¹⁷ Pelbárt Jenő: A vízjel helye, helyzete és állása a papírívben. *Magyar Vízjel*, II. (2004) 2: 45–50.

¹⁸ Uo. 46–47.

¹⁹ Rádóczi-Tasnádi nyomán. *Rádóczi Gyula–Tasnádi Géza: Magyar papírpénzek 1848–1992*. Bp. (1992) 91.

²⁰ Bertényi nyomán. *Bertényi Iván: Új magyar címertan*. Bp. (1998) (továbbiakban: Bertényi) 81.

²¹ Nyulásziné nyomán. *Nyulásziné Dr. Straub Éva: Magyarország címerkönyve*. Bp., (2001) 161.

²² Bertényi: i. m. 77.

²³ Illés József: A magyar címér és a királyi cím története 1804-től kezdve. Bp. (1916); *Kumorovitz L. Bernát: A magyar közép- és nagycímér kialakulása*. Bp. (1965); *Soós Ferenc: A magyar fémpénzek feliratai és címerai*. Bp. (1998) 255.

²⁴ Bertényi: i. m. 81.

²⁵ Pelbárt Jenő: A vízjel mérete. *Magyar Vízjel*, I. (2003) 1: 47–48.

²⁶ A vízjel széle és a papírszél között mérve.

VÁRADI PÉTER CÍMERHASZNÁLATÁRÓL

A nemrégiben elhunyt Csapodi Csaba tanulmányaiában többször mutatott rá a könyvtörténet és a heraldika fontos kapcsolatára.¹ Egyik utolsó, Janus Pannoniusszal kapcsolatos cikkében arra az eredményre jutott, hogy Janus püspöki címerét nem festette be kódexeibe. Ezt azzal indokolta, hogy Janus főpapi címerét, amelyet gyűrűspecsétjének lenyomatáról ismerünk, magáncélra nem használta, mivel nem volt nemesember.² Érdemes megvizsgálni tehát, hogy mit mondhatunk más, szintén alacsony sorból származó humanista főpapok címerhasználatáról. A humanista érsek főkancellár Váradai Péter címere származási helyének tisztázásában, továbbá könyvtára egykori darabjainak azonosításában különösen fontos szerepet játszott.³ Jelen tanulmányban ezt a címet teszem vizsgálat tárgyává, amely a Délvidék forrászegénysége ellenére sok ábrázoláson, pecsétlenyomaton, könyvekben és építészeti emlékeken is fennmaradt. A címet általában kékkel és ezüsttel hasított lófej pajzson ábrázolták. A felső kék színű mezőben két arany csillag, az alsó aranyozott mezőben ezüst, heraldikai lilium lebeg. A címer felett érseki, körmeneti kereszt látható.

Váradai Péter származása sokáig vita tárgyát képezte, mivel a 18–19. században ismertté vált forrásokban általában csak keresztnevéen, Péter kalocsai érsek néven szerepelt. Leveleskönyvének első kiadója, Wágner Károly alaptalanul a Várdai családdal hozta rokonságba.⁴ A kérdés 1872-ben dőlt el, amikor Botka Tivadar közölte az érsek pecsétlenyomatának rajzát a Századokban.⁵ A pecsét és a címer alapján bizonyította, hogy az érsek-főkancellár nem volt a Várdai család tagja. A címer ismeretében lehetőség nyílt Váradai egykori könyvtára darabjainak azonosítására is.

Váradai Péter családja alacsony sorból, mezővárosi polgári családból származott. Az ifjú tehetséget Vitéz

János esztergomi érsek fedezte fel, és Bolognába küldte tanulni. Váradai Péter egy kanonoki javadalmat is kapott Esztergomban. A Vitéz és Janus Pannonius nevével fémjelzett, Mátyás király ellenes összeesküvés bukása ellenére az Itáliából hazatért Váradai Péter a királyi udvarba került. Karrierje szédületes gyorsasággal a fő- és titkos kancellári és bács–kalocsai érseki méltóságig emelkedett. Mátyás király még azt is ki akarta eszközölni a Szentszéktől, hogy Váradai Péter bíborosi címet kapjon. Váradai Péter hasonlóan más, alacsony sorból magasba emelkedett egyházihoz, számtalan kisebb-nagyobb egyházi javadalmat halmozott fel. Megszerezte a madocsai, a lekéri, a zalavári, a rudinai és a pétérváradai apátságok komendáját,⁶ és tagja maradt az esztergomi káptalannak is. Családja helyzetének javítására is törekedett, ezért öcscsének, Váradai Pálnak átengedte a földvári apátságot.⁷ Az egyházi javadalmak mellett világi birtokokhoz jutott Somogy és Baranya megyében.⁸ Közvetett adatok alapján azt is tudjuk, hogy a családnak Szlavóniában is sikerült komoly birtokokat szereznie. A testületileg fellépő szlavóniai nemesség a zágrábi káptalan előtt 1483-ban ugyanis eltiltotta Váradit és családját attól, hogy Rucsa nevű birtokukat elfoglalják, Mátyás királyt pedig annak eladományozásától.⁹ Váradai 1496-ban a császári káptalan segítségét kérte, hogy öccse, Máté számára segítsenek visszaszerezni Majkóc várát, amelyet fogsága éveiben veszítettek el.¹⁰ A család hatalmi törekvéseire jól rávilágít öccse, a már említett Váradai Pál 1490-es bejegyzése a Római Szentlélek Társulat anyakönyvébe. Pál a családtagjait a megtisztelő nagyságos (*magnificus*) jelzővel tüntette ki ebben a bejegyzésben, noha az csak a bárókat illette meg a középkori Magyarországon.¹¹ Váradai Pétert 1484-ben, karrierje csúcán, a közvélemény számára váratlanul, Mátyás börtönbe vetette. A 17.

századi történetíró Révai Péter érzékletes leírása szerint Mátyás dühében többször megütötte az érseket és Árva várába szállította. Az alábbi szavak kíséretében: „*Arva fuisti Petre, arva eris, in Arva morieris.*” (Árva voltál Péter, árva leszel és Árvában fogsz meghalni.)¹² A pontos okokat a mai napig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni. Minden bizonnyal szerepet játszott ebben Váradi kortárs történetírók által is kifogásolt nehéz, szókimondó természete, továbbá Beatrix királynéval szembeni ellenséges magatartása.¹³ Váradi saját leveleiben ellenségei cselészövésének tartja a történeteket. Szintén Révai Péter értesülése volt, hogy Váradi Péter 1483-ban, amikor Mátyás király békét kötött a Török-birodalommal, szándékosan vagy véletlenül elrontotta a békeokmány szövegét. Így a szerződésbe nem foglaltak bele két moldvai várost, Kiliát (Chelea) és Akkermant (Nestoralba). A szultán 1484-ben, éppen Mátyás III. Frigyes elleni háborújának közepén, kihasználta a kínálkozó alkalmat és el is foglalta a két várat. Révai közlését alátámasztani látszik az ügyszöveg kapcsolódó, a szultán és a magyar király közötti levélváltás, amelynek egy, a 16. század elejéről származó szövegátírást nemrégiben fedezte fel Szovák Kornél.¹⁴ Ha Váradi tényleg így cselekedett, tettét Mátyás árulásként értékelhette. Mindenesetre Mátyás haláláig nem szabadult fogságából, mert ügye a király és a Szentszék közötti politikai küzdelem részévé vált. Váradi Péter 1490-ben Corvin János trónigényét támogatta. Bonfini szerint, amikor belátta, hogy ügyük veszteségre áll, visszavonult a közügyektől és egyház-kormányzatának szentelte életét.¹⁵ Visszavonulása azonban csak átmeneti volt, először Corvin János egykori párthívei társaságában csatlakozott az osztrák trónigényt támogatókhoz, majd 1492-ben a pozsonyi béke ratifikálásával meghódolt II. Ulászlónak.¹⁶ Később is a politikai élet részese maradt, mint az ország egyik legmagasabb rangú főpapja: a Jagelló-kori országgyűléseken sokszor vett részt, aktív szerepet vállalt bandériumával a déli végek védelmében. Egyháztartománya ügyeinek nagy figyelmet volt kénytelen szentelni, mert fogsága hosszú éveit alatt sok birtokát és javadalmát idegenek foglalták le. A péterváradi apátság kommandájának visszaszerzéséért olyan hatalmas ellenféllel kellett szembeszállnia, mint Rodrigo Borgia, aki 1492-ben VI. Sándor néven pápa lett.¹⁷ Leveleskönyvében, amelyben kevés az igazi humanista episztola, egyházkormányzati tevékenységének igyekezett emléket állítani.¹⁸ A hosszú fogság éveit azonban aláásták egészségét, ezért viszonylag fiatalon, ötvenéves kora körül érte a halál, 1501-ben.

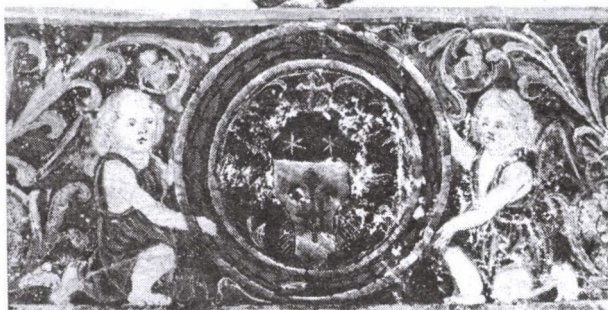
Noha régi helyét már nem foglalta el II. Ulászló udvarában, leveleinek és a királytól elnyert számtalan kiváltságának tanúsága szerint eredményesen szerezte vissza befolyását és aknáztta ki kapcsolatait.

A címer fennmaradt ábrázolásai

A címerképnek viszonylag sok ábrázolását ismerjük. Először Váradi eredetiben fennmaradt okleveleit veszem sorra. Váradi Péternek három irata maradt ránk eredetiben, amelyek az 1490-es évekből származnak. Sajnos sem Várdai Miklós bodrogi ispánhoz írt levelén¹⁹, sem pedig későbbi, a váradi egyházmegye plébánosainak és oltárigazgatóinak szóló parancslevelén nem maradt épségben a pecsét.²⁰ Mindkét oklevélen csak a rányomott gyűrűspecsét nyomai láthatóak. A „*két sorsdöntő esztendő*” küzdelmeit lezáró, 1491-ben megkötött pozsonyi békét nem országgyűlési határozat, hanem a főpapok és a bárók egy része erősítette meg, úgy, hogy személyenként külön-külön kiállított oklevélben ismerték el a békeszerződést.²¹ A privilégialis formában, hártýára írt okleveleket a bécsi Haus- Hof- und Staatsarchiv őrzi, ahol Váradi Péter 1492. március 7-én kelt megerősítő oklevele is fennmaradt. A pergamenszalagon függő pecsét épségben vészelt át az évszázadok viharait. Mivel a vörös színű gyűrűspecsét-lenyomat kicsi volt ahhoz, hogy pergamen szalagokkal rögzítsék, egy barna színű kör alakú pecsétbe foglalták bele.²² Az említett Botka Tivadar ennek az oklevélnek az alapján közölte Váradi Péter címerképének másolatát. A címer nyolcszögletű gyűrűspecsétbe foglalva, sokszögű reneszánsz pajzsban látható, érseki, körmeneti keresztel.

A címerkép legtöbb ábrázolása Váradi Péter egykori könyvtárának kötetében található. A fennmaradt ősnymtatványok közül kiemelkedik a *Missale Strigoniense* 1498-as, velencei, pergamenre nyomtatott kiadása. A kötetet különösen értékessé teszik bejegyzései és kiegészítései, amelyek a bács-kalocsai és az esztergomi egyházmegye szertartásrendjének különbségeibe engednek bepillantást. A marginálisok és pótlások, köztük egy kanonokiktató formula, Váradi Péter érseksége idejéből származnak.²³ A kötet lófej-pajzsban ábrázolt címerét érseki kereszt ékesíti. Váradi következő két kötetének felfedezéséről Hoffmann Edith számolt be 1929-ben megjelent adattárában. Az elsőre 1910-ben figyelt fel Varjú Elemér a frankfurti Joseph Bayer & Co. cég árverési katalógusában. A könyv Szent Jeromos leveleinek Rómában, 1476 és 1479 között megjelent kiadása. A kötet további

in oibus sanctis. Preteritus venit

Váradai Péter címere 1498-as ősnymtatványban.
OSZK, Inc. 181. (Hapák József felvétele)

sorsa, jelenlegi őrzési helye ismeretlen. Szerencsére az említett árverési katalógusban közölték címlapjának facsimiléjét. A kötetben lévő Váradai-címer érdekessége, hogy nem a megszokott érseki kereszt, hanem főpapi kalap van a tetején. A kalap ábrázolás alapján Hoffmann arra a következtetésre jutott, hogy Váradai számára akkor illuminálták a kötetet, amikor Mátyás király bíborosi címet akart szerezni számára a Szentszéknél, 1483-ban.²⁴ Csapodiné Gárdonyi Klára azonban a rangjelölő bojtok száma alapján bizonyította, hogy nem bíborosi, hanem érseki kalapról van szó, bár a rangjelölő bojtok következetes, „szabályszerű” használata csak később lett általános.²⁵ A másik kötetet Hoffmann Edit Bolognában találta. Az ősnymtatvány Nisszai Szent Gergely Mózes életéről szóló művét tartalmazza Georgios Trapezuntios fordításában.²⁶ A következő nyomtatvány, amelyet Jakó Zsigmond fedezett fel Kolozsváron, a ferencrendi Nicolaus de Lyra *Postilla* című Szentírás-kommentárját tartalmazza, amelyet Nürnbergben adtak ki 1481-ben. A könyvben ábrázolt Salamon király miniatúra a felfedező szerint a megrendelő Péter érsek arcvonásait örökítette meg. Jakó egy további kötetet, egy a könyvtárban található, a Váradai-címer képében szereplő liliumhoz hasonló virágokkal díszített Plinius *Naturalis Historia* kiadást is Váradai személyéhez kapcsolt.²⁷ A következő kötetet Csapodiné Gárdonyi Klára fedezte fel, aki német nyelvű tanulmányában áttekintette az addigi, Váradai Péter könyvtárával kapcsolatos eredményeket is. Az oxfordi Boudelian könyvtárban Theophylaktos Pseudo Athanasios Szent Pál leveleihez írt kommentárja 1477-es római kiadása viseli Váradai címerét.²⁸ Az 1980-as években ismét gyarapodott az ismertté vált Váradai kötetek száma. A budapesti egyetemi könyvtár ősnymtatványai között bukkant Boross Klára IX.

Gergely pápa *Decretalis*ának 1479-es kiadására az egykori possesor, Váradai Péter átfestett, harántpólyával eltakart címerével. A címeren érdekes módon nem szerepel rangjelölő érseki kereszt vagy főpapi kalap, úgy ábrázolták, mintha zsinórokon függne. Ezt a díszítést a felfedező Boross Klára egyszerűen térkitöltő szerepűnek értelmezte.²⁹ A kötet illuminálását elemző Wehli Tünde megállapította, hogy a könyvet Budán abban a műhelyben díszítették, amelyben Kálmáncsehi Domokos breviáriuma is készült 1480 körül.³⁰ Azt, hogy a címeren nem szerepel érseki rangjelzés, a kötet díszítésének datálása és magyarországi származása fényében kapcsolatba hozhatjuk azzal a konfliktussal, amely Váradai bács-kalocsai érseki megerősítése körül játszódott le. Aragóniai János esztergomi érsek ugyanis szemet vetett a bács-kalocsai érsekségre, ezért Váradai pápai megerősítése sokáig késlekedett.³¹ A könyvet talán ezekben a hetekben illuminálták, amikor kérdéses volt, hogy Váradai elnyeri-e az érseki méltóságot. Váradai Péter bácsi székhelyén levelei és régészeti feltárások tanúsága szerint jelentős építkezéseket folytatott. A Magyar Nemzeti Múzeum őriz egy díszes, Váradai bácsi palotájából származó oszlopfőt, amelyen címere látható. A címet nem a könyvekben megszokott módon, hanem egyszerűen, doborpajzsra faragva ábrázolták.³²

Váradai címerválasztásáról

Váradai és családja, mint láttuk, sokat köszönhetett Vitéz Jánosnak, akinek leveleskönyve Váradai mintájául szolgálhatott, amikor leveleit kötetbe szerkesztette. A Váradai-címer két hatágú csillaga és a heraldikai lilium Vitéz János címerében is megtalálható. Váradai Péter valószínűleg tiszteletből, egykori mentora iránti hálából választotta címerét. A hatágú csillag összefüggésbe hozható a család ma még feltáratlan szlavóniai érdekeltiségeivel is, ugyanis Szlavónia későbbi címerében szintén szerepel ez a szimbólum.

Váradai Péter érseki méltóságra emelkedésekor választhatta címerét, mert főpapként szüksége volt önálló pecsétre és jelvényre. Annak, hogy címerét kalocsai érsekként kezdte használni, nem mond ellent könyvtára, említett legfrissebben fölfedezett darabja sem, amelyben a címer érseki jelvények nélkül szerepel. Említettem, hogy Wehli Tünde szerint a kötet díszítése magyar műhelyben készült. Az illuminátor talán az érseki szék körüli bonyodalmak miatt nem festette fel az érseki jelvényt.

A lilium és csillag igen kedvelt és elterjedt motívumok voltak a középkori heraldikában, így azt a

kérdést, hogy Váradi milyen szimbolikus tartalmat tulajdonított címerének, meglehetősen nehéz megválaszolni. Cesare Ripa több mint egy évszázaddal későbbi *Iconológiája* szerint a lilium a reménységet is jelképezheti, mivel minden virágnál illatosabb.³³ A csillag jelentésének értelmezése problémásabb, mert Ripa is számtalan értelmezést tulajdonít neki: jó indulat, a lélek vagy a sors jelképe.³⁴

Váradi Péter arra törekedett, hogy címerét minél több helyen megörökíttesse. Kortársának, Erdődi

Bakócz Tamásnak sikerült családjá karrierjét elindítania. Váradi, ahogy láttuk szintén kísérletet tett arra, hogy családjá jövőjét megalapozza, ám maga és testvérei korán bekövetkezett halála megakadályozták ebben.

Váradi Péter címere a fentiek fényében alapvetően az egyházi címerek közé tartozik. Ám az, hogy címerét gyakran ábrázoltatta, arra mutat, hogy ellentétben Janusszal, fontos személyes jelvényének, egyfajta családi címernek tekintette.

Véber János

JEGYZETEK

¹ *Csapodi Csaba*: A heraldika és a kodikológia kapcsolata. *Turul*, 1995 (68) 71–77.

² *Csapodi Csaba*: Janus Pannonius kódexei és címerhasználatának kérdése. *Magyar Könyvszemle*, 2003 (119) 203–205.

³ Váradi Péter életrajzának feldolgozásai: *Fraknói Vilmos*: Váradi Péter kalocsai érsek élete. *Századok*, 1883 (17) 489–514., 729–749., 825–843.; *Udvardy József*: A kalocsai érsekek élete. Köln, 1991. (Dissertationes ecclesiasticae 11.) 335–403. Váradi humanista működéséhez és leveleskönyvéhez ld.: *Gerézy Rabán*: Egy magyar humanista Váradi Péter. *Magyarságtudomány*, 1942 (1) 305–328., 532–563.

⁴ Petri de Warda epistolae... ed. *Carolus Wagner*. Posonii & Cassoviae, 1776. [4].

⁵ *Botka Tivadar*: Péter kalocsai érsek pecsége. *Századok*, 1870 (4) 329–333.

⁶ *Annatae e regno Hungariae provenientes in archivo secreto Vaticano 1421–1536*. ed. *Körmendy József* adiuv. *Körmendy Kinga*. Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. Forráskiadványok 21.) 138., 159., 150., 205., 181., 176., 157. sz.

⁷ Udvardy J.: Kalocsai érsekek. i. m. 371.

⁸ Fraknói V.: Váradi Péter, i. m. 494.

⁹ Az oklevél II. Lajos átíratában maradt fenn. Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: MOL DL) 37580. f. 8. v.

¹⁰ Wagner, C.: i. m. CXXVII. (240–241).

¹¹ A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. bev. *Bunyitay Vincze*. (Monumenta Vaticana Hungariae – Vatikáni Magyar Okirattár I. sor. V. k.) Bp., 2000 (hasonmás kiadás) 10.

¹² Idézi Udvardy J.: Kalocsai érsekek. i. m. 345.

¹³ Udvardy J.: Kalocsai érsekek. i. m. 342–344.

¹⁴ *Szovák Kornél*: Egy kódex két tanúsága. In *GENESIA*. Tanulmányok Bollók János emlékére. Szerk.: Horváth László, Laczkó Krisztina, Mayer Gyula, Takács László. Bp., 2004. 145–167.

¹⁵ Fraknói V.: Váradi Péter, i. m. 729–733.

¹⁶ *Szabó Dezső*: A pozsonyi béke. *Századok*, 1914 (48) 383–403., 395.

¹⁷ Fraknói V.: Váradi Péter, i. m. 733 skk.; Udvardy J.: Kalocsai érsekek, i. m. 352–389.

¹⁸ A leveleskönyv egyetlen középkori kódexét az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban őrzik. Jelzete: MS II. 393. (MOL DF 290345). Wagner Károly idézett kiadása nem ez alapján, hanem különböző 18. századi másolatok alapján készült, ezért nem felel meg a mai tudományos igényeknek. A Wagner-féle kiadásból hiányzó leveleket szintén újkori másolatokból V. Kovács Sándor

publikálta 1970-ben: V. Kovács Sándor: Váradi Péter ismeretlen levelei. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1970 (74) 63–66.

¹⁹ Bács, 1490. december 11. Váradi Péter kéri Várdai Miklós bodrogi ispánt, hogy ő is szedessen természetbeni adót Nándorfehérvár várának megsegítésére. (MOL DL 82029)

²⁰ Buda, 1492. április 16. Váradi Péter bács-kalocsai érsek meghagyja a váradi egyházmegye plébánosainak és oltárigazgatóinak, hogy Parlagi Péter váradi kanonokot egyházi fenyték terhe alatt idézzék meg a bácsi vikárius elé. (MOL DL 30924)

²¹ Szabó D.: Pozsonyi béke, i. m. 395.

²² Buda, 1492. március 7. Váradi Péter kalocsai érsek megerősíti a pozsonyi béke pontjait, különösen pedig a magyar trón öröklésére vonatkozó passzust. (Wien. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Urkundenreihe 1492. március 7. – Az Urkundenreihe oklevelei esetében a dátum jelzetszerepű. Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: MOL DF) 287 344. Bécsi levéltári kutatásaimhoz nyújtott segítségért Dr. Fazekas Istvánnak, a MOL bécsi levéltári delegátusának tartozom köszönettel.)

²³ *Fraknói Vilmos*: Váradi Péter kalocsai érsek missaléja 1498-ból. *Magyar Könyvszemle*, 1888 (13) 1–8.

²⁴ *Hoffmann Edith*: Régi magyar bibliofilek. Szerk.: Wehli Tünde. Bp., 1992. 134.

²⁵ *Csapodiné Gárdonyi Klára*: Reste der Bibliothek eines ungarischen Humanisten, Péter Váradi. *Guttenberg Jahrbuch* 1977. 363–368.

²⁶ Hoffmann E.: Régi magyar i. m. 134–135.

²⁷ *Jakó Zsigmond*: Váradi Péter könyvtárának töredékei Kolozsvárott. *Magyar Könyvszemle*, 1958 (74) 345–350.

²⁸ Csapodiné: i. m. 367–368.

²⁹ *Boross Klára*: Váradi Péter könyvtárának újabb kötete az Egyetemi Könyvtár ősnymtatvány-gyűjteményében. *Magyar Könyvszemle*, 1985 (101) 278–280.

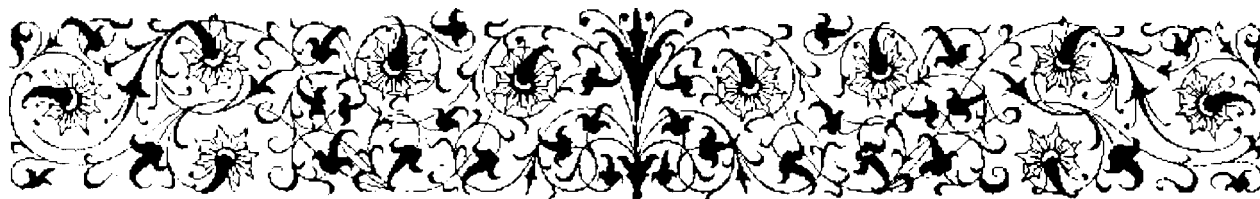
³⁰ *Wehli Tünde*: Megjegyzések Váradi Péter Decretálisának kifestéséhez. Uo. 280–287.

³¹ Fraknói V.: Váradi Péter, i. m. 496.

³² Schallaburg '82. Mathias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. 8. Mai – 1. November (Katalog des Niederösterreichisches Landesmuseum. Neue Folge Nr. 118.) Wien, 1982. 637. sz., 568–569. (A tárgyat bemutató cikk Török Gyöngyi munkája.)

³³ *Ripa, Cesare*: *Iconológia*. Ford. Sajó Tamás. Bp., 1997. 552–553.

³⁴ Uo. passim.

HUNYADI JÁNOS ÉS A TEMESI ISPÁNSÁG

Hunyadi János egyszerű lovagként kezdte a pályafutását. Atyja, a Havasalföldről Magyarországra menekült Vojk, Zsigmond király udvari lovagja volt, aki az uralkodótól 1409-ben kapta meg – érdemei fejében – Hunyadvár, vagyis a későbbi Vajdahunyad falut, amely a család névadója lett.¹ Hunyadi János fiatal korában különböző nagyuraknál szolgált. Egyikük Újlaki István macsói bán volt, annak a Miklósnak a bátyja, akihez Hunyadit élete végéig tartó barátság és szövetség fűzött. Újlaki halála után Hunyadi Zsigmond király szolgálatába állt, akit Itáliába és Csehországba is elkísért, ahol elsajátította a seregszervezés és a hadviselés legkorszerűbb módszereit. Hazatérte után a töröktől fenyegetett déli végeken találjuk. It Tallóci Frank szörényi bán oldalán vitézkedett, mégpedig oly sikeresen, hogy Zsigmond utóda, Albert király 1439-ben szörényi bánnak nevezte ki.² Pályája abban a polgárháborús időszakban ívelt meredeken felfelé, amely Albert halála után alakult ki a Magyar Királyságban. A trónutódlás kérdése ugyanis végzetesen megosztotta az országot: az udvar hívei az özvegy királyné, Erzsébet körül csoportosultak, aki hamarosan megszületendő gyermeke, a későbbi V. László számára szeretne volna megszerezni a koronát, a „nemzeti” párt viszont a Jagelló családból származó III. Ulászló lengyel királyt hívta meg a trónra. Hunyadi 1440-ben Ulászló táborához csatlakozott, s a következő év elején Újlaki Miklós macsói bánnal Bátaszéknél tönkreverte Erzsébet királyné délvidéki híveinek seregét, majd hamarosan a Tiszától keletre eső országrészt is megtisztította Ulászló ellenfeleitől. Ulászló jutalmul Hunyadit és Újlakit tette meg 1441-ben erdélyi vajdává, a székelyek és számos megye ispánjává, továbbá rájuk bízta Temesvár, Nándorfehérvár, valamint az egész déli végvárrendszer védelmét. Míg Újlaki a Tiszától nyugatra, Újlak központtal építette ki a maga hatalmi körzetét,

addig Hunyadi az ország keleti felében rendezkedett be. Uralmának alapját családi birtokai mellett azok a királyi várak jelentették, amelyeket hivatalba lépésekor, vagyis 1441-ben szerzett meg *pro honore*, vagyis tisztség fejében.³

Thuróczy János *A magyarok krónikája* című munkájában – többek között – a következőket jegyezte meg Hunyadival kapcsolatban: „Ezekben az időkben Hunyadi János az erdélyi vajda és a szörényi bán tiszteiben fényeskedett. Megválasztották temesi ispánnak is, és a helyzet rákényszerítette, hogy a már említett Nándorfehérvárban is ő legyen a várkapitány.”⁴ A Thuróczy nyomdokain elindult Antonio Bonfini *Rerum Ungaricarum Decades* című krónikájában erről a következőket írta: „Hűségének és erényeinek jutalmául derék tetteiért az erdélyi tartomány teljhatalommal viselt kormányzóságán kívül hamarosan elnyerte Szörény és Temesvár kapitányságát is. Ezek a helyek ugyanis a török torkában feküdtek, őt pedig az ádáz ellenség feltartóztatása végett Magyarország alsó részének kapitányává tették.”⁵

Hunyadi János tisztségeiről tehát az elbeszélő kútfők is megemlékeznek, ám azt még a Bonfininél sokkal pontosabban fogalmazó Thuróczy János sem adta meg, hogy az egyes tisztségeket a „besztercei gróf” mikor nyerte el. Ebben a vonatkozásban segítséget alapvetően az oklevelektől, illetve a rájuk építő archontológiától remélhetünk.⁶ Az erdélyi vajda, illetve a székely ispán tisztségével a jelen tanulmányában nem kívánunk foglalkozni, vizsgálódásaink elsősorban a szörényi bánsággal, valamint az Erdéllyel szomszédos megyékkel kapcsolatosak.

A szörényi bánságot IV. Béla alapította 1227-ben, ám a báni méltóság a 13. század végére elenyészett. A későbbiek során 1335-ben I. Károly, illetve 1427-ben Zsigmond által újjászervezett szörényi bánság eredeti-

leg Olténiát foglalta magában, ám hamarosan a Temes felső folyása mentén, valamint a Hátszeg vidékén levő román határőrterületekre is kiterjedt. A hátszegi tartomány azonban még 1276-ban levált a szörényi bán-ságról, s magyar várnagy vezetésével önálló román kerületté alakult. A szörényi bán-ság maradék területe pedig azzal, hogy I. Lajos király 1369-ben formálisan elismerte a havasalföldi vajda szörényi báni címét, véglegesen kettévált. A Temes felső folyása mentén levő *kiváltságolt* román kerületek ettől kezdve egyértelműen a Magyar Királysághoz tartoztak, s lényegében két megye területén feküdtek. Temes megyéhez, amelynek területe a 15. századra jelentősen megnövekedett, öt kerület tartozott: a karánsebesi, a lugosi, a miháldi, az almási (halmasi) és a komjáti, míg a 16. század elejére megyeként megszűnő Krassóhoz a borzafői, a krassófői (kövesdi) és illyédi kerületek kapcsolódtak. Az ún. oláh kerületek kiváltságai ellenére a szörényi bánok és a temesi ispánok igen gyakran beavatkoztak ezen districtusok ügyeibe, mégpedig teljesen törvényes úton. Ez annál inkább bekövetkezhetett, mivel a szörényi bán-ság, amely fekvését tekintve szervesen illeszkedett Temes megyéhez, inkább állandó bírói hatalommal ösztöközött katonai méltóságot jelentett, semmint egy konkrét határokkal rendelkező területet. Az 1335 és 1435 közötti 100 évből csupán 34-ben töltötték be a szörényi báni méltóságot. Az üresedés időszakában a bán-ság birtokait leginkább Temesvárhoz kapcsolva kormányozták, s – érdekes módon – a bán hivatalát üresedéskor is számon tartották az ország bárói méltóságai között.⁷ Ehhez még hozzátehetjük: üresedéssel a 15. század második felében is többször találkozunk: így 1446 és 1456, 1464 és 1465 között, továbbá 1467-ben, valamint 1468 és 1471 között. A 15. század első felének legnevesebb bánjai Tallóci Frank, Hunyadi János és Újlaki Miklós voltak. Hunyadi számára nagy jelentőséggel bírt a szörényi bán-ság. Ezt az is bizonyítja, hogy bár a „besztercei gróf” hivatalosan 1439-től 1446-ig viselte a szörényi báni tisztséget, magát a bán-ságot azonban ténylegesen 1456-ig, vagyis az 1446 és 1456 közötti üresedés időszakában is a kezén tartotta, és a saját embereivel (Csornai Mihály, Csornai Balázs, sebesi Dancs Péter) kormányozta. Új fejleménynek számít azonban, hogy Hunyadi említett familiárisait báni címük ellenére nem sorolták az ország bárói közé. Az sem elhanyagolható tény továbbá, hogy Hunyadi testvére, ifj. János 1439–40-ben szintén szörényi bánként tűnik fel a forrásokban.⁸

A Duna–Tisza–Maros köz, vagyis az a régió, amelyet a Maros, a Tisza, az Al-Duna és az erdélyi ha-

vasok határolnak, a középkorban, pontosabban a 11. század első harmada és a 16. század közepe közötti időszakban, a Magyar Királyság részét képezte. Ma már általánosan elfogadottnak számít az a nézet, hogy a Duna–Tisza–Maros köz a terület urának, Ajtonynak minden bizonnyal 1028-ban történt leverését követően került az első magyar király, Szent István fennhatósága alá. Az uralomváltás lehetővé tette, hogy ezen a vidéken is meginduljon a királyság nyugati felében ekkor már hozzávetőleg három évtizedes múltra visszatekintő latin rítusú egyházszervezet, valamint világi vonatkozásban a megyerendszer kiépítése. Marosvár – vagy ahogy attól kezdve hívták: Csanádvár – központtal 1030-ban megtörtént a csanádi püspökség felállítása, amely területileg felölelte az egész Duna-Tisza-Maros közt, sőt még a Maros jobb partjára is kiterjedt. Itt helyezkedett el ugyanis a csanádi püspökség marosontúli főesperessége, illetve az aradi főesperesség területének egy része.⁹

A csanádi püspökség létrejöttének időpontja, területi kiterjedtsége az írott források alapján különösebb nehézség nélkül megállapítható. Sokkal több problémát okoz viszont annak tisztázása, hogy mikorra tehető az egyházmegye középszintű igazgatási egységeinek, a főesperességeknek, illetve a püspökség területére eső világi igazgatási egységeknek, a vármegyéknek a kialakulása. Az utóbbiak vonatkozásában nem egy kutató annak a véleménynek adott hangot, hogy Ajtony egykori szállásterületén Szent István korában eleve több vármegye megszervezésével kell számolnunk, sőt Györffy György Torontál kivételével a Duna–Tisza–Maros közben található valamennyi megyének a kialakulását Szent István korára tette. Ezen megyék közé magunk nemcsak Kevét, Krassót és Temest soroljuk, hanem Csanádot és Aradot is, hiszen ezeknek egy része a Maros déli partján terült el. Ezzel szemben megfogalmazódott egy másik nézet is – ezt újabban Kristó Gyula képviselte –, amely szerint a Maros-vidék urának hajdani szállásterületén Szent István uralkodása alatt csupán egy megye, a hatalmas méretű Csanád megszervezésére került sor, ám ez a megye legkésőbb a 12. század végére több kisebb megyére bomlott. E nézet mellett szól kétségtelenül az a körülmény, hogy Arad, Krassó és Temes megye vonatkozásában az első adat, amely várszervezetre (várakra vagy várföldekre, esetleg várhoz tartozó falvakra) utal, 1177-ből származik. Keve várát (*urbs Keve*) pedig 1072-re datálható eseménnyel kapcsolatosan említi írott forrás, ami igen valószínűvé teszi, hogy várszervezete, illetve megyéje már a 11. század máso-

dik felére kiformalódott. Elsőként tehát valószínűleg Keve szakadt ki Csanád vármegyéből, amelyet aztán az államszervezet délkelet és kelet felé terjeszkedésének megfelelően Arad, Temes, majd Krassó követett. Ezt a folyamatot tetőzte be Torontál megye kialakulása, amely meglehetősen későre, a 14. század első harmadára tehető. Ennek a megyének az első említése egyébként 1326-ból való.¹⁰

A minden bizonnyal a 12. században kialakult, Temes nevet viselő királyi vármegye a 14. század 20-as, illetőleg 30-as éveiben már nemesi megyeként áll előttünk. A királyi vármegyéből nemesivé történő átalakulás folyamatáról okleveles adatok nem maradtak fenn, de azt biztosan állíthatjuk, hogy ez az átalakulás 1321-re végbement. Egy 1321. december 15-én kelt oklevél azt bizonyítja, hogy Temesvár már a kezdetektől fogva a nemesi megye székhelye volt, hiszen sedriahelynek számított. A nemesi megyévé való átalakulás Temes megye esetében tehát nem járt együtt székhelyváltással, ugyanis a királyi vármegyének szintén a Bega, azaz akkor a Temes partján található ispáni vár és preurbánus város volt a központja.¹¹ Az oklevelek egyértelműen bizonyítják: a temesi ispán tisztsége mindvégig összekapcsolódott Temesvár királyi vár birtoklásával, amelynek várnagya rendszerint a nemesi megye alispánja volt.¹² Temes megye eredeti határait az 1332–37 között keletkezett pápai tizedjegyzék segítségével állapíthatjuk meg, tudniillik az abban szereplő temesi főesperesség területe egybeesett Temes megye területével. E nagy kiterjedésű főesperesség a pápai tizedlajstrom adatai szerint három kerületre oszlott: a Temesen innen levőre, a két Temes közt elhelyezkedőre, illetve a Temes-Berzava között fekvőre. Temes megye területe azonban a 15. századra nagymértékben megnövekedett: a terjeszkedés elsősorban keleti és déli irányban volt jelentős, hiszen a megye határai ekkor elérték a történelmi Erdélyt, illetve az Al-Duna vonalát.¹³

Temes megye központja Temesvár volt, amellyel a 12. század közepén találkozunk először az írott forrásokban: a szicíliai arab földrajztudós, Idrísi tette ekkor említést róla. Temesvár fejlődésében akkor következett be jelentős fordulat, amikor az oligarchák – elsősorban a Csák Máté – hadai által szorongatott I. Károly király 1315-ben ide helyezte a székhelyét. Érdekes, hogy Károly nem az ekkor jelentősebb helynek számító Lippát vagy Szegedet választotta uralkodói székhelyül. Az okleveles adatok arról tájékoztatnak, hogy a király 1315 júniusában – talán Lippáról jövet – fordult meg először Temesváron, míg Szegedet már ezt megelőzően, 1314. január 22-én útba ejtette.

Károly valószínűleg a védettebb jelleg miatt döntött végül Temesvár mellett. Temesvár azonban királyi székhelyként nem rendelkezett előnyös földrajzi fekvéssel, s ezért I. Károly néhány évvel később, egész pontosan 1323-ban, az utolsó tartományúr, Babonics János legyőzése után Visegrádra helyezte a rezidenciáját. Ez kétségtelenül hátrányosan érintette Temesvár további fejlődését. Újabb változást az hozott, hogy Károly utóda, Nagy Lajos király, a 14. század 60-as éveiben igen aktív balkáni politikát folytatott, s ez jelentősen megnövelte Temesvár stratégiai fontosságát, illetve a temesi ispán szerepét. Lajosnak 1365-ben sikerült elfoglalnia a bulgáriai Vidint, Sztracimir János bolgár cár székhelyét, s Magyarországhoz csatolta azt. A meghódított észak-bulgáriai területet kezdetben a Lackfiak igazgatták kapitányi címmel, ám 1366 őszén két, majd 1368-tól egy bán, Himfi Benedek joghatósága alatt Vidint és kerületét bánsággá szervezte I. Lajos. Fontos utalni arra, hogy nemcsak Vidin és az annak közelében levő bolgár várak, valamint a szörényi bánság egykori erősségei tartoztak a bolgár bán alá, hanem a bánsággal szomszédos, annak védelmet nyújtó magyarországi várak is. Ezek között Temesvár lehetett a legfontosabb. A fenti berendezkedés azonban átmenetinek bizonyult, hisz a „bolgár bánság” 1369-ben megszűnt. Ezt követően a király a bolgár bán megnövelt hatáskörét a temesi ispánra ruházta, aki így egyike lett az ország legfontosabb méltóságainak.¹⁴

Az oklevelek *villa*, *oppidum* és *civitas* minősítéssel említik a középkori Temesvárt. Ismereteink szerint egyetlen egy kiváltságlevél sem maradt fenn a középkori Temesvárral kapcsolatosan, de közvetett bizonyítékok alapján tudjuk, hogy a város vásártartási joggal rendelkezett, s belső életét a bíró (*iudex*), illetve az esküdt polgárok (*iurati cives*) alkotta városi tanács irányította.

Temesvár fejlődése szempontjából az igazi problémát az jelentette, hogy a nikápolyi csatavesztés, azaz 1396 után a Duna–Tisza–Maros közben állandósultak a pusztító oszmán betörések, aminek következtében megszűnt a normális polgári élet lehetősége a régióban. Temesvár végvár lett, illetve a török elleni hadjáratok egyik kiinduló pontja. A fentiekből fakadóan Temesvár nem válhatott teljes jogú királyi várossá, hiszen autonómiáját jelentős mértékben korlátozta a temesi ispán, illetve alispán tevékenysége, akik székhelyüket a városban tartották. A városi önkormányzat szempontjából különösen hátrányosnak tekinthető az a helyzet, hogy a 14. század harmadik harmadában a bolgár bánsággal kapcsolatos fejlemények, majd a

század végétől a török fenyegetés miatt a korábbiakhoz képest számottevő módon megnőtt a temesi ispán hatásköre. A 15. század elején Ozorai Pipo például temesi ispánként (1404–26) fennhatóságot gyakorolt Csanád, Arad, Keve, Krassó, Zaránd és Csongrád megyék felett is, és hozzávetőleg 15–20 királyi vár – köztük Temesvár, Világosvár, Solymos, Szeged, Zsidóvár, Keve és Haram – tartozott az igazgatása alá. Ozorai halálakor Zsigmond, valószínűleg hatalmi-politikai okok miatt, megszüntette a temesi ispán kivételes hatáskörét, s az egykori domíniumot alkotó megyék élére önálló tisztségviselőket állított. Az egyre fenyegetőbb török veszély miatt azonban ez nem bizonyult jó megoldásnak, s így újból szükségessé vált a hatalmi koncentráció. 1441-ben végre ismét megvalósult a délkeleti országrész egységes kormányzása, tudniillik Hunyadi János és Újlaki Miklós erdélyi vajdaként (*voivoda Transsilvanus*) és székelyispánként (*comes Siculorum*) ekkor került Temes, Arad, Csanád, Keve és Krassó megyék élére.¹⁵ Érdekes, hogy míg Újlaki Miklós az említett megyék ispánságát csak 1441 és 1446 között viselte, addig Hunyadi János az oklevelek tanúsága szerint egészen 1456-ban bekövetkezett haláláig tevékenykedett – Temes kivételével – az említett megyék *comes*-eként. Ugyanakkor Zaránd megye ispánjaként csak Újlaki Miklós tűnik fel (1445), Hunyadi János viszont nem, pedig az utóbbinak jelentős birtokai is voltak Zarándban (pl. Világosvár).¹⁶

Hunyadi temesi ispánságának kezdetét nem könnyű megállapítani. Engel Pál az általa összeállított *Magyarország világi archontológiája 1301–1457* című kötetben 1441. április 8-át adja meg dátumként.¹⁷ Ezzel szemben nem kizárt, hogy Vlad Dracul havasalföldi vajda egy valamikor 1441. március 7-e után kelt oklevelében már április 8-a előtt temesi ispánként említi Hunyadi.¹⁸ Újlaki Miklós viszont, akit az uralkodó Hunyadival együtt nevezett ki temesi ispánnak, 1441. április 17-én bukkan fel az oklevelekben először *comes Temesiensis*-ként.¹⁹ Bonyolítja a helyzetet, hogy 1441. március 22-én, illetve 1442. március 7-én a valószínűleg albániai szerb családból származó krassófői Orbonász György is temesi ispánként szerepel a diplomákban.²⁰ Figyelmet érdemel továbbá az a körülmény is, hogy az okleveles anyagban az 1442. év során felbukkan Orbonász György testvére, Vaccasser (Vukasin) is, aki egy február 17-én, illetve március 7-én kelt diplomában „kvázi” temesi ispánként jár el. A fent említett, Vukasin által kiadott oklevelek Vukasin tisztségét nem nevezik meg, csupán annyit közölnek róla, hogy ő „*frater et germanus magnifici comitis*

Themesiensis.”²¹ A fentieknél is meglepőbb információval szolgál Hunyadi János 1441. november 1-jén kelt oklevele, amelyben Hunyadi arról értesíti Temes megyét, hogy a temesi ispánság őt illető részét Dóci Mihálynak adományozta, és megparancsolja, hogy ezentúl mindenben neki engedelmeskedjenek. Arra a kérdésre, hogy erre a lépésre miért került sor, az oklevél nem ad választ.²²

Azt követően, hogy Hunyadi 1446-ban kormányzóvá választották, az oklevelekben nem találjuk nyomát temesi ispánságának. Azonban annak ellenére, hogy hivatalosan erről nem történik említés, kétségünk nem lehet afelől, hogy a megye ispáni tisztségét ténylegesen továbbra is Hunyadi tartotta a kezén.

1453 és 1455 között a temesi ispánság üresedésben volt, majd 1455-ben és 1456-ban ismét Hunyadi János szerepel temesi ispánként.²³ A nándorfehérvári hős 1456. augusztus 11-én bekövetkezett halála után fia, László kezére került a temesi ispánság. Erre V. László király 1457. január 19-én kiadott okleveléből következtethetünk, amelynek méltóságsorában bukkan fel Hunyadi László.²⁴

A Magyar Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményében 577 olyan oklevelet ismerünk, amelyet temesi ispánok adtak ki, s 102 olyat, amely a Temes megyei tisztkartól (alispán/ok és szolgabírák) származik. Az előbbi csoportban hozzávetőleg 30 olyan diploma található, amelyben Hunyadi János – egyéb tisztségei mellett – temesi ispánként szerepel.²⁵ Bár nem könnyű eldönteni, hogy az egyes ügyekben Hunyadi János pontosan milyen tisztségében járt el, mégis roppant valószínűnek látszik, hogy a fennmaradt oklevelek egyetlen olyan jelentős ügyről sem tesznek említést, amelyet a „besztercei gróf” kimondottan temesi ispánként rendezett volna el. Ez azért is meglepő, mert nincs okunk kételkedni abban, hogy Hunyadi gyorsan felismerte a temesi ispánság fontosságát, illetve Temesvár hadászati szempontból roppant kedvező fekvését. Már a régebbi kutatás tisztázta, hogy Hunyadi 1443 után átépíttette, illetve megerősíttette a temesvári várat, s valószínűleg 1447 táján a családját is ide költöztette Kolozsvárról.²⁶ Hunyadi egyébként előszeretettel tartózkodott Temesváron, ahonnan különböző irányokba gyakran vezetett hadjáratokat, vagy tért vissza valamilyen katonai akcióról. Temesvárott utoljára 1456. június 22-én adott ki oklevelet, amelyben immár másodszor hívta hadba az erdélyi szászokat a török ellen.²⁷ Ezt követően csapataival elindult Nándorfehérvár alá.

A temesi ispánsággal, illetve Temesvár várával kapcsolatosan fontos utalni arra, hogy a megyét és a várat

Hunyadi kipróbált híveivel együtt igazgatta. Alispánjai közül jól ismerjük gyarmati Vajdafi Miklóst, Bizerei Miklóst, Hangonyi Pétert, Szobi Jánost, Fejéregyházi János deákot és horogszegi Szilágyi Osvátot,²⁸ míg a várnagyok, alvárnagyok közül Fejéregyházi Bálint, Hátszegi Miklós és Pocsaji László²⁹ érdemel említést. Mivel Hunyadi rendkívül nagyra törő ember volt, s javait minden elképzelhető módon igyekezett gyarapítani, biztosra vehetjük, hogy szinte már a kezdetektől fogva mindent elkövetett Temesvár várának és városának megszerzése érdekében. Erre 1455-ben, illetve 1456-ban nyílt lehetőség. A csanádi káptalan 1455. szeptember 3-án kelt oklevele elmondja, hogy a káptalan László király 1455. augusztus 8-án kelt parancsára Hunyadi Jánost zálog címén bevezette a Temes megyei Temesvár vár és tartozékai birtokába.³⁰ László király 1456. április 7-én kelt okleveléből pedig azt is megtudjuk, hogy Hunyadi korábban 12 000 arany forintot, majd a fent említett időpontban újabb 8000, vagyis összesen 20 000 arany forintot kölcsönzött az uralkodónak, aki ennek fejében zálog címén Hunyadinak átengedte Temesvár várát, valamint az azzal összekapcsolt temesi ispánságot, továbbá a temesvári várhoz tartozó várakat, kastélyokat, falvakat, mezővárosokat és városokat azok jövedelmével együtt.³¹ Bár az oklevélben *expressis verbis* nem esik szó Temesvár városáról, a szakemberek mégis úgy értelmezik a fenti diploma vonatkozó részét „...castrum nostrum Themeswar vocatum simul cum honore Comitatus Themesiensis ad idem castrum nostrum spectare solito, nec non universis castellis, civitatibus oppidis, villis, pertinentiis, et proventibus ad idem castrum nostrum spectantibus...”, hogy nemcsak a vár, hanem Temesvár városa is Hunyadi János kezére került ekkor.³² Ezt magunk is roppant valószínűnek tartjuk, bár óvatosságra int a közeli Szeged esete. Tudnunk kell ugyanis, hogy amikor 1439-ben Albert király a feleségének, Erzsébetnek adományozta Szegedet, akkor az oklevél szövege egyértelműen különbséget tett a vár és a város között: „...castrum nostrum Zegediense ac opidum similiter Zegediense, necnon possessiones seu villas Recke Bec...h et Chongrad vocatas ad idem castrum spectantes...”³³

Mivel V. László nem fizette vissza a Hunyadiaknak a kölcsönvett 20 000 forintot, a temesvári vár, s bizo-

nyára maga a város is a Hunyadiak kezén maradt. János halála után Szilágyi Erzsébetre, majd Mátyás királyra szálltak a fenti, elzálogosított javak. Annak viszont nincs nyoma a forrásokban, hogy Mátyás halála után az uralkodó fia, Corvin János örökölte volna a temesi erősséget, s annak tartozékait. Az oklevelekben 1490 után feltűnő „castrum regium” kitételek pedig meglehetősen egyértelműséggel arra utalnak, hogy Temesvár vára II. Ulászló uralkodásának elején visszakerült a korona tulajdonába.³⁴

Végezetül szót kell ejtenünk arról is, hogy egyetlen olyan oklevelet sem ismerünk, amelyben Hunyadi János Temesvár városának valamilyen kiváltságot biztosított volna. Ez annál inkább meglepő, mert közismert: a „besztercei gróf” elsősorban kormányzóként „városbarát” politikát folytatott.³⁵ Elegendő itt csupán Szeged példájára hivatkoznunk: 1450-ben Hunyadi megerősítette a Tisza-parti város polgárainak azt a kiváltságát, hogy a titeli révnél üres boroshordóik után nem kellett vámot fizetniük,³⁶ majd 1456-ban megtiltotta a szegedi várnagynak, hogy a palánki vásáron vámot szedjen.³⁷ A magunk részéről biztosak vagyunk abban, hogy Hunyadi János Temesvár fejlődését is igyekezett előmozdítani. Igaz, a török veszedelem árnyékában ez irányú erőfeszítése valójában inkább a vár és a város megerősítésére korlátozódott. Másrészt az oklevelek e kérdésben megfigyelhető hallgatása bizonyára a hallatlan mértékű forráspusztulással magyarázható.

A fentieket összegezve leszögezhetjük: elsősorban közvetett bizonyítékok szólnak amellest, hogy Hunyadi János számára a temesi ispánság, valamint Temesvár vára és városa nagy fontossággal bírt. A 15. századra az ország egyik nagy kiterjedésű megyéjévé vált Temes és a hadászati szempontból rendkívül kedvező fekvésű Temesvár azonban nemcsak a török elleni harc miatt értékelődött fel Hunyadi szemében, hanem azért is, mert a megye területére kiterjedő közjogi hatalom révén kapcsolatot teremthetett erdélyi tisztsége (vajda, székelyispán) és birtokai, valamint a Tiszától keletre eső dél-magyarországi megyék, s az azok területén fekvő birtokai (beleértve a Szilágyiak kezén levőket is) között.

Petrovics István

JEGYZETEK

¹ A Hunyadi János származására vonatkozó rendkívül gazdag irodalom összefoglalását ld. *Kosáry Domokos*: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I. Bp., 1951. 162. Külön kiemelendő: *Elekes Lajos*: A Hunyadi kérdés. In Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára. Szerk.: Lukinich Imre. I. Bp., 1940. 13–69., elsősorban az 52. oldal. E tanulmány adatait felhasználva Elekes később újból megírta Hunyadi János származását: *Elekes Lajos*: Hunyadi. Bp., 1952. 71–109. Az újabb irodalomból kiemelendő: *E. Kovács Péter*: A Hunyadi-család. In Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára. Szerk.: Rázsó Gyula–V. Molnár László. Bp., 1990. 29–51. A legfrissebb áttekintés: *Lupescu Radu*: Hunyadi János alakja a magyar és a román történetírásban. *Századok*, 139 (2005) 385–420. Az 1409. évi adománylevél értelmezése körüli problémákra ld. *Radu Lupescu*: Domeniul cetății Hunedoara în timpul Hunedorenilor. *Mediaevalia Transilvanica* 5–6. (2001–2002) 7–34.; továbbá *Lupescu R.*: Hunyadi János, i. m. 418.

² *Engel Pál*: Hunyadi János pályakezdése. In Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, s a jegyzeteket gondozta Csukovits Enikő. Bp., 2003. 512–526.

³ *Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András*: Magyarország története 1301–1526. Bp., 1998. 201. *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája. 1301–1457. I–II. Bp., 1996. I. 15., 30., 33–34., 194., 205., 374., 441–442.; II. 103., 250. Ld. még *Kubinyi András*: A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. (Adatok a XV. századi feudális nagybirtok hatalmi politikájához). *Somogy megye Múltjából*, 4 (1973) 5–10.

⁴ *Johannes de Thurocz*: *Chronica Hungarorum*. I. Textus. Ediderunt Elisabeth Galántai et Julius Kristó. Bp., 1985. 243. Thuróczy krónikáját Horváth János fordította magyarra: *Thuróczy János*: A magyarok krónikája. Bp., 1978. A szóban forgó rész fordítása a 382. oldalon található.

⁵ *Antonius de Bonfinis*: *Rerum Ungaricarum Decades IV et dimidia*. I–IV. Kiadta: Fögel, Josephus–Iványi, Béla–Juhász. Ladislaus. Bp., 1936–1941. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum). 3.4.380. Magyarul kiadva: *Antonio Bonfini*: A magyar történelem tízezei. Ford.: Kulcsár Péter. Bp., 1995. A szóban forgó rész magyar fordítása az 592. oldalon található. Hunyadi János tisztségeiről Grisellini is megemlékezett. *Franz Grisellini*: Versuch einer natürlichen und politischen Geschichte des Temeswarer Banats in Briefen an Standepersonen und Gelehrte. I–II. Wien, 1780. Grisellini munkáját Costin Feneșan fordította románra és látta el magyarázó jegyzetekkel: *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*. Timișoara, 1982. Grisellini Hunyadi János tisztségeivel kapcsolatos feljegyzéseit ld. a román fordítás 45. oldalán.

⁶ *Engel P.*: Világi archontológia, i. m. Az archontológiára általában: *Engel Pál*: Archontológia. In A történelem segédtudományai. Szerk.: Bertényi Iván. Bp., 1998. 29–36. Ld. még *Engel Pál*: Mire jó az archontológia? *História*, 16 (1994) 3. sz. 8–9.

⁷ *Makkai László*: Szörényi bántság. In Korai magyar történeti lexikon. (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Bp., 1994. 657. *Engel P.*: Világi archontológia, i. m. I. 32–34. *Petrovics István*: Módszertani megjegyzések a középkori Temesvár történetének kutatása kapcsán. In Várostartórténet.

helytörténet. Elmélet és módszertan. Szerk.: Vonyó József. Pécs, 2003. (Tanulmányok Pécs történetéből 14.) 143–145.

⁸ *Engel P.*: Világi archontológia, i. m. I. 33–34.

⁹ *Petrovics István*: A Duna-Tisza-Maros köz és Temesvár egyházi viszonyai a középkorban. Történelmi vázlat tényekkel és kérdőjelekkel. In Bárdi Nándor–Fleisz János–Pál Judit: Erdélyi várostörténeti tanulmányok. Csíkszereda, 2001. 44–46.

¹⁰ *Juhász Kálmán*: A csanádi püspökség története. I–VIII. Makó, 1930–1947. *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. Bp., 1963–1998. Ld. az egyes megyék alatt. *Kristó Gyula*: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Bp., 1988. Vö. még *Petrovics István*: A Duna-Tisza-Maros köz és Temesvár egyházi viszonyai, i. m. 47–51.

¹¹ *Petrovics István*: A Temes megyei tisztikar legkorábbi kiadványai. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica*, CXVI. 21–29.

¹² *Engel P.*: Világi archontológia, i. m. I. 202–205., 441–442.

¹³ *Petrovics István*: A Duna-Tisza-Maros köz és Temesvár egyházi viszonyai, i. m. 46–51.

¹⁴ *Petrovics István*: The Fading Glory of a Former Royal Seat: the Case of Medieval Temesvár. In *The Man of Many Devices. Who Wandered Full Many Ways*. Festschrift in Honor of János M. Bak. Eds.: Balázs Nagy–Marcell Sebők. CEU Press. 529–534.

¹⁵ *Petrovics István*: Fortély és állhatatosság. Küzdelem a szabad királyi városi rang elnyeréséért. *Szeged* (A város folyóirata), 14 (2002) 5. sz. 16–21. Uő. Várostartórténeti tanulmányok. Fejezetek Szeged, Temesvár és Pécs középkori történetéből. Kézirat PhD disszertáció. Szeged, 2005. 92–228., 298–314.; Uő: A Délvidék és a török veszély: a nándorfehérvári diadal és előzményei. *Bácsországi Vajdasági honismereti szemle*, 2006/2. (37. szám) 11–15. Vö. még *Engel P.*: Világi archontológia, i. m. I. 15., 194.

¹⁶ Uo. 97., 123., 140., 145., 205., 240. Hunyadi János Zaránd megyei birtokaira ld. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp. 1890–1913. I. 751.

¹⁷ *Engel P.*: Világi archontológia, i. m. I. 205.

¹⁸ *Franz Zimmermann–Carl Werner–Georg Müller–Gustav Gündisch–Herta Gündisch–Konrad Gustav Gündisch–Gernot Nussbächer*: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (a továbbiakban: UGDS) I–VII. Hermannstadt–Köln–Wien–Bukarest, 1892–1991. V. 74.

¹⁹ *Engel P.*: Világi archontológia, i. m. I. 205.

²⁰ *Magyar Országos Levéltár*. Diplomatai Levéltár (a továbbiakban: MOL DL) 55 238., 55 248. *Engel P.*: Világi archontológia, i. m. I. 205.; II. 178.

²¹ 1442.02.17. = MOL DL 74 494.; 1442.03.07. = MOL DL 55 248.

²² MOL DL 55 240.

²³ *Engel P.*: Világi archontológia, i. m. I. 205.

²⁴ MOL DL 13 425.

²⁵ 1441.04.13. = Magyar Országos Levéltár Diplomatai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: MOL DF) 275 268.; 1441.05.02. = MOL DF 283 083.; 1441.05.05. = MOL DF 246 669.; 1441.05.14. = MOL DL 37 600.; 1443.01.18. = MOL DL 55 244.; 1443.05.22. = MOL DL 30 817.; 1443. 05.22. = MOL DF 245 083.; 1443.05.22. = MOL DF 245 096.; 1443.05.22. = MOL DF 245 097.; 1443.05.23. = MOL DF 244 749.; 1444.05.25. = MOL DF 246 908.; 1444.05.25. = MOL DF 246 910.; 1444.05.26. = MOL DF 277 501.;

1444.07.03. = MOL DF 244 911.; 1444.07.13. = MOL DF 244 912.;
 1444.08.11. = MOL DF 286 775.; 1444.08.28. = MOL DF 246
 909.; 1444.11.25. = MOL DF 246 862.; 1444.12.09. = MOL DL
 27 025.; 1445.04.04. = MOL DL 38 605.; 1445.04.14. = MOL DF
 274 904.; 1445.04.14. = MOL DF 274 908.; 1445.05.11. = MOL DF
 213 116.; 1445.05.11. = MOL DF 213 128.; 1445.05.15. = MOL DF
 236 594.; 1445.07.29. = MOL DF 244 753.; 1445.09.15. = MOL DF
 286 063.; 1446.01.03. = MOL DL 13 901.; 1446.02.09. = MOL DF
 274 904.; 1446.02.09. = MOL DF 274 908.; 1446.03.15. = MOL
 DF 246 913.

²⁶ *Szentkláray Jenő*: Temesvár város története [a vár
 keletkezésétől 1850-ig]. In Temes vármegye és Temesvár. Szerk.:
 Borovszky Samu. Bp. é. n. (Magyarország vármegyéi és városai)
 20., 26. *Adrian Andrei Rusu*: Arad és Temes megye középkori
 erődítményei. In A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk.: Kollár
 Tibor. Szeged, 2000. 579–581.

²⁷ UGDS V. 535.

²⁸ Engel P.: Világi archontológia, i. m. I. 205.

²⁹ Uo. 442.

³⁰ MOL DL 14 981. Az oklevél szövege kiadva: *Teleki József*:
 A Hunyadiak Magyarországon. X–XII. Okmánytár. Pest, 1853–
 1857. X. 479–481.

³¹ MOL DL 24 764. Az oklevél szövege kiadva: *Teleki József*:
 A Hunyadiak Magyarországon, i. m. X. 497–498.

³² *Szentkláray Jenő*: Temesvár város története, i. m. 26–27.

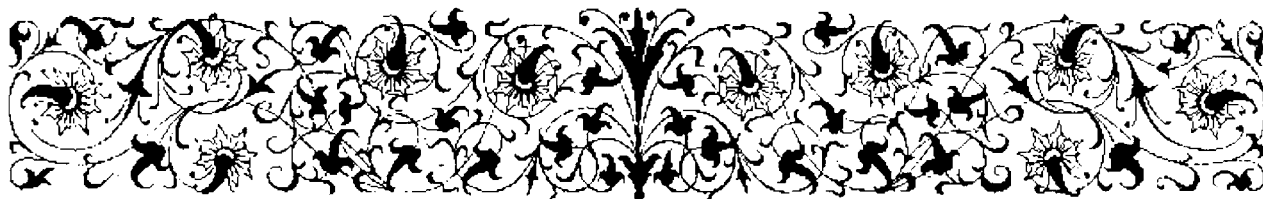
³³ *Reizner János*: Szeged története. IV. Oklevéltár, név- és
 tárgymutató. Szeged, 1900. 45.

³⁴ *Szentkláray Jenő*: Temesvár város története, i. m. 27.

³⁵ Hunyadi János városokkal kapcsolatos politikájára ld.
Elekes Lajos: Hunyadi, i. m. 335–341.

³⁶ *Reizner J.*: i. m. 46–49.

³⁷ Uo. 50–51.

A BAJOR ÁLLAMI ÉS KERÜLETI CÍMEREK*

A Wittelsbachok

A Wittelsbach-ház jelentős szerepet játszott Bajorország történetében. Kezdetben a hercegi címet viselték 1180-tól, amikor a bajor területeket I. Wittelsbach Ottó hűbérbe kapta I. Barbarossa Frigyes-től.¹ A hercegi család később pfalzi, alsó- és felsőbajorországi ágakra szakadt. A 14. században a német-római császári címet is sikerült megszerezni, amikor (Bajor) Lajost császárrá koronázták. I. Miksa (1597–1651) a harmincéves háborúban a Katolikus Liga vezetőjeként II. Ferdinándot támogatta, cserébe megkapta a választófejedelemi méltóságot (amit Pfalztól elvettek) 1623-ban,² amit a vesztfáliai béke is szentesített.³ Az idősebb Wittelsbach ág kihalása után kitört a bajor örökösödési háború. A sulzbachi oldalágból származó rokon, Károly Tivadar (1777–1799)⁴ lépett a trónra, aki el akarta cserélni a Habsburgokkal Bajorországot az osztrák Németalföldrét. Halála után a zweibrückeni Wittelsbachok szereztek meg Bajorországot, akik 1806–1918 között Bajorország királyai voltak.⁵

Állami címer

Bajorország ma is használatban lévő államcímereit az 1950. június 6-án kiadott törvény határozza meg,⁶ melynek előzményeként, a királyság bukása után 1923-ban megalkották a Bajor Szabadállam első címerét.⁷

A kiscímer

A rutás pajzs a Wittelsbach-ház egykori címere, amely szerepel a seligenthalai cisztercita kolostorban – a család temetkezési helye volt a 16. századig – ma

is látható Wittelsbachokat ábrázoló színezett faszoborcskák között I. Lajos herceg kezében. A szobrokat kivitelük alapján nagy valószínűség szerint 1320 körül készítették, amikor alsó-bajorországi XIV. Henrik, IV. Ottó és XV. Henrik nagy találkozót szervezett a kolostor alapításának évfordulóján őseik tiszteletére.⁸ Kétségtelen, hogy ekkor ezt a címet már családi címernek tekintették. Ez a rutás címer első utókorra maradt színes ábrázolása (1330) is.⁹

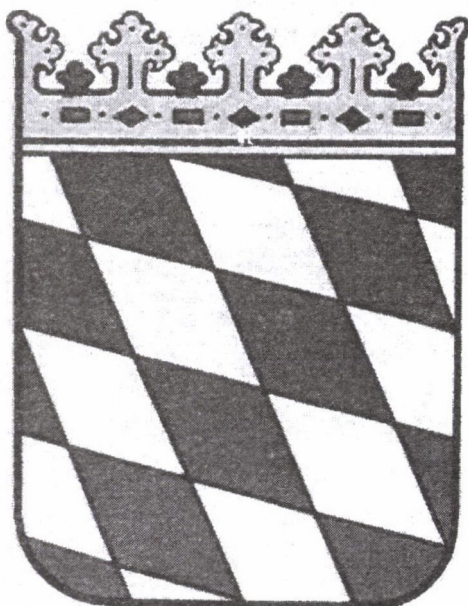
A fennmaradó pecsétek tanúsága szerint azonban a 13. század első harmadáig a Wittelsbachok – mint a császár hatalmának helyi képviselői – címerükön sást viseltek.¹⁰ Majd 1220 körül egy a szélein ékekkel tagolt harántpályát ábrázoló címerkép is feltűnik I. Lajos második lovaspecsétjén, ami talán az első családi címerábrázolás.¹¹

A rutás címer eredetileg a Bogen család 1204–1239 között használt címere volt. Legrégibb ábrázolása Bertold gróf 1209-ben készült pecsétjén látható.¹² Amikor az utolsó bogeni gróf, a gyermektelen Albert halála 1242-ben bekövetkezett, a családi javakat – a címet is beleértve – a Wittelsbachok örökölték,¹³ mivel I. Lajos felesége Ludmilla, korábban III. Albertnek, Bogen grófjának a felesége volt, így II. Lajos bajor herceg és IV. Albert mostohatestvérek voltak.¹⁴ Kétségtelen azonban, hogy II. Lajos 1247-ben vésetett címerespecsétjén már a ruták szerepeltek.¹⁵ Későbbi lovaspecsétjén (1280) a címer sisakdíszeként két szarv szerepel, amelyre leveles tölgyfaág fonódik.¹⁶ A III. Ottó¹⁷ korából származó pfennigeni rutás címer felett hercegfő látszik, ám ez az ábrázolás később nem terjedt el.¹⁸ A 14. században (Bajor) Lajosnak a Német-Római császári címet is sikerült megszerezni,¹⁹ szokványosnak nem mondható uralkodása során,²⁰ a családi címer mesteralakját – a

* Elhangzott a Debreceni Egyetem Hatvani István Szakkollégiumának konferenciáján Debrecenben, 2005. december 1-jén.

rutákat – megbecsülése jeléül Castruccio Castrani degli Antelminelli birodalmi zászlótartó, Lucca hercege számára adományozta.²¹ A császár 1338. február 8-án Bonifác gróf és Egecius Carbonesi számára adományozott címert Piacenza mellett. A harántnegyedelt pajzs alsó és felső mezejében a bajor ruták, a jobb- és bal oldali mezőben aranyban a birodalmi fekete sas látszik.²² XIV. Henrik Litvániába vezetett hadjárata során egy „castrum capitale”-t (Bayerburg) alapított, aminek „nomen et insignia armorum et vexilli terre Bavarie” adományozott. A császár 1337-ben, unokaöccse, XIV. Henrik végakarata szerint Litvániát a Német Lovagrend nagymesterének adományozta.²³ Az adománylevélben látható ábrázoláson Lajos császári díszben látható, előtte a Rend nagymestere Dietrich von Altenburg áll, kezében háromszögletű rutás zászló.²⁴ A rutás címer és a pfalzi oroszlán negyedelt pajzsban I. Albert 1353. évi címeres pecsétjén szerepel először, később ez az ábrázolás állandósult,²⁵ innentől kezdve beszélhetünk a bajor nagycímer kialakulásáról.

A mai bajor kiscímer kékkel és ezüsttel jobbháránt rutázott pajzs,²⁶ melyen ötágú nyílt leveleskorona nyugszik (1. ábra). Az állami kiscímer használatára a kerületi körzetek és a települések²⁷ mellett az anyakönyvi és közjegyzői hivatalok, valamint az egészségügyi és oktatási intézmények jogosultak.²⁸

1. ábra

A nagycímer

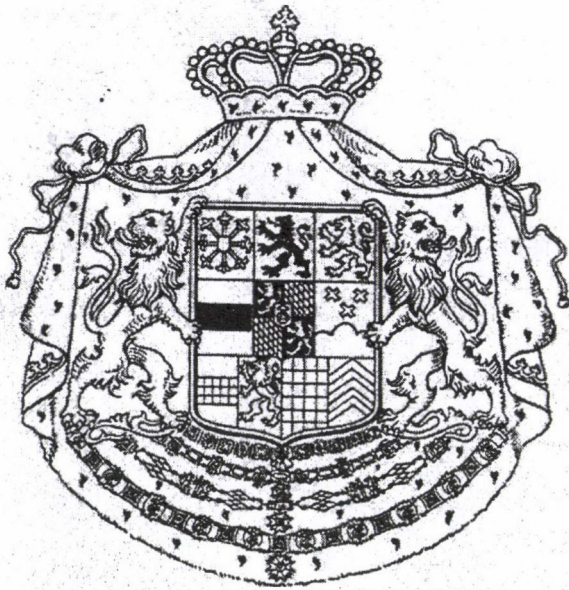
A hagyományosnak tekinthető ruták a pfalzi oroszlánnal negyedelt címerpajzsban a 14. század óta szerepelnek.²⁹ Erre a címerre a 15. században vörös szív-pajzsban aranyszínű birodalmi alma került, amit 1544-ben V. Károly császár privilégiumlevelével a főétekfogó mesteri tisztség jelképévé tett.

A harmincéves háború során (a pfalzi rokonoktól) megszerzett választófejedelemi méltóság jelképe a süveg (Kurhut) 1623 óta díszítette a bajor uralkodók címereit.³⁰ (2. ábra)

2. ábra

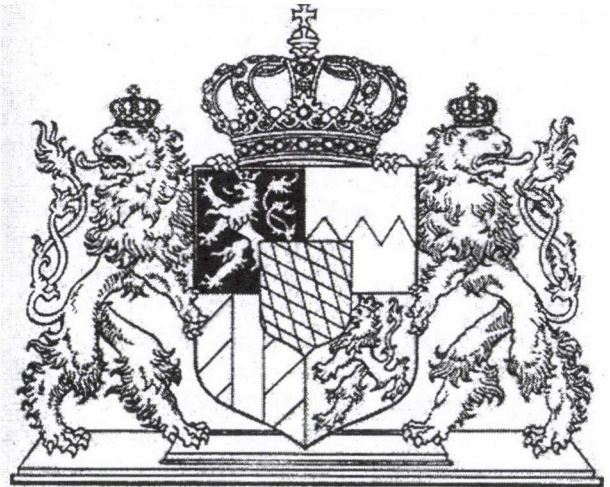
A Károly Tivadar 1777. évi trónralépte után vésetett pecsétjén látható nagycímeren a választófejedelem birtokában lévő területek címerei mellett igénycímer is szerepelnek. A nagycímeren heraldikai sorrendben Kleve, Jülich, Berg, Moers, Bergen op Zoom, Mark, Veldenz, Sponheim és Ravensberg címerei. A középcímer 1–4. mezejében a pfalzi oroszlán, a 2–3.-ban a ruták láthatóak. Erre szív-pajzsként a birodalmi alma került. A pajzs fölött lévő hermelinnel bélelt bíbor címersátor borul. Ezen a választófejedelemi süveg, a pajzs alatt az Aranygyapjas Rend, a Szent Hubertus és Szent György Rend, valamint a Pfalzi Oroszlánrend jelvényei látszanak. A címert kétoldalt ágaskodó oroszlánok tartják.³¹ (3. ábra)

3. ábra

Utódja IV. József Miksa (1806-tól király I. József Miksa néven) 1799. évi pecsétjén elődje címerét kör alakú pajzsra helyezte és kiegészítette Rappoltstein és Hohenack címerével. Második címerespecsétjére (1805) még tizenhat újabb mellékcímert vésetett: négy kisebb rajnai területét, Mindelheim, Leuchtenberg, würzburgi érsekség, frank hercegség, bambergi érsekség, Augsburg, Freising és Passau, a kempteni és otto-beureni főapátság és Helfenstein címerét.³²

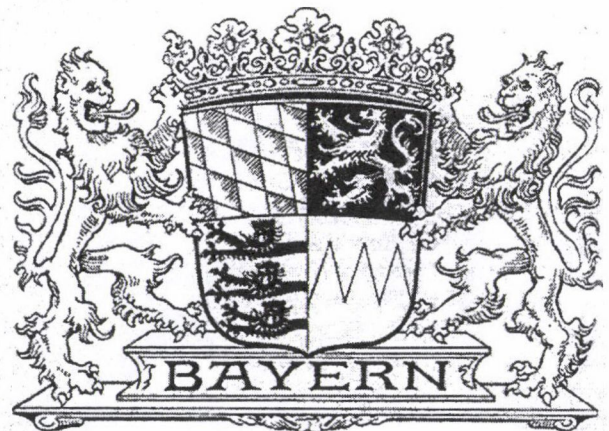
Egy évvel később megszületett a bajor királyság első címere. A királyi rendelet szerint a korábbi sokféle címer helyett a negyvenkét rutát kell a címerben alkalmazni, mert az „a királyság minden Bajorországgal egyesült területét jelképezi”. Erre vörös szív-pajzs került, ebben a lebegő királykorona – mint a szuverenitás szimbóluma – alatt egymásra harántfektetett aranyszínű lándzsa és aranymarkolatú, ezüstpengéjű kard látszik. A címersátor és a rendjelek a Károly Tivadar-féle 1777. évvel azonosak, azzal a különbséggel, hogy a választófejedelmi süveget a királyi korona váltja fel, valamint, hogy a pajzstartó – ezentúl koronás – oroszlánok kétoldalt egy-egy huszonegy-huszonegy rutás bannert tartanak.³³ I. Lajos 1835. október 18-án kiadott rendelete szerint a korábbi területi címerek helyett az új bajor államban egyesült néptörzs (Volksstämme) jelképeit kell alkalmazni. A negyedelt pajzsmezőkben a pfalzi oroszlán, a frank ékek, Burgau őrgrófság és Veldenz (ezüstben ágaskodó, arany-

4. ábra

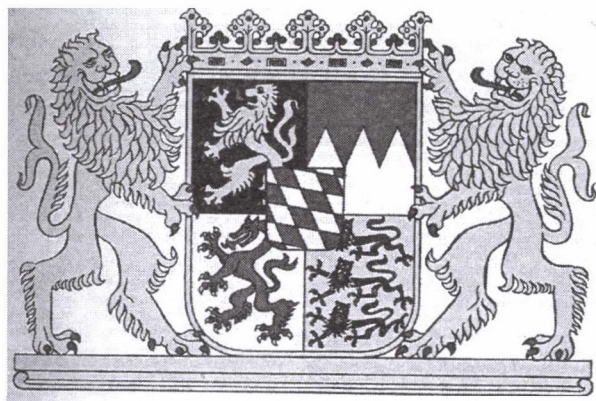
koronás kék oroszlán) címere, ezen szív-pajzsban a rutás címer látszik.³⁴ (4. ábra)

A királyság megdöntése után megalkotott új címer negyedelt: első mezéjében a ruták, a másodikban pfalzi oroszlán, a harmadik aranyban balról előtűnő, három lépő, fejével szembenéző fekete oroszlán, az utolsóban a frank ékek látszanak. A címert – a népszuverenitást jelképező – nyílt leveleskorona ékíti, a pajzstartók a koronától megfosztott oroszlánok.³⁵ (5. ábra)

5. ábra

Az 1950-ben megállapított nagycímer negyedelt pajzsban nyugvó szív-pajzsot ábrázol (6. ábra). A címer használatára az államapparátus központi és középszintű hivatalai és képviselői jogosultak: a bajor államelnökök, a parlament, és a kerületek, amelyek a településekhez hasonlóan szintén nem használhatják hivatali

6. ábra

pecsétjeiken saját címereiket.³⁶ Ez az összetett címer az egykori bajor királyságot alkotó területek címereit egyesíti, mely címereknek külön-külön története van.

Az első fekete mezőben ágaskodó, jobbra forduló, vörössel fegyverzett, kétfarkú arany (sárga) oroszlán látható („rajnai-pfalzi oroszlán”).³⁷ A címer színei Conrad von Mure címerkönyvében szerepelnek először a 13. század közepén. A címerkép annak állít emléket, hogy I. Lajos bajor herceg fia, II. Ottó és a Welf palotagróf, Henrik lánya Ágnes házassága után, 1214-ben II. Frigyes király a pfalzi grófságot hűbérbe adta a Wittelsbachoknak,³⁸ illetve annak, hogy 1777 és 1918 között a Wittelsbach-ház pfalzi ágából származtak a bajor trón betöltői.³⁹ A Wittelsbachok Birodalomban betöltött méltóságai elismeréseképpen 1229-től az oroszlán vörös koronát viselt. IV. Bajor Lajos korában a pfalzi oroszlán már a bajor címer szerves része, legalábbis erre utal az, hogy amikor a császár 1338 májusában Albertus de Prato fainak Jacobusnak és Fenciusnak oroszlános címerét kibővíti, „*coronam de armis nostri ducatus Bavariae*” adományozza.⁴⁰ A koronát 1923-ban a köztársasági érzelmek kifejezéseként eltörölték, ami azóta nem szerepel a bajor nagycímer ábrázolásaiban.⁴¹

A második vörös mezőben három ezüst (fehér) ék, a „frank gereblye”⁴² látszik. A címet a würzburgi püspökök használták, akiknek Barbarossa Frigyes 1168-ban a Frankföld hercege címet adományozta.⁴³ A püspökség címere és bannere folyamatosan változott – csak a színei maradtak állandóak –, legalábbis erre utal az, hogy száz év alatt legalább négy típusból maradtak ábrázolások. A zürichi címertekercsen a würzburgi püspök gonfanonja hasított, a heraldikai jobb oldalán vörössel és ezüsttel vágott, hátsó mezeje ezüsttel és vörössel ötször vágott,

a későbbiekben vörös-ezüst negyedelt zászlót használtak.⁴⁴ A „frank gereblye” és a negyedelt zászló első együttes előfordulása Wolfram von Grumbach püspök tumbáján (1333) figyelhető meg,⁴⁵ pecséten a Johann von Egloffstein püspök (1400–1410) számára készített tyariumon jelenik meg,⁴⁶ ám a 14. század utolsó harmadában a püspökség által veretett félgaras címere ismét a frank gereblyét ábrázolja.⁴⁷ A címer 1804 óta szerepel az államcímekben.⁴⁸

A harmadik ezüst mezőben ágaskodó, jobbra forduló, kék színű, vörös nyelvű párdurc, a karintiai herceg Spanheim-ház címere volt.⁴⁹ Ebben a minőségben 1163 óta, stájer örgrófként 1159, stájer hercegeként 1182 óta használták a párdurcot címerképként a fennmaradt szfragsztikai emlékek szerint.⁵⁰ A család bajor ága (Ortenburg-Kraiburg grófjai) 1209-ben hűbérbe kapta Alsó-Bajorországot.⁵¹ II. Rapoto pecsétjén 1228-ban pajzs nélküli mezőben jobbra forduló párdurc látszik. A család fiágon III. Rapoto halálával kihalt, az örököső Erzsébet, akitől 1259-ben Wittelsbach XIII. Henrik⁵² (a család alsó-bajorországi ágában I.) – aki időközben hűbérbe kapta Alsó-Bajorországot – megvette a családi birtokokat. Ezzel együtt megszerezte a párdurcot, mint címerállatot is, ugyanis még ebben az évben vésetett lovaspecsétjén a lovag kezében lévő rutás pajzs mellett, a ló takaróján a pfalzi oroszlánt ábrázoló címerpajzs mellett a párdurc is feltűnik.⁵³ A párdurcos címerről korabeli színes ábrázolás nem maradt fenn, ám hagyományosan ezüst mezőben ágaskodó vörös párdurcként jelenik meg, ennek ellenére az államcímer 1950. évi szabályozásakor a párdurc színét kékben határozták meg.⁵⁴

A negyedik arany mezőben három jobbra forduló, lépő, fejével szembenéző, vörössel fegyverzett fekete oroszlán látszik⁵⁵ – a Hohenstaufok régi címere –, akik 1197–1220 között sváb hercegek voltak.⁵⁶ V. Frigyes pecsétjén 1181-ben még egy oroszlán látszik, a Bigot-féle címerkönyvben (1253) a három oroszlán szerepel, csak hogy itt a pajzsmező fekete és az oroszlánok aranszínűek.⁵⁷ A címer az egykori sváb területek Bajorországhoz tartozó részeit szimbolizálja,⁵⁸ az államcímekben 1923-ban került. Emellett Württemberg címerében 1806 óta szerepel, és jelenleg ugyanezt a címerképet használja (1954 óta) Baden-Württemberg is.⁵⁹

A szív-pajzs a Wittelsbachok fentebb már említett kékkel és ezüsttel jobbharánt rutázott pajzsa, amelyet 1806–1923 között negyvenkét rutával ábrázoltak.⁶⁰

A címertartóként hagyományosan két ágaskodó, vörössel fegyverzett arany oroszlánt alkalmaznak. A pajzson ötágú, nyílt leveleskorona nyugszik.

A bajor zászló fejlődése

A jelenlegi bajor állami lobogó a rutás címer színeit viseli: az 1946. december 2-án bevezetett zászló fehér-kék bikolór, emellett azonban a történetileg kialakult rutás zászló is megmaradt. A huszonegy fehér és kék rutának úgy kell elhelyezkednie a zászlón, hogy a heraldikai jobb oldalon lévő felső sarkában kettészelt fehér ruta legyen.⁶¹ Emellett létrehoztak egy hivatali zászlót is, amely a bajor állami színeket hordozza és a nagy államcímert ábrázolja. Így a miniszterelnök késsel keretezett fehér mezőben, az államminiszterek a fehér-kék bikolór, az államtitkárság vezetője fehér-kék standarton használhatja a nagy államcímert.⁶²

Az első bajor vonatkozású zászlóábrázolás a zürichi címertekercsen maradt fenn. Később a ruták, a „rajnai-pfalzi oroszlánnal”, negyedelt pajzsmezőben alkalmazva szerepeltek a bajor zászlón.⁶³ A Leonhard von München által 1337-ben készített iniciálén háromszögletű zászlón látszanak a ruták.⁶⁴ A 15. század közepétől kezdve a negyedelt címerre szív-pajzsban felkerült a birodalmi alma is.⁶⁵ Az I. Miksa győzelmi menetét ábrázoló színes metszetén a három bajor herceg zászlóján is ez az ábrázolás tűnik fel.⁶⁶ A harmincéves háborúban alkalmazott különböző zászlók is a kék-fehér színeket hordozzák.⁶⁷ A bajor gyalogság által használt, 1686-ban készült, szélein tölgyfaág-motívummal díszített, fehér alapszínű standarton babérkoszorúval övezve is ez a címer látszik, amelyen hercegi korona nyugszik.⁶⁸ A napóleoni háborúk korából származó zászló a fehér-kék rutákat hordozza.⁶⁹ Bajorország királyai 1806–1835 között a rutákkal és pfalzi oroszlánnal negyedelt zászlóján vörös szív-pajzsban megjelenik saját címerük is: lebegő királykorona alatt lándzsza és kard.⁷⁰ Az I. Lajos király által 1841-ben bevezetett új típusú bajor hadi-zászlók már porosz mintára készültek.⁷¹

Kerületi címerek

A Bajor Szabadállam hét közigazgatási egységből áll, melyek korábban a bajor uralkodó fennhatósága alatt álló, egykori szuverén kisállamok voltak. A kerületi címerekre is jellemző, hogy a korábbi tradíciókat tiszteletben tartva lettek megszerkesztve, így gyakran megismétlődnek az államcímer egyes elemei.

Közép-Frank kerület (*Mittelfranken*)

A hasított pajzs jobb oldala vágott; ennek felső mezeje ezüsttel és feketével négyelt, alul a „frank gereblye”, a bal oldali arany pajzsmezőben kitért szárnyú vörössel fegyverzett fekete sas látszik. Az ezüst-fekete címert 1240 óta a Hohenzollernek használták, akik nürnbergi várgrófként a vidék nagy területeinek hűbérurái voltak.⁷² Később a Hohenzollernek Ansbach-Bayreuth örgrófjai lettek, ám székhelyük továbbra is Nürnberg maradt.⁷³

A sas motívum a német-római birodalom címeréből⁷⁴ származik, és az egykori szabad birodalmi várost, Nürnberget jelképezi, amelynek kiscímerében ma is szerepel a sasmotívum.⁷⁵

Felső-Frank kerület (*Oberfranken*)

A pajzstalp vörös mezőben három ezüst ék, fölötte kétszer hasított pajzs. Jobb oldalon arany mezőben balra forduló, vörössel fegyverzett, ágaskodó fekete oroszlán ezüstszínű balharánt fonál. Középen ezüsttel és feketével négyelt mező, hátul feketével és arannyal ötször vágott mezőn jobbharánt elhelyezett zöld leveleskorona. A „frank gereblye” a würzburgi káptalan, később érsekség címere volt, amely 1835 óta szerepel a bajor államcímerben is.

A fekete oroszlán a bambergi apátság egykori címere, amit 1108 óta használtak.⁷⁶ Az ezüst-fekete mező a nürnbergi várgróf címeréből származik.

A fekete-arany vágásos mező a zöld koronával eredetileg a szász királyságban 1918-ig uralkodó Wettinház címere volt.

Alsó-Frank kerület (*Unterfranken*)

A pajzsfőben Frankföld címere (vörösben ezüst ékek), alatta késsel és vörössel hasított mező. A jobb oldali kék mezőben jobbharánt elhelyezett arany lándzsán vörössel és ezüsttel negyedelt, kétszer rovátkolt zászló; a bal oldali vörös mezőben hatküllős ezüst kerék látszik.

Az ezüst ékek a terület egykori hűbérurait, a frank hercegi címet viselő würzburgi püspököket szimbolizálják.

A vörössel és ezüsttel negyedelt zászló a würzburgi egyház fentebb már bemutatott régi bannere.

A hatküllős kerék a mainzi érsekség egykori címeréből származik, arra való utalásként, hogy Alsó-Frankföld nagy területei tartoztak egykor a választófejedelmek közé tartozó érsekek birtokai közé.⁷⁷

Alsó-Bajorország (Niederbayern)

Hasított pajzs jobb mezejében a kék-ezüst ruták, baljában ezüst mezőben ágaskodó vörös leopárd látszik. Mint fentebb láttuk a rutapajzs a Bogen, majd Wittelsbach család címere volt.⁷⁸

A párduc a Spanheim család ortenburgi ágának címeréből származik.⁷⁹ Színe az államcímerétől eltérően itt a hagyományos ábrázoláshoz hasonlóan vörös. II. Wittelsbach Henrik (az alsó-bajorországi ágból) lovaspecsétjén szerepel először együtt a címert ma alkotó két elem: a ló takaróján két pajzs látszik, elől a ruták, hátul a párduc.⁸⁰

Felső-Bajorország (Oberbayern)

Felső-Bajorország címerében kék-ezüst rutázott pajzsfő alatt fekete mezőben ágaskodó, vörös koronás és vörössel fegyverzett, kétfarkú arany oroszlán látható.

A ruták 1209-ben tűntek fel Bogen grófjainak címerében,⁸¹ majd kihalásuk után a Wittelsbach család kezdte használni (1247). Felső-Bajorország volt a Wittelsbach-birtokok magja München központtal.

Az Alsó-Pfalz címeréből átvett „rajnai-pfalzi oroszlán” az államcímerben is szerepel, ott azonban a tradicionális ábrázolással szemben nem visel koronát.⁸²

Sváb kerület (Schwaben)

Arany pajzsfőben növekvő, vörössel fegyverzett fekete kétfejű sas, a fejek fölött arany nimbusz látszik.⁸³ A hasított pajzs jobb oldali mezeje vörössel és ezüsttel ha-

sított. A bal oldali ezüsttel és vörössel balharánt vágott pajzsban középen arany cölöp látszik.

A kétfejű sas a birodalmi címerből származik, és a sváb birodalmi városokra, valamint a birodalmi lovagok gazdag birtokaira emlékeztet.

A vörössel és ezüsttel hasított mező az augsburgi egyházi kerület (amely 1803-ig állt fenn) címeréből került Svábföld címerébe.⁸⁴

A világi birtokosokat jelképezi Burgau őrgrófság harántvágott címere,⁸⁵ hiszen ezen a területen a 18. század végéig számtalan kisebb birtokos osztozott. A terület csak 1805 óta tartozik Bajorországhoz. Az itt élő sváb népesség kötődését erősítendő, Burgau címerét 1806-ban az államcímerbe is beemelték, ahol 1923-ig szerepelt.⁸⁶

Felső-Pfalz kerület (Oberpfalz)

A kerület címerpajzsa hasított, alul betölt ékkel. A jobb oldali fekete mezőben balra fordulva a vörös koronát viselő „rajnai-pfalzi oroszlán” látható; a bal oldali mező kékkel és ezüsttel rutázott. A betölt ék vörös mezejében két egymásra harántfektetett ezüstsínű kulcs van.

Az oroszlán Pfalznak a bajor területekhez tartozó részét jelképezi a rutákkal együtt. Az 1837-es területrendezés után a kerület az „Oberpfalz und Regensburg” nevet kapta.⁸⁷ Ezt szimbolizálja a vörös ékben korábban szereplő birodalmi alma⁸⁸ felcserélése Szent Péter – a város egyházának védőszentje – kulcsaival, amelyek Regensburg legrégebb, 1211. évi pecsétjén is szerepelnek.⁸⁹ Az egykori birodalmi város ma is ezt a címerképet alkalmazza.⁹⁰

Szálkai Tamás

JEGYZETEK

¹ Morby, John E.: A világ királyai és királynői. Bp., 1991 (a továbbiakban Morby: i. m.) 194.

² Schilling, Heinz: Aufbruch und Krise. 1517–1648. Das Reich und die Deutschen. é. n. 318.

³ A vesztfáliai béke. In: Kora újkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Szerk.: Poór János. Bp., 2000. 68. és 83. jegyzet.

⁴ Morby: i. m. 196.

⁵ Morby: i. m. 196.

⁶ A törvény 1950. október 12-én lépett hatályba. Stadler, Klemens: Wappen in Bayern. Ausstellungskatalog. Neustadt a. d. Aisch, 1974 (a továbbiakban Stadler: i. m.) 122. és Stadler, Klemens: Deutsche Wappen. Bundesrepublik Deutschland. Bremen. I–VIII. Band. 1964–1971. IV. k. 1965 és VI. k., 1968 (a továbbiakban Stadler: D. Wappen. IV. / Stadler: D. Wappen. VI.) 4.

⁷ Stadler: i. m. 140.

⁸ Volkert, Wilhelm: Die Wappenabzeichen des Landes Bayern („Insignia armorum terrae Bavariae”) (a továbbiakban Volkert: i. m.). Zum Bayerische Landesgeschichte (ZBLG) 44. 1981. 679.

⁹ A 19. század végén restaurált szoborról korábban készült fotón is kék-ezüst a színezés. Volkert: i. m. 679–680. és Stadler: D. Wappen. IV. 7.

¹⁰ Már I. Wittelsbach Frigyes rajnai palotagróf 1166. évi lovaspecsétjén megjelenik a sas a lovag gonfanonján és címerpajzsán. További sasos ábrázolás látható VI. és VIII. Ottó palotagrófok pecsétjein (1179. és 1207.), valamint I. Lajos első lovaspecsétjén is (1207. k.) Stadler: i. m. 134–136.

¹¹ Ez a címerkép azonban csak 1229-ig szerepel az ábrázolásokon. A családi címer teóriáját erősítheti az a tény, hogy egy 1230 körül vert Wittelsbach-pfennigen ismét a császári sas jelenik meg. Stadler: i. m. 134. és 136.

¹² A pecsét a müncheni Bajor Állami Főlevéltár pecsétgyűjteményében található. Stadler: i. m. 127.

¹³ Érdekes adalék, hogy a javakat öröklő Ludmilla a címert is megszerezte, hiszen a nők ebben a korszakban nem használtak (vagy ha igen, ezek ma nem ismertek) saját címert. A bajor hercegnők is az atyai címert használták pecsétjeiken, néhány eset-

ben a férjük címerével egyesítve (házassági címerek), de olyan példa eddig nem volt ismert, hogy egy korábbi házasság után a másodikban az előző család címerét használta volna. Volkert: i. m. 680–681., Nyáry Albert: A heraldika vezérfonala. Bp., 1886. 143. és 201. 2. jegyzet.

¹⁴ Volkert: i. m. 680.

¹⁵ Stadler: i. m. 127.

¹⁶ A szarvakat később ezüst, a tölgyfaágat arany színben használták. Stadler: D. Wappen. IV. 7. és Stadler: i. m. 128.

¹⁷ 1305–07 között magyar király. A Képes Krónika elbeszélése szerint Magyarországra vonulásakor elhagyta a Venceltől kapott csobolyóba rejtett Szent Koronát. A korona kilenc évszázada. Szerk.: *Katona Tamás*. Bp., 1979. 65–67. és *Benda Kálmán-Fügedi Erik*: A magyar korona regénye. Bp., 1979. 32–33.

¹⁸ Stadler: i. m. 129.

¹⁹ Morby: i. m. 174.

²⁰ *Gaxotte, Peter*: Geschichte Deutschlands und der Deutschen. Freiburg im Greisbau. I-II. Band. Rombach, 1965–1967. I. kötet. 260–263.

²¹ A címert Giovanni Villani krónikaíró írja le: futó kutya, amelyen rutákkal megrakott harántpólya látszik. Volkert: i. m. 678.

²² Ez a legrégibb fennmaradt császári címeradományozó oklevél. Volkert: i. m. 678.

²³ Az oklevél szövege és az ennek élén álló iniciálé is Leonhard von München kancelláriai jegyző munkája Volkert: i. m. 676.

²⁴ Úgy tűnik, hogy a birodalmi kancellárián egyértelmű volt, hogy a lovagi zászló átadásával a név, címer és zászló is átruházásra kerül. Volkert: i. m. 676–677.

²⁵ Néhány évvel korábban a rutás címer a brandenburgi sas mellére helyezett szív pajzsban szerepel Bajor Lajos fiának, V. Brandenburgi Lajosnak (1323-tól brandenburgi őrgróf) 1349. évi első címeres pecsétjén. Ugyanő 1356-ban negyedelt pajzs 1–4. mezéjébe a rutákat, a 2–3. mezőbe a sást vésette. Stadler: i. m. 129.

²⁶ A címer mesteralakját vekninek (Wecken) is nevezik. *Gritzner, Maximilian*: Handbuch der heraldischen Terminologie. Nürnberg, 1890. (J'Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Einleitungsband) 49.

²⁷ A magyarországi gyakorlathoz hasonlóan a települések és közigazgatási egységek Bajorországban sem használhatják hivatali pecsétjeiken saját jelképeiket, csak az államcímert.

²⁸ Stadler: D. Wappen. IV. 4.

²⁹ Ld. a kiscímernél.

³⁰ Stadler: i. m. 137.

³¹ Stadler: D. Wappen. IV. 9–10. p és Stadler: i. m. 138. és XVI. t.

³² Stadler: i. m. 138–139.

³³ Stadler: i. m. 139. és XVI. t.

³⁴ A négy „nép”: bajor, rajnai németek, „frankok” és svábok. Utóbbiakat Burgau címere szimbolizálja. Veldenz címere kivétel, ez ugyanis a zweibrückeni Wittelsbachok családi jelvénye. Stadler: i. m. 139–140. és Stadler: D. Wappen. IV. 10. és (9.) 3. ábra.

³⁵ Stadler: i. m. 140., Stadler: D. Wappen. IV. 10. és (9.) 4. ábra.

³⁶ Az 1950. évi nagycímert prof. Eduard Ege tervezte. Stadler: D. Wappen. IV. 4.

³⁷ Ugyanígyen színeket mutat Brabant történeti címere is, de a „brabanti oroszlának” csak egy farka van. Ez szerepel ma Belgium címerében is. *Znamierowski, Alfred*: Zászlóenciklopédia. Bp., 2000. (a továbbiakban Znamierowski: i. m.) 146.

³⁸ Stadler: i. m. 124.

³⁹ *Mirow, Jürgen*: Geschichte des deutschen Volkes. Köln, 1996. 127.

⁴⁰ A címer így a palotagrófság címerével azonos lett. Volkert: i. m. 678–679.

⁴¹ Stadler: i. m. 125.

⁴² A mesteralak népies elnevezése a 16. század elejétől, amely később beépült a heraldikai szaknyelvbe is. Stadler: i. m. 132.

⁴³ Stadler: i. m. 132.

⁴⁴ Stadler: i. m. 132.

⁴⁵ Stadler: i. m. 133.

⁴⁶ Rentzmann: i. m. 31. t. 213. ábra és Stadler: i. m. 134.

⁴⁷ Stadler: i. m. 133. XV. t.

⁴⁸ Stadler: i. m. 133.

⁴⁹ Ilyen látható Bernát herceg 1209-es lovaspecsétjén is. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. I–XXI. Bp., 1887–1901. Karinthia és Krajna. VI. Bp., 1891. 66.

⁵⁰ Stadler: i. m. 130.

⁵¹ Stadler: i. m. 130.

⁵² Felesége Árpád-házi Erzsébet, IV. Béla magyar király lánya; harmadik fiuk Ottó Alsó-Bajorország hercege (1290–1312) és Magyarország királya (1305–1307) volt. *Wertner Mór*: Az Árpádok házassági összeköttetései. Turul. 4. 1885. 155.

⁵³ Stadler: i. m. 131.

⁵⁴ Stadler: i. m. 130.

⁵⁵ Korabeli színes ábrázolások hiányában a címer akkori színeit nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani. Mai színeit egy comburgi falkép (1226) és a Hohenstaufok rokonságához tartozó waldburgi Turchessen család címere (1260 k.) alapján rekonstruálták. Stadler: i. m. 132.

⁵⁶ A Hohenstaufok 1220 után a birodalmi címert használták, elhagyva korábbi oroszlános címerüket. Uo.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Ezt a címert használta korábban a sváb kerület is. *Rentzmann, Wilhelm*: Numismatisches Wappen-Bilder Lexicon. (A továbbiakban: Rentzmann: i. m.) Berlin, 1876. Reprint: Berlin, 1980. 22. t. 75. ábra. és Stadler: i. m. 131.

⁵⁹ Znamierowski: i. m. 143. és Stadler: i. m. 132.

⁶⁰ Stadler: D. Wappen. IV. 7.

⁶¹ A bajor Alkotmány 1.§. 2. bekezdése alapján.

www.verfassungen.de. Bayerische Verfassung. Stadler: D. Wappen. IV. 6. és Znamierowski: i. m. 143.; Stadler: i. m. 110. és 122.

⁶² Rajtuk kívül az állami rend- és határvédelmi szervek vezetői is használhatják a címert. Stadler: D. Wappen. IV. 6. és Znamierowski: i. m. 68.

⁶³ Stadler: i. m. 132.

⁶⁴ Volkert: i. m. 676.

⁶⁵ Stadler: i. m. 137. és Stadler: D. Wappen. IV. 9.

⁶⁶ Znamierowski: i. m. 39.

⁶⁷ *Wise, Terence*: Military Flags of the world. (A továbbiakban Wise: i. m.) Poole, 1977.

⁶⁸ Znamierowski: i. m. 77.

⁶⁹ Wise: i. m. 137. és 263. ábra.

⁷⁰ Znamierowski: i. m. 54.

⁷¹ Znamierowski: i. m. 79. és Wise: i. m. 157. és 369. ábra.

⁷² Az ezüst-fekete címer a Hohenzollernek ősi címere, amihez a 14. században vörössel és ezüsttel osztott keretben, arany mezőben ágaskodó fekete oroszlán társult. A címer sisakdíszét, a „veres fülű kinövő arany kopót” IV. Frigyes nürnbergi várgróf 1317. április 10-én Liutold von Regensburgtól 36 márka ezüstért

vette a korábban használt „hársfa levelekkel behintett cél-tábla” helyett. A vétel nem ment minden probléma nélkül, hiszen az új sisakdísz az Oettingenek is használni kezdték, amiből végül hosszú per keletkezett. Három bajor hercegből és a leuchtenbergi grófból álló választott bíróság úgy döntötte el az ügyet, hogy a vita tárgyát képező sisakdísz mindkét fél használhatja, de az Oettingeneknek a kutya fülén megkülönböztetésül ezüst harántpólyát kell alkalmazniuk. Stadler: i. m. 84. és Nyáry: i. m. 59.

⁷³ A mai Mittelfranken területe nagyjából az ansbachi őrgrófság egykori területével esik egybe.

⁷⁴ A birodalmi sas IV. Károly császár uralkodása alatt lett kétféjű, szemben a német királyság egyfejű sasával. Nyáry: im. 41–42.

⁷⁵ A város eredeti címere a királyfejű sas (Königskopfadler), amit később nőfejű és mellekkel (Jungfrauenadler) is ábrázoltak. 1936 óta ez a város nagycímere. A Konrad von Mure által ábrázolt címerben elől a nürnbergi várgrófok, hátul vörössel és ezüsttel ötször harántvágott mező látszik. 1350 óta szerepel az első mezőben a birodalmi sas. Ez utóbbi változatot használják ma kiscímerként. Stadler: i. m. 98. és Stadler: D. Wappen. VI. 31.

⁷⁶ Stadler: D. Wappen VI. 45. és Rentzmann: i. m. 24. t. 1. és 11. ábra.

⁷⁷ Stadler: D. Wappen. VI. 60. és Rentzmann: i. m. 28. t. 56. ábra.

⁷⁸ Ld. 13. jegyzet.

⁷⁹ Ld. fentebb.

⁸⁰ Stadler: i. m. 131.

⁸¹ Stadler: i. m. 127.

⁸² Ld. fentebb.

⁸³ A fejek fölött lévő nimbusz 1422-ben jelenik meg először a birodalmi címerben, Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt. Nyáry: i. m. 42.

⁸⁴ Augsburg város címerében a vörös-czüst pajzsmezőn arany oszlopfőn zöld cirbolyafenyő-toboz nyugszik. Stadler: D. Wappen. IV. 22., Rentzmann: i. m. 33. t. 180. ábra és 11. t. 202. ábra.

⁸⁵ A terület birtokosai sokáig az Oettingenek voltak, akiknek a címere Burgau címerévé vált.

⁸⁶ Stadler: D. Wappen. IV. 10.

⁸⁷ 1933-ig volt érvényben a szabályozás.

⁸⁸ A vörös mezőben lebegő aranyszínű birodalmi alma V. Károly császár adományaként 1544-ben jelent meg a bajor nagycímerben. Stadler: i. m. 137.

⁸⁹ Stadler: i. m. 98.

⁹⁰ Stadler: D. Wappen. VI. 48. és Rentzmann: i. m. 27. t. 173. ábra.

2. KISEBB ROVATOK

A KOSSUTH-CÍMER TERVE 1956-BÓL

Az 1949. évi ún. alkotmánycímer, mely a Szovjetunió tagköztársaságainak címerei mintájára készült, Magyarországon néhány év alatt a zarnokság jelképévé vált. Az 1956-os forradalom és szabadságharc „heraldikai néptételel” távolította el ezt az államcímet, amikor a zarnokság díszletei (vörös csillag, vörös zászló, Sztálin-szobor stb.) megsemmisítésének sorában az első órában kivágták, kitepték nemzeti zászlónk közepéből.¹

A szegedi egyetemisták már 1956. október 22-én írásban követelték a Kossuth-címer visszaállítását, tekintettel annak 1848–49-es szerepére és jogára.² A továbbiakban sem volt olyan, pontokba szedett forradalmi követelés, amelyből a Kossuth-címer hiányzott volna.

Ezekben a forradalmi napokban Légrády Sándor (1906–1987), festő, grafikus és bélyegtervező, megalkotott egy grafikai lapot a Kossuth-címerrel, amely valószínűleg bélyegterv. A mű befejezetlenül maradt fenn. Kivitelezve azonban, mint az újra független Magyarország postabélyege demonstrálhatta volna államunkat, ha a szovjet hadsereg el nem tiporja a forradalmat és szabadságharcot. Manapság is szoktuk idézni Légrády mondását: „A bélyeg az állam névjegye.” A korunkban felbomlott Szovjetunió és Jugoszlávia utódállamainak postabélyegkiadásainak is szinte mindig a történelmi címerek ábráival veszik kezdetüket.

Magyarországon a hatalmat restauráló erők, bár a Kossuth-címer visszavételét megígérték,³ éppen Légrády Sándorral újabb, az ő eszméiknek megfelelő címet tervez-

tettek 1957-ben. Ez lett az úgynevezett Kádár-címer. Az ugyancsak szovjet mintájú címer közepére, pajzsba helyezte a piros-fehér-zöld nemzeti színeinket. Szájhagyomány szerint még ezért a megoldásért is meg kellett küzdenie megbízóival.

Horváth Lajos

Légrády Csobán Ákos magánemlékv kiadása (2006 október)

JEGYZETEK

¹ Bertényi Iván: Új magyar címertan.

² Először közölte a Jövő Mérnöke, a Budapesti Műszaki Egyetem lapja 1956. október 23-án. 1956 sajtója. Tudósítások Kiadó, 1989. 1.

³ A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 26. számú határozata értelmében a Magyar Népköztársaság címere a

Kossuth-címer. Ennek alapján Dedics Imre, posta-vezérigazgató a 21.910/postatitk. rendeletével elrendelte a Kossuth-címer használatát. Postaügyi Értesítő, Bp., 1956. dec. 8. Ez a lapszám a fejlécében már Kossuth-címerrel jelent meg.

A MAGDEBURGI JOG KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPÁBAN.
BESZÁMOLÓ A MAGDEBURGI EIKE VON REPGOW-ÖSZTÖNDÍJ KERETÉBEN
VÉGZETT KUTATÁSOKRÓL

A Magdeburg városához kötődő Eike von Repgow-díj a német jogtörténet számára első jelentős német nyelvű mű, a Sachsenspiegel szerzőjének nevét viseli. Heinrich Apelnek a 13. századi mű alkotóját ábrázoló bronz plasztikáját Magdeburg, Sachsen-Anhalt tartomány fővárosa és a magdeburgi Otto von Guericke Tudományegyetem közös támogatásával ítélik oda. A minden évben kiosztott díjat Sachsen-Anhalt tartományhoz kötődő jelentős tudományos tevékenységet végző kutató kaphatja. Az odaítélő kuratórium 7 tagú, akik közül 3 fő a várost, 4 fő pedig az egyetemet képviseli. Az eddigi díjazottak között jeles német és külföldi nyelvészek, jogtörténészek szerepelnek. 1998-ban Prof. Dr. Ernst Echler nyelvész, 1999-ben Prof. Dr. Günter Mühlpsfordt történész, 2000-ben Prof. Dr. Ruth Schmidt-Wiegand germanista és jogtörténész, 2001-ben Prof. Dr. Jürgen Goydke jogtörténész, 2002-ben Prof. Dr. Heiner Lück jogtörténész, 2003-ban Prof. Dr. Friedrich Wilhelm Ebel jogtörténész, 2004-ben Prof. Dr. Danuta Janicka lengyel jogtörténész kapta meg a díjat. Ez után változás történt a díj életében, és a már jelentős tudományos eredményt elért német és külföldi tudósok mellett, tudományos munkájuk kezdetén álló kutatókat is támogatnak a díj nevét viselő ösztöndíjjal. Az Eike von Repgow-ösztöndíj odaítélésére először 2005-ben került sor, amelyet a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Történeti Doktori Iskolában a Közép- és Korai Magyar Történeti Tanszéken működő doktori programban Dr. Ladányi Erzsébet egyetemi docens PhD-hallgatójaként, e sorok írója kapott meg. Az ösztöndíj ünnepélyes keretek közötti átadására 2005. november 24-én Magdeburgban került sor. A tudományos ülés keretében Európa legfiatalabb egyetemének, a magdeburgi Otto von Guericke Tudományegyetem rektora Prof. Dr. Klaus Erich Pollmann és a város polgármestere Bernhard Czogalla adták át az ösztöndíjról szóló oklevelet.

Az ezzel az eseménnyel párhuzamosan zajló *Das Magdeburger und Lübecker Recht als Grundlagen für ein neues Europa* címet viselő tudományos konferencián a korábbi díjazottak közül számosan jelen voltak. Prof. Dr. Friedrich Ebel *Rechtsenstehung und Rechtstransfer im Spiegel der Überlieferung (Magdeburger und Lübecker Recht)* címmel, Prof. Dr. Danuta Janicka *Zur Topographie der Städte des Magdeburger Rechts in Polen: Das Beispiel Kulm und Thorn* címmel tartottak előadást.

A fent említett konferencia címe is arra a németországi intézmények valamint közép-, illetve kelet-európai kutatók közötti együttműködésre utal, amely feladatának a középkori német városjog ebben a térségben való elterjedésének vizsgálatát tekinti. Ennek a közös munkának a gondolata és működtetése, szervezése a Szász Tudományos Akadémia rendes tagjának, a Halléban és Wittenbergben működő Martin Luther Tudományegyetem Jogi és Gazdaságtudományi Karán a Polgári jog és az európai, a német és a szász jogtörténeti tanszék tanszékvezetőjének Prof. Dr. Heiner Lücknek a nevéhez fűződik. Mindkét intézmény kutatási tevékenységének része a Szász Tükör és a Magdeburgi Jog közép- és kelet-európai jelenlétének kutatása.

A lipcsei székhelyű Szász Tudományos Akadémiát 1846-ban alapították. A kisebb-nagyobb megszakításokkal működő intézmény három tartományhoz (Sachsen, Sachsen-Anhalt, Thüringen) kapcsolódó jelentős kutatási feladatokat lát el. Az Akadémia elnöke Prof. Dr. Uwe-Frithjof Haustein, helyettese Prof. Dr. Ernst Schlegel, a fenti témát is kutatási területének tekintő Filológiai-történeti Osztály pedig Prof. Dr. Heiner Lück irányítása alatt áll. Az Akadémia 70 tudományos munkatársának egyike Dr. Wieland Carls, aki korábban a Berlini Szabad Egyetemen tevékenykedő, 2005 decemberében elhunyt Prof. Dr. Friedrich Ebellel dolgozott együtt. 2000-ben jelent meg *Der Rechte Weg* című közös kétkötetes művük¹, annak a Friedrich Ebel által végzett felbecsülhetetlen értékű munkának a részeként, amelynek eredménye egyes Magdeburghoz köthető jogforrások felkutatása és kiadása. Carls a vezetője tehát annak a Szász Tudományos Akadémián működő műhelynek, amelynek témája a *Das sächsisch-magdeburgische Recht als kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost- und Mitteleuropas*. E műhely tudományos munkatársa a földrajzi nevek kutatásának területén jelentős eredményeket elért Dr. Inge Bily is. A Prof. Dr. Ernst Eichler és Prof. Dr. Heiner Lück akadémiai rendes tagok által irányított, Európa több országára kiterjedő tudományos munka célja annak a kutatása, hogy a német jog, különös tekintettel a Szász Tükörré és a Magdeburgi Jogra a közép- és kelet-európai országok közül melyekre és milyen hatást gyakorolt. A kutatásba eddig bevont országok Csehország, Észtország, Fehér-Oroszország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Oroszország, Románia, Szlovákia, Ukrajna és

Magyarország. Az elsősorban szláv nyelvterületekre kiterjedő munka a jogi természetű eredmények mellett nyelvészeti kapcsolatokkal is foglalkozik, azaz igyekszik felmérni, hogy a német nyelv milyen hatással bírt ezen országok jogi nyelvére. Megkísérik korabeli források vizsgálatával feltárni, hogy a német nyelvű szakszókincs és a német jogi intézmények a szláv nyelvekben milyen módon vannak jelen. E munka tudományos és szervezési, egyeztetési feladatai egyaránt az Akadémia műhelyére hárulnak. Az Akadémia könyvtárának részét képezi saját gyűjtésű házi könyvtárunk, amely országonkénti és nyelvenkénti bontásban rendelkezik a témához kapcsolódó példányokkal. Folyamatosan bővítik azt a mintegy 2500 címszót tartalmazó saját adatbázist is, amely a témában Németországban, illetve a kutatásba bevont országokban megjelent tanulmányokat, monográfiákat tartalmazza rövid megjegyzéssel a leleghelyre vonatkozóan.

A kutatómunka mellett a szintén a tudományos tevékenység körébe tartozó, a témával foglalkozó tudományos konferenciák rendezése is része a Szász Tudományos Akadémia és a Martin Luther Tudományegyetem Jogi Karán működő Prof. Dr. Heiner Lück vezetése alatt álló tanszék által összefogott nemzetközi munkának. A 2006. augusztus 23. és 26. között a Sachsen-Anhaltban található Tangermündében megrendezett tudományos konferencia Tangermünde, die Altmark und das Reichsrecht. Impulse aus dem Norden des Reiches für eine europäische Rechtskultur címet viselte, fő témája pedig Johann von Buch, 14. század elején élt glosszator tevékenysége volt. A Szász Tudományos Akadémia munkatársai közül Dr. Peter Neumeister *Die Altmark in der Landes- und Reichsgeschichte des Spätmittelalters* címmel, Dr. Frank-Michael Kaufmann *Die Glossen zum Sachsenspiegel – Brücken zum Reichsrecht* címmel tartottak előadást. Kaufmann a vezetője annak a szintén a Szász Tudományos Akadémia keretei között működő Prof. Dr. Rolf Lieberwirth akadémikus által irányított tudományos műhelynek, amely a *Monumenta Germaniae Historica – Sachsenspiegelglossen* elnevezést kapta.

Prof. Dr. Heiner Lück tudományos tevékenységének elismeréseként 2006-ban az újraegyesítés óta eltelt 16 év alatt először Németország keleti területén, Halle an der Saale-ban rendezték meg szeptember 10. és 14. között a 36. Német jogtörténeti ülészakot. E konferencia VI. szekciójának témája a *Stadtrechte in Ostmitteleuropa* címet viselte. A szekció munkájának irányítója a münsteri egyetemről Prof. Dr. Ilpo Tapani Piirainen volt, a nyitóelőadást Prof. Dr. Ruth Schmidt-Wiegand tartotta, aki Stolp város példáján keresztül vizsgálta azt a jelen-

seget, hogyan hathatott egy városra egyszerre a Lübecki és a Magdeburgi Jog. A téma kapcsán létrejött nemzetközi együttműködést jól példázta az a tény, hogy a további előadók külföldről érkeztek. Közülük elsőként Dr. Marek Biszczanik lengyel germanista Schweidnitz és környékének városi jogával kapcsolatos kutatásait ismertette, majd Szlovákiából Dr. Ivan Chalupecký levéltáros a mai Szlovákia területén végzett városjoggal kapcsolatos kutatásainak eredményeiről szólt, végül pedig Dr. Jolanta Karpaviciene litván történész a Magdeburgi Jog Litvániában való jelenlétéről tartott előadást.

A kutatás helyszínei

Magdeburg városának az idők folyamán többször bekövetkezett szomorú és tragikus pusztulásának kutatói szempontból egyik legsúlyosabb következménye, hogy a valamikor középkori metropoliszként emlegetett város történetére nézve napjainkban csak igen szerény emlékekkel rendelkezik. Így a helyi városi könyvtár (*Stadtbibliothek Magdeburg*), ugyan gyűjtőkörének tekinti a város történetét taglaló könyvek és folyóiratok gyűjtését, a kívánatosnál mégis jóval kisebb állománnyal rendelkezik. A könyvtár állománya a mostoha múlt ellenére rendelkezik az Altbestand és a Magdeburg és környékének történetét tárgyaló művek gyűjtésével foglalkozó Territorialkundlicher Bestand nevű részlegekben jó néhány a kutató számára értékes, a város történetéhez kapcsolódó, azzal foglalkozó – másutt nem, vagy csak nehezen fellelhető, főleg 19. századi – művel. Ezek közé tartoznak egyebek mellett F. W. Hoffmann² Magdeburg történetének első kiadása, az először 1866-ban megjelent *Geschichts-Blätter für Stadt und Land Magdeburg* című folyóirat példányai is. A könyvtár negyedik emeletén található az a centrum, amely a kutató modern kor szerinti technikai eszközigényét minden szempontból kielégíti. A Peter Petsch irányítása alatt álló intézmény lehetőségei szerint mind tudományos, mind technikai szempontból segíti a kutató munkáját.

A Magdeburgi Városi Levéltár (*Stadtarchiv Magdeburg*) is szerényebb iratállománnyal rendelkezik, mint ami a város gazdag és hosszú történelmi múltjából adódna. Következésképpen ez a város Harmincéves háború idején, 1631-ben bekövetkezett első megsemmisülésének és a várost a II. világháború utolsó évében, 1945 januárjában ért súlyos bombatámadásnak. 1631-ben a város pusztulásával együtt a középkori városi levéltár is elégett. A 19. századtól kezdődően egyre nagyobb érdeklődés mutatkozott a város múltja iránt,

és ez a tudományos igényű gyűjtőmunkára is jótékony hatással bírt. Az ezt a feladatot ellátó két alapvető városi intézmény, a városi könyvtár és a városi levéltár 1913-ig egy kézben volt. A két intézmény teljes körű szétválasztására 1940-ben került sor. 1940. április 1-jétől a városi levéltár önálló intézményként működik. A II. világháború alatt az állományt a megóvási kísérletek ellenére sem sikerült teljes egészében megmenteni. Az óvárosra vonatkozó A I jelű iratok, a Guericke és az Alemann család iratai, az oklevélgyűjtemény és a pecsétgyűjtemény áldozatul estek a várost ért súlyos légi támadásnak. A levéltár rendelkezik egy 20 ezer kötetes könyvtárral is, amelynek különösen fontos és értékes részét a *Magdeburgica* részleg teszi ki. Ebben régi, többnyire eredeti kiadású, Magdeburg városához kapcsolódó történeti, jogtörténeti művek is megtalálhatóak. A város középkori történetéhez tartozó oklevelek, ülnöki döntvények gyűjtése is a levéltár gyűjtőköréhez tartozik, és *Forschungsstelle Magdeburger Recht* elnevezéssel külön részleget képez. Ezek közül az egyik legteljesebb és eddig legrendezettebb gyűjtemény Görlitz városához kapcsolódik. Az oklevelek másolati példány formájában vannak a levéltár tulajdonában. Ennek a munkának a felelőse Marion Perrin tudományos munkatárs, aki a levéltár vezetőjével Dr. Maren Ballersttel együtt a Magdeburg városának történeti múltját kutatók lelkes segítői.

A magdeburgi Otto von Guericke Tudományegyetem mint Európa legfiatalabb egyetemének egyike, hagyományait tekintve elsősorban a műszaki tudományok területén rendelkezik jelentős eredményekkel és kutatási háttérrel. Jogtörténeti vonatkozásokat tekintve az egyetem könyvtára főleg modern művekkel áll a kutatók rendelkezésére.

A kutatás további helyszíne a Lipcsében működő *Deutsche Bücherei*, amely Németország kettészakításáig tulajdonképpen a nemzeti könyvtár szerepét töltötte be. Az NSZK létrejötte után azonban Frankfurt am Main-ban alapítottak egy másik nem-

zeti könyvtárat is, amelyet az újraegyesítés után sem szüntettek meg. Így ma a 2006. június óta egységesen *Deutsche Nationalbibliothek*-nak nevezett intézmény három székhellyel – Lipcse, Frankfurt a. M., és a zenegyűjteménynek otthont adó Berlin – működik. A hosszú távú tervek szerint mindhárom intézmény egy helyen, Lipcsében fog majd működni. A Német Nemzeti Könyvtárnak megfelelő intézmény, a *Deutsche Bücherei* viszonylag későn, 1913-ban jött létre, így állományát tekintve ettől az évtől kezdve áll rendelkezésre biztos forráslelőhelyként. A könyvtár tevékenységi körének tekinti a mai németországi, illetve német vonatkozású külföldi megjelenésű művek gyűjtésén kívül a megalakulása előtti időben kiadott német vonatkozású könyvek beszerzését is, és ennek érdekében jelentős anyagi erőt áldozva és az egyes művek antikváriumokban való fellelésére fáradságot nem kímélve törekszik. Ennek köszönhetően számos 19. században, illetve a 20. század elején a témában megjelent kiadványt is megtalálhat a kutató a *Deutsche Nationalbibliothek*-ban. A téma bőséges irodalmából a régebbi és a legújabb forráskiadványok és elemző írások közül számos fellelhető itt. Egyebek mellett Hermann Wasserschleben³ német jogforrásgyűjteménye, Paul Laband⁴ művei, Gustav Homeyer⁵ a kutatás számára alapvető fontosságú műve, Ernst Theodor Gaupp forráskiadványai, Raimund Kaindl⁶ magyar vonatkozásokat is taglaló műve, Friedrich Orloff⁷ jogforrásokat tartalmazó gyűjteménye, Leman⁸ kiadásában a Kulm-i Jog található itt meg.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történeti Iskolájában a Közép- és Korajújkori Magyar Történeti Tanszéken folyó doktori képzés keretében Dr. Ladányi Erzsébet egyetemi docens tevékenysége irányította figyelmemet nemzetközi, elsősorban németországi kutatások tekintetbevételére, és ezért próbáltam meg a magdeburgi ösztöndíj elnyerését.

Nikolicza Erika

JEGYZETEK

¹ Ebel, Friedrich-Carls, Wieland-Schelling, Renate: *Der Rechte Weg. Ein Breslauer Rechtsbuch des 15. Jahrhunderts.* Köln-Weimar, 2000.

² Hoffmann, Friedrich Wilhelm: *Geschichte der Stadt Magdeburg nach den Quellen.* Magdeburg, 1845.

³ Wasserschleben, Hermann: *Sammlung der deutschen Rechtsquellen.* Band 2. Leipzig, 1892, Aalen, 1969. (Deutsche Rechtsquellen des Mittelalters)

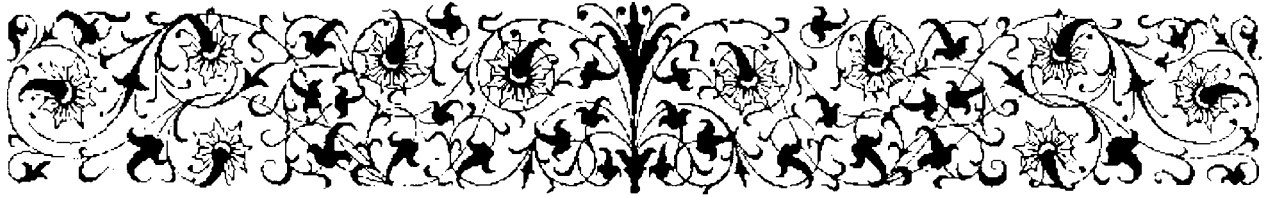
⁴ *Magdeburger Rechtsquellen, zum akademischen Gebrauch.* Hrsg. von Laband, Paul. Königsberg, 1869.

⁵ Homeyer, G.: *Die deutschen Rechtsbücher des Mittelalters und ihre Handschriften.* Berlin, 1856; Weimar, 1931/1934.

⁶ Kaindl, Raimund: *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern.* Gotha, 1907.

⁷ Orloff, Friedrich: *Sammlung deutscher Rechtsquellen.* In 2 Bänden. Jena, 1836, Jena, 1860, Aalen, 1967.

⁸ *Das alte Culmische Recht.* Hrsg. von C. K. Leman. Berlin, 1838., Aalen, 1969.

INTERCONGRESS NAGYKANIZSA. NEMZETKÖZI
HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI KONFERENCIA,
NAGYKANIZSA, 2007. JÚNIUS 2–3.

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2007. június 2–3. között nemzetközi heraldikai és genealógiai konferenciát szervezett Nagykanizsán, a Vasemberházban, a helyi városi önkormányzat és a polgármesteri hivatal támogatásával. A konferenciára a hazaiakon kívül Szlovákiából, Ausztriából, Szlovéniából és Romániából érkeztek előadók. Az ünnepélyes megnyitót Röst János Nagykanizsa megyei jogú város alpolgármestere és Bertényi Iván egyetemi tanár, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság elnöke tartotta.

Az első előadást a svájci Vevey-ben élő *Vajay Szabolcs*, a Magyar Heraldikai és Genealógia Társaság díszelnöke tartotta, *Táguló tanulmányok: a genealógiától a proszopográfiáig és a heraldikától az emblematikáig. Nemzetség és jeltan* címmel. A nemzetségrajznak is nevezett proszopográfia átfogó, szellemes összefoglalását kapta hallgatóság.

Jozef Novák, a Szlovákiai Genealógiai és Heraldikai Társaság díszelnöke *Napjaink heraldikája Szlovákiában* címmel tartott tájékoztatót a Szlovákiában zajló szakmai folyamatokról. Fél évszázados kutatómunkájának összegzése után Kassa és Pöstyén újkori címertörténetén keresztül mutatta be a történelmi címerek szerepét az újak megalkotásánál. Szót ejtett a hibás címerekről is; Szlovákiában is gyakori, hogy a település vezetői határozzák meg, mit tartalmazzon a címer, és hogy nézzen ki, de a laikus városi vezetőkön kívül a rossz mesterek, rajzoló, festők is sokat vétének a heraldika szabályai ellen. Tájékoztatót a 2007-ben megjelenő szlovákiai heraldikai regisztrum hatodik kötetéről, amellyel immár több mint kétezer címer válik publikussá.

Csízi István levéltáros (Magyar Országos Levéltár) *A birodalmi sas magyar főnemesi családok címereiben* című előadásában végigvitte a magyar főnemesi

címeradományokban szereplő sas motívumot. Kitért a Thurzó, a Rákóczi, a Thököly címerekre, magyarázatot keresve annak okára, hogy miért alkalmazták oly gyakran, különösen az erdélyi főnemesek címereiben a birodalmi sast

Körmendi Tamás, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, Történelmi Segédtudományok Tanszékének oktatója a *Középkori város-címerek pajzstartói* című előadásában a téma vázlatával ismerkedhettünk meg. Példaként Kassa város címerének angyalokat ábrázoló pajzstartóját mutatta be.

Zdenko G. Alexy, a Szlovákiai Genealógiai és Heraldikai Társaság alelnöke *Kommunalheraldik in der Gebrigsregion Hohe Tatra* című előadásában a Magas-Tátra körzetében lévő 15 város, település, köztük Késmárk, Tátralomnic címerét mutatta be. Zdenko szakmai szempontból helyesnek ítélte az 1950-es években a kommunális heraldikában megindult gyakorlatot.

Az első ülészak végén *Czupi Gyula*, a Halis István Városi Könyvtár igazgatója tartott összefoglalót a város történetéről, címeréről és főbb építészeti nevezetességeiről, valamint város környékének természeti értékeiről.

Georg Scheibelreiter bécsi egyetemi tanár *Wappen als Geschichtsquelle. Einige grundsätzliche Überlegungen* címmel tartott a címerek mint történelmi források témakörben előadást.

Harmath S. Arisztid, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtitkárhelyettese *Genealógia és nemzettudat* című esszéjében a családtörténet és a nemzeti identitástudat egymásra hatását fejtette ki. Előadásában elsősorban a hazai némettség, és zsidóság, valamint a kivándorló magyarságnak a család kutatásban is megnyilvánuló, a magyar haza iránt érzett kötődését elemezte.

Rüsz-Fogarasi Enikő, a kolozsvári Babeş–Bolyai Egyetem oktatója *Kolozs vármegyei szolgabírák* címmel az archontológia eddig kevésbé ismert területén végzett kutatásáról számolt be.

Makai Ágnes, a budapesti Hadtörténeti Múzeum nyugalmazott főigazgató-helyettese *Az 1848–49-es magyar emigráció falerisztikája* témakörben a forradalom után Törökországba, Itáliába és az Amerikai Egyesült Államokba emigráltak kitüntetéseiével foglalkozott. A különböző katonai és hivatali pályákon tevékenykedő emigrációs magyarság a befogadó országban erkölcsi támaszt nyújtó magas kitüntetések szerzett. Törökországban az 1851-ben alapított Medzsidi Rendet, a Dicsőség Rend Érdemérmét (1853), a Krími Emlékérmét (1855) és a Kars Emlékérmét adományozták a harcokban kitűnt magyaroknak. Itáliában a Szent Móric és Lázár Rend, a Savoyai Katonai Érdemrend, valamint a Katonai Vitézségi Érem volt a leggyakoribb magyaroknak is adományozott katonai elismerés, de többen megkapták a II. Viktor Emánuel által 1865-ben alapított, az Olasz Egységért és Függetlenségért Vívott Háború Emlékérmét. A katonai emigrációs magyarság saját maga is megszervezte a mára a múzeumok legbecsesebb darabjaként őrzött elismerését, a Honvéd Emlékérmét.

Sallay Gergely Pál, a budapesti Hadtörténeti Múzeum gyűjteményvezető muzeológusa falerisztikai témát dolgozott fel, *Japán–magyar katonadiplomáciai kapcsolatok és kitüntetésadományozás, 1938–1944* címmel. Az adományban részesültek főként a katonai hírszerzés és elhárítás terén jeleskedtek. A magyarok elsősorban a Szent Kincsend közép- és lovagkeresztjét, a japánok a Magyar Érdemrendet kapták.

Richard Hufschmied, a bécsi Heeresgeschichtliches Museum gyűjteményvezetője *Österreichisches Befreiungsmedaille (1946). Ehrenzeichen für die Verdienste um die Befreiung Österreichs (1976)* és *Friedrich Tusek az Österreichische Gesellschaft für Ordenskunde* képviselőjében a *Die Dekorationen des Militärverdienstkreuzes 1849–1945* címmel tartott előadást.

Három előadás hangzott el a magyar Szent Korona kérdéskörében. *Kóczy T. László* és *Várlaki Péter* a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem professzorai *A Velencei Szent Márk Székesegyházban található Pala d'Oro (főoltár hátlap) és a Szent Korona zománcképeinek összehasonlító elemzése* tárgyában tartottak rendkívül szellemes, új megvilágítású kutatásaik eredményéről előadást.

A fentiekkel homlokegyenest más feldolgozású összefoglalást tartott *Holler László* budapesti tudomá-

nyos kutató, *A magyar királyi korona keletkezéstörténetének ellentmondásmentes elmélete* címmel.

Walt F. Jurečič a ljubljanei Heraldikai és Zászlótani Egyesület képviselőjében *Heraldische Theorie und ihre problematik in der heutigen Zeit* címmel adott összefoglalást a szlovéniai kommunális heraldika problémáiról. Előadásából megtudhattuk, hogy Szlovéniában hasonló problémákkal küzdenek, mint Magyarországon vagy Szlovákiában. A helyi önkormányzatok az 1950-es évektől kezdve meghatározó szerepet játszottak a címerek megalkotásában, amelyek között sok, szimbolikájában és színeiben hibás címer található. Szlovénia önállósága óta bekövetkezett változások helyes irányba fordították a kommunális heraldika ügyét. 1993-ban törvényt hoztak arról, hogy az új címereket az önkormányzatok kezdeményezhetik, de annak végleges változatát központi hatóság hagyja jóvá, majd az új címet a Szlovéniai Központi Levéltárban le kell adni. A szlovén települések közül még számosnak helytelen, korábban keletkezett címe van, amelyek átalakításához még hosszú időnek kell eltelnie.

Szluha Márton a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság választmányi tagja *Címeres levelek Nyitra megye levéltárában* címmel kutatásainak eredményéről számolt be. Becslése szerint Nyitra vármegyében mintegy kétezer nemeslevelet hirdettek ki. Következtetését Romhányi József, a 19. század elején működő levéltáros munkásságából, Ethey Gyulának a Magyar Családtörténeti Szemlében közzétett cikkeiből, az 1639. évi megyei és az 1754–1755. évi országos nemesi összeírás adataiból, valamint levéltári kutatásaiból vonta le. A török háborúk időszakára érvényes társadalomtörténeti megállapításai az ország legtöbb vármegyéjére érvényesek. A török háborúknak köszönhetően Nyitra vármegye déli területén élők főként hadi érdemekért, míg az északi részen élők elsősorban gazdasági működésük eredményeként szerezhettek nemességet.

Pandula Attila az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történelem Segédtudományai Tanszékének egyetemi docense *Egyes magyar armálisok falerisztikai vonatkozásairól* címmel tartott előadást. Az előadó kilenc nemesség- és címeradományozó oklevél feldolgozásával elsők között foglalkozik ezzel a témával. A címereslevelek között igen kevés a falerisztikai vonatkozású, ezért ezek tudományos értéke igen jelentős. A bemutatott oklevelek között található Garai Miklós nádor 1416-ban kelt oklevele, amely a Sárkány és a Kendő Rend ábrázolását tartalmazza.

Különleges példány az 1721-ből származó, Farkasch Tivadarnak adományozott, a Magyar Országos Levéltárban őrzött oklevél. A római–bizánci nemes- és címeradományt tartalmazó oklevélben az adományozott megkapta a Konstantin Rend lovagja címet is; különös értékét az szolgálta, hogy bár a címernek nincs falerisztikai vonatkozása, az oklevél részletesen bemutatja az adományozott lovagrendi jelvényeket. Az ismertett oklevelek címerábrázolásában feltűnik még a Lipót, a Szent István, a Katonai Mária Terézia Rend jelvénye, vagy a ritkaságszámba menő uralkodói kegyelmi érem (Püchler Károly József bárói rang és címeradománylevele, 1770). Különösen érdekes az 1837-ben kelt. Lettinger Antal nemesség- és címeradományozó oklevele, amelyben a címer fő motívuma a napóleoni háborúkban kapott Ezüst Vitézségi Érem lett.

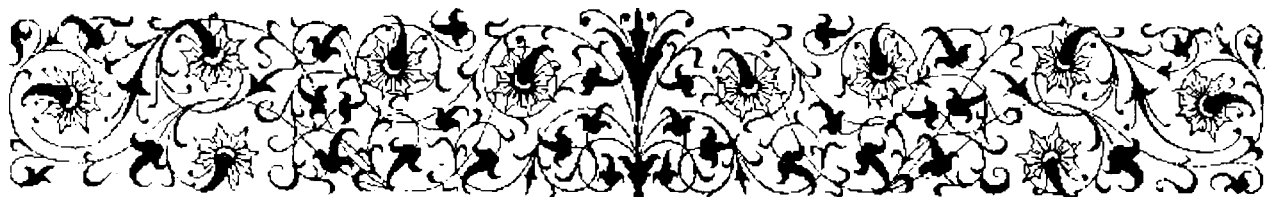
Rainer Pál, a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum régész-muzeológusa a múzeum egyik különleges darabját dolgozta fel *Egy heraldikai díszítésű német késő reneszánsz ládika* címmel. A múzeumba 1905-ben került, 33 cm hosszúságú, 16 cm magasságú és széles-

ségű tárgy 1623. évi keletkezésének idejét a heraldikai díszítés elemzésével lehetett megállapítani. A ládikán szereplő császári pár címerein kívül a korabeli választófejedelmek jelképei láthatók, amelyből a választófejedelmek archontológiájának segítségével jutott következtetésre az előadó.

Vitek Gábor, a Fejér Megyei Levéltár levéltárosa *Szent István király alakja Fejér vármegye jelképein (címer, zászló, pecsét)* címmel foglalta össze legújabb kutatásait. A jól kidolgozott előadásban a 17. századi kezdetektől a 2003-ban hozott jogszabályig ismertette témáját.

A konferencia utolsó előadását *Szemán Attila* tartotta, *Selmecbánya címerének címertartói* címmel. A nagy ívű előadásban a témát az 1275-ből fennmaradt selmecbányai pecséttel kezdte, amely még nem tartalmazott címertartókat, majd jutott el az első pajzstartó sárkányt ábrázoló, 1490-es keltezésű címeres pecséten át a 18. századi gyíkábrázolásig.

Kollega Tarsoly István

KÖNYVISMERTETÉS

*Szögi László: A Gyulafehérvári Érseki Levéltár
és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára. Repertórium.
Gyulafehérvár–Budapest, 2006. 350. (Erdélyi római katolikus levéltárak
1. Szerk.: Szögi László, Bernád Rita)*

Természetes, hogy Erdély történetének, eme országrész és a magyar királyság más tájai közötti kapcsolatok múltjának a kutatásában nélkülözhetetlenek a különböző felekezetek gyűjteményei. Arról, hogy pl. szerencsés módon mennyi értékes dokumentumot rejt a református egyház Kolozsvárott található gyűjteménye, tanulmányok sora tanúskodik. Sajnálatosan a gyulafehérvári katolikus érsekség, illetve az erdélyi káptalan egyházi kezelésben lévő gyűjteménye nem rendelkezett megfelelően rendezett s rendszerezett levéltárral ahhoz, hogy a kutatók az elmúlt évtizedekben használni tudják. Pedig az előző évszázadok pusztulása és pusztításai ellenére is nagy értékű iratanyagról van szó. Erről tanúskodik az a tény, hogy az itt őrzött dokumentumok egyike-másika feltűnt forráskiadványokban. A Kolozsvárott őrzött anyagot használta pl. Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond.

Miközben a gyulafehérvári érseki levéltár egyházi kezelésben volt, addig az erdélyi káptalan egykori levéltára ma több helyen, különböző intézményekben található. Az 1882:23. tc. értelmében az erdélyi káptalan és a kolozsmonostori konvent hiteleshelyi levéltárát (benne a fejedelmi kor dokumentumaival), az erdélyi kormányhatóságok levéltárait egyesítették a Magyar Országos Levéltárral. Így a fejedelmek időszakának legfontosabb forrásai Budapesten kutathatók. A hiteleshelyi és a magánlevéltár szétválasztása sehol sem valósítható meg tökéletesen, így eme korszak dokumentumai fellelhetők a gyulafehérvári gyűjteményekben is. Az az anyag, ami a városban maradt, hányatott sorsot ért meg. A káptalani levéltár

legértékesebb részét, mintegy 12 folyóméternyi (60 láda) dokumentumot (jóformán az összes középkori oklevelet), amelyek az 1246–1912 közötti időszakban keletkeztek, a biztonságos őrzés megteremtése végett 1912-ben szállították át a Batthyaneum épületébe. Midőn a Batthyaneum állami kezelésbe került, a káptalani levéltár s a kolozsmonostori konvent levéltári gyűjteménye a román állam tulajdonába ment át. Az anyag egy jelentős hányada azonban továbbra is egyházi kezelésben maradt.

Az érseki gyűjtemény és káptalani levéltár ezen része, amelyet az érseki palotában és a székesegyház tornyában őriztek, az elmúlt évtizedekben pusztult. Sok esetben az iratok régi rendje megbomlott, szerves fondok összekeveredtek. Elodázhatalan feladattá vált, hogy a romániai rendszerváltás után kedvezővé váló helyzetben az érsekség páratlan történelmi jelentőségű levéltári anyagát megmentsék, és a kutatók számára hozzáférhetővé tegyék. A gondolatot dr. Cicutti Lajos, Rómában élő jogász vetette fel az 1990-es évek elején. A tervet elfogadta a főegyházmegye vezetése. A levéltár helyreállításának, illetve újrateremtésének (mondhatni: történelmi jelentőségű) feladatát Szögi László, Bernád Rita, illetve az ELTE levéltár szakos hallgatói végezték el. A munkálatokat Szögi László szervezte, irányította. Alkalmanként egy-egy magyarországi levéltáros segédkezett. A feladat nem volt egyszerű, hisz az anyag egy részét fertőtleníteni vagy éppen restaurálni kellett. A Papnevelde 38 folyóméternyi iratmennyisége a rendezés során került elő. 8–9 esztendei tervszerű, áldozatkész munka eredmé-

nyeként ma kutatható állapotban, rendezetten, megfelelő raktári körülmények között őrzik a mintegy 1000 iratfolyóméternyi anyagot, s elmondható, az erdélyi (és kárpát-medencei) tudományos kutatás egy újabb jelentős levéltárral gyarapodott. Erről a kitartó munkáról tanúskodik a Szögi László által készített szép repertórium-kötet.

A levéltár bizonyos részeiről korábban is készültek áttekintések. 1906-ban Beke Antal készítette el a káptalani levéltár mutatóját. 1940-ben Boros József állított össze segédletet a káptalan gyűjteményéről. Azonban mindkét mű csak kéziratban olvasható. Ám az érsek-ségen található anyag egészéről átfogó ismertető mind ez ideig nem készült.

Az igényes kiállítású könyvet dr. Jakubinyi György gyulafehérvári érsek szavai vezetik be. A gyűjtemény sorsáról, a rendezés történetéről és elveiről Szögi László körültekintő bevezetése tájékoztatja az olvasót.

A levéltárosok a levéltári rendszer kialakításakor kevés példára támaszkodhattak. Figyelembe vették ugyan a magyarországi gyakorlatot, ám természetesen nem hagyhatták figyelmen kívül az erdélyi sajátosságokat, s számolniuk kellett a nagyarányú iratpusztulással is. Szögi László és munkatársai az érseki gyűjteményt, a káptalani magánlevéltárat, az Erdélyi Katolikus Status Levéltárát egy összetartozó levéltári egységnek tekintették. Eljárásukkal egyet kell érteni, hisz összetartozó, egymással összefüggő intézményekről van szó.

Hét levéltárat (fondcsoportot) alakítottak ki. A tulajdonképpeni érseki levéltár, a káptalani magánlevéltár és az érsekség gazdasági levéltára mellé (a magyarországi katolikus egyházi levéltárakban ez a három fondcsoport szintén megtalálható) negyediknek az Erdélyi Katolikus Status Levéltára került, amit Kolozsvárott őriznek. Az ötödik csoportba helyezték el az egyéb szervek iratait. A hatodik egységet a személyi hagyatékok alkotják. A hetedik csoportot a különböző gyűjtemények képezik.

Az egyes fondcsoportokat további fondokra és állagokra bontották. A levéltárosok arra törekedtek, hogy lehetőségek szerint a fondok eredeti rendjét állítsák helyre, de erre nem mindig volt módjuk. A fontosabb állagokhoz még a megfelelő hivatalok készítettettek iktatókönyveket, segédkönyveket. Ám pl. a rossz őrzési körülmények miatt, az érseki hivatal 18. század második felében, illetve a 19. század első felében keletkezett iktatókönyvei s egyéb segédletei részben megsemmisültek. Sok esetben tehát az iratok egyenkénti átnézésében reménykedhet a kutató.

Minden egyes levéltári egységről, a kutatás módzatairól az egységek előtt olvasható alapos bevezetők tájékoztatják az érdeklődőt. Szögi László arról sem feledkezett meg, hogy – ahol ez lehetséges volt – az iratkezelés fejlődéséről tájékozzon az olvasó.

Az iratanyag kisebbik hányadát teszik ki az 1716 előtti dokumentumok. Összesen mintegy 900 iratról, oklevélről van szó. A legrégebb eredeti dokumentum 1429-ből maradt fenn. Ez a csekély (ám igen értékes) mennyiség nem csak az iratok pusztulásával magyarázható, nem csak az a körülmény teszi érthetővé, hogy a káptalani levéltár legrégebbi része a Batthyaneumban található, hanem azzal is, hogy a gyulafehérvári püspökséget csupán 1716-ban szervezték újjá. Az egyházmegye 18. századi viszonyaira bőségesebb anyag áll rendelkezésre. A gyűjtemény elsősorban a 19–20. század kutatója számára kínál több lehetőséget.

Nehéz rövidre szabott ismertetésben az érseki levéltár egészéről részletes képet adni. A különböző iratsorozatok között megemlíthetjük a Canonica Visitatio-k kötetét, az anyakönyvi másodpéldányokat (sajnos mindenütt akadnak hiányzó évek). Sajnálatos, hogy Kolozsvár anyakönyvei hiányoznak a levéltárból. Szerencse, hogy fennmaradt a gyulafehérvári papnevelde anyaga. Családtörténeti szempontból érdekesek lehetnek a papok személyi nyilvántartásait őrző dobozok.

A gyulafehérvári káptalan magánlevéltárának értékes részét képezik az 1759-től kezdve folyamatosan meglévő jegyzőkönyvek, amelyeknek utolsó kötete 1940-ből maradt meg. A káptalani iktatott iratok, illetve vegyes iratok közötti tájékozódást segítik elő a szerencsésen megmaradt segédletek.

A levéltári anyag gazdaságtörténet szempontjából fontos részét képezik a különböző számadások, elszámolások, amelyek a hajdani püspökség gazdálkodásáról tanúskodnak. Fájó hiány, hogy a püspöki úriszék működését mindössze hat doboz dokumentálja. Sokat segítettek a levéltárosok annak a társadalomtörténésznek, aki az uradalmi tisztviselőréteggel foglalkozna, hisz az iratok közül kigyűjtötték az uradalmi tisztviselők névsorát. Gazdaságtörténeti jelentőségű fondok természetesen a többi fondcsoportban is találhatóak.

Erdélyi sajátosságnak számít az Erdélyi Katolikus Státus, amely a fejedelmi korszakban jött létre, s a katolikus hívek, az egyházmegye önkormányzati szerve volt. A mintegy 150 folyóméternyi iratanyagból álló levéltár Kolozsvárott található. A 19. század második felének története szempontjából értékes forrásanyagot képeznek jegyzőkönyvei, illetve a státusgyűlések

jegyzőkönyvei. A státushoz tartozó uradalmak (pl. Kolozsmonostor) iratai között akadnak ugyan régebbiek is, ám az anyag a 19. század elejétől folyamatos.

Az V. fondcsoportba tartozó intézmények közül a kolozsvári jezsuiták és piaristák levéltára említhető meg. Jelentős iratanyaggal rendelkezik a gyulafehérvári Mailáth Gimnázium. A VI. fondcsoportban olyan személyiségek életére lehet kutatni, mint pl. a levéltáros Beke Antal, a püspökök közül Batthyány Ignác, Márton Áron, Mailáth Gusztáv Károly, az Erdély történetével foglalkozó Bíró Vencel, György Lajos egyetemi tanár stb. A VII. fondcsoport gyűjteményeket foglal magában. Ide kerültek a püspöki körlevelek, fényképek, a pecsétygyűjtemény. A repertóriumból ki-

derül, hogy a levéltár 225 térképe, 594 templom felújítási terve ugyancsak ebben a fondcsoportban található. Az oklevélgyűjtemény (köztük számos középkori okmány másolata) szintén ehhez a fondcsoporthoz tartozik. A kötetet román és német nyelvű összefoglaló zárja. Bizonyos, hogy az alapos és világosan áttekinthető repertórium fel fogja kelteni ismét az érdeklődést ezután a levéltári anyag után.

A repertórium tanúsága szerint a plébániák történetére értékes anyag található Gyulafehérvárott. Ám az egyes plébániákon számítani lehet olyan iratokra, amelyek védelemre szorulnak, s megőrzésre érdeme-
sek.

Draskóczy István

*Bernád Rita: A Gyulafehérvári Érseki Levéltár
és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára II. Oklevél és iratjegyzék. Canonica Visitatiok mutatója.
Gyulafehérvár–Budapest, 2006. 282.
(Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 2. Szerk.: Szögi László, Bernád Rita)*

A Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár rendezése során az értékes oklevelekből (1275/1429–1992) külön gyűjteményt alakítottak ki. Rajtuk kívül még számos olyan különös történeti értékkel rendelkező dokumentum került elő, amelyről a levéltárosok úgy vélekedtek, hogy érdemes rájuk a kutatók figyelmét felhívni. A róluk készített jegyzék kezdetben a gyulafehérvári püspökség helyreállítása (1716) előtti iratokat, okleveleket tartalmazta, utóbb azonban a listát az 1992-ig terjedő időszak emlékeivel egészítették ki. Bernád Rita kitartó munkával a jegyzékbe felvett dokumentumokról rövid fejrögzeteket készített, amelyeket a jelen, szép kiállítású kötetben bocsátott közre. Előre bocsájthatjuk, a művet gyakran fogják a kutatók fellapozni. A gyűjtemény az érseki levéltár minden 1716 előtti dokumentumáról hírt ad, míg az utolsó 300 évből csak a fontosnak ítélt okmányokat találja meg benne az érdeklődő.

A tartalmi kivonatoknak nem az volt a célja, hogy a kérdéses (sokszor terjedelmes) forrás minden vonatkozását tartalmazza, hanem a szerző arra törekedett, hogy kivonatai révén az érdeklődők figyelmét hívja fel az egyes okmányokra. Igaz ugyanakkor, hogy a kutató szívesen olvassa a bővebb tartalmi kivonatokat, bár kutatás során az eredeti dokumentumok vizsgálata aligha kerülhető meg.

Bernád Rita műve összesen 1030 darab regesztát tartalmaz (megjegyezzük, hogy néhány kivonat szö-

vegezése nem egészen világos [pl. 15., 19., 50. sz. stb.], néhol sajtóhibára akadunk). Az 1224–1526 közötti korszakot 46 szöveg képviseli. A 16. század hátralévő részéből 41 tartalmi kivonatot találunk a kötetben. A könyv elsősorban a 17. század (különösen az Apaffy-korszak) kutatóinak érdeklődését fogja felkelteni, hisz 646 regeszta szól erről a korszakról. A szerző összesen 209 18. századi iratnak készítette el a tartalmi kivonatát. Ezen évszázad kutatóiban talán hiányérzet fog támadni a regeszták viszonylag alacsony száma miatt, azonban a megelőző évszázadokhoz képest már ebből a korszakból több dokumentum maradt fenn.

A tartalmi kivonatok önmagukban tanúsítják, hogy a most létrehozott levéltár milyen különböző témák kutatását teszi lehetővé. Mondani sem kell, hogy számos egyháztörténeti vonatkozású regesztát találunk a kötetben. Sok kivonat szól a gyulafehérvári püspökség birtokairól (pl. Alvinc). Több regeszta számadásokra hívja fel a figyelmet (195. sz., 1646., a havasalföldi hadjáratban részt vevő lovas és gyalogos katonák költségei; 270. sz. az erdélyi fejedelmi udvar bevételei, kiadásai 1659-ből; 276. sz. a dési sóbánya számadása 1660-ból; 323. sz., a porta számára készített 12 arany kupa ára; 895. sz., 1715., az alvinci uradalom urbárium; stb.). Tán felkeltheti a figyelmet (a vártartomány gazdag forrásanyaga ellenére) Gyalu 1643-as és 1648-as (190. sz.), nem publikált, s – e sorok írójának tudomása szerint – eddig nem hasznosított urbárium (Jakó Zsigmond:

A gyalui vártartomány urbáriumai. Kolozsvár, 1944. XCVII., illetve David Prodan: *Iobăgia în Transilvania în secolul XVII-lea. I–II.* București, 1986–1987. passim), hisz 1639 és 1648 között jelentős építkezések folytak itt. Az erdélyi szászokról, Vízaknáról több regesztia szól. A dokumentumok jó része eredeti, de találunk olyan kivonatot, amely a levéltár birtokában lévő későbbi másolat alapján készült el.

A gyűjteményben található középkori vonatkozású regeszták döntő része Mohács előtti oklevelek 18. századi (valószínűleg igen különböző színvonalú) másolatai, illetve átírásai alapján készültek, amelyek eredeti példányai számos esetben a Gyulafehérvári káptalan levéltárában fedezhetők fel. Ebből a tényből következik, hogy a kötetben a dokumentum állapotáról, pecsétjéről olvasható megjegyzések nem az eredeti oklevélre, hanem a 18. századi másolatra vonatkoznak.

A levéltár tulajdonában lévő legrégebbi eredeti oklevél a váradi káptalan 1429. április 20-án kiadott okmánya (2. 6. sz. – részlete a borítón látható), amely I. Károly 1313. július 20-án (s nem június 21-én, vö. Erdélyi okmánytár II. Regesztákban jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. Bp., 2004. 212. sz.) kiállított oklevelét tartalmazza. Anjou uralkodónk, IV. László 1275-i okmányát írta át, amelyben a király megerősítette az erdélyi püspökséget Kolozsvár birtokában. Nem derül ki a regesztából, hogy az 1325. december 6-i (9. sz.) oklevél, amely Scolcha és Pachaga eladásáról szól (vö. Erdélyi okmánytár i. m. 546. sz.), középkori avagy későbbi másolat-e.

A kötetben fellelhető középkori dokumentumok jó része azonosítható Beke Antal Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárott (Gyulafehérvárt maradt okiratok) c. összeállításában (Történelmi Tár 1892–1893.), az eredeti példányok alapján készített tartalmi kivonatokkal. Több oklevél valószínűleg más forráskiadványban lelhető fel (pl. 21. sz., amely a nagyszabani ispotályról szól: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* VI. Hrsg. Gustav Gündisch. Bukarest, 1981. 3453. sz.). A 17. sz. oklevél eredetije Eperjes város tulajdonában van (Iványi Béla: *Eperjes szabad királyi város levéltára.* Szeged, 1932. 228. sz., DF. 228620.), a 20. sz. okmány alighanem a Magyar Országos Levéltárban a Dl. 29519. jelzet alatt őrzött oklevéllel azonosítható (eredetileg Gyulafehérvári káptalan országos levéltára). A 46. sz. oklevél (1526. ápr. 23.), amelyben a Hétszék az erdélyi káptalan előtt tiltakozott Alvinc és Borberek eladománoztatása ellen, a Gyulafehérvári káptalan I. protocol-

lum kötetének első dokumentuma (Dl. 31171). Ezen kívül több másolata is ránk maradt (16. század közepéről: Wien, Hofkammerarchiv, Nr. 373. 66–67., 18. század: Dl. 38767, Dl. 104812). A középkori dokumentumok nagyobbik hányada más levéltárakban vagy forráspublikációkban tehát fellelhető. A kora újkori iratok kiadása utáni nyomozás azonban már sokkal nehezebb feladat. Így cseppet sem jöhathat fel a szerzőnek, hogy a kiadvány egysége érdekében nem járt utána annak, hogy az általa regesztázott okmányok hol jelentek meg. Bizonyos, hogy a kötetben említett oklevelek és iratok nagy része ismeretlen a kutatók előtt.

Négy középkorinak tekintett kivonat – e sorok írójára szerint – bővebb magyarázatot érdemelt volna. A 4. és 5. sz. alatt felvett 18. századi átiratban fennmaradt dokumentumok nem rendelkeztek dátummal, de Bernád Rita 13. századnak tartotta őket. Sajnos az igen szűkszavú kivonatok ez esetben nem segítik a kutatót a kérdés eldöntésében. Ugyancsak több figyelmet érdemelt volna a 45–46. sz. alatti két keltezellen forrás, amely az erdélyi püspökség gyulafehérvár-szentmihálykői és gyalui vártartományának jövedelmeiről tájékoztat. Bernád Rita mindkettővel kapcsolatban az 1523. november 23-i dátumot állapította meg. A korábbi levéltári jelzet alapján a két kimutatás – úgy tűnik – azonosítható azokkal a dokumentumokkal, amelyeket hajdan Beke Antal Várdai Ferenc püspök saját kezű feljegyzésének tartott, és 1514-re helyezte őket. Legutóbb Jakó Zsigmond foglalkozott velük, s publikálta a két jegyzéket (Jakó Zsigmond: *Az erdélyi püspökség középkori birtokairól.* In: Szabó István Emlékkönyv. Szerk. Rácz István, Kovács Ágnes. Debrecen, 1998. 148–157., illetve Erdély a keresztény magyar királyságban. Előszó: Benkő Samu. Kolozsvár, 2001. 107–115.). Ő úgy látta, hogy a két kimutatás 1552 körül készülhetett. Nyilvánvaló, hogy a kutatás számára nem közömbös, hogy Mohács előtt vagy éppen a reakövetkező korszakban keletkezett a két forrás.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy Bernád Rita nagy szolgálatot tett a kutatóknak a regesztagyűjtemény összeállításával.

Ugyancsak nagy haszonnal fogják forgatni az egyháztörténet, illetve a mikrotörténelem művelői a kötet második részét, amely az egyházlátogatási jegyzőkönyvek mutatóját tartalmazza. Bernád Rita ugyanis összeállította, hogy az egyházmegye egyes településeire mely kötetben, hol lel rá az érdeklődő. Fontos, nélkülözhetetlen segédlet készült el így.

Draskóczy István

VARGA JÚLIA: *A Nagyváradi Jogakadémia (1780–1848) és a Püspöki Szeminárium (1741–1848) hallgatósága.*

Budapest, 2006. 327. (Felsőoktatástörténeti Kiadványok. Új sorozat 4.)

Korszerű egyetem történeti kutatások nehezen képzelhetők el akkor, ha nem ismerjük azokat a személyeket, akik egyik vagy másik felsőoktatási intézményt látogatták. Tágabb értelemben azonban a névsorok segítségével egy-egy kor értelmiségéről alkothatunk képet. Továbbá a hallgatói névsorok fontos információkkal szolgálhatnak családtörténeti, genealógiai kutatásokhoz, amelyek társadalomtörténeti megközelítést tehetnek lehetővé.

Szőgi László s a körülötte szerveződött kutatói kör tagjai már majd két évtizede keresik, hogy kik voltak azok a magyarországiak az újkorban, akik Európa egyetemeit látogatták. Ő hívta életre a *Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban* (eddig – az OSZK nyilvántartása szerint – 15 kötete jelent meg), illetve a *Felsőoktatástörténeti Kiadványok. Új sorozat c.* kiadványsorozatokat. Eme utóbbi könyvsorozat harmadik köteteként látott napvilágot ebben az esztendőben Heilauf Zsuzsanna Külföldi hallgatók magyar felsőoktatási intézményekben I. rész. 1635–1919 (Budapest, 2006) c. könyve.

Varga Júlia munkája szintén a hazai felsőoktatással foglalkozik. Ő két nagyváradi felsőoktatási intézmény hallgatói névsorát adta közre. A névsorok összeállítása nem volt egyszerű feladat. Ugyan a jogakadémiának külön fondja van a Nagyváradi Állami Levéltárban, ám a 19. század első felében keletkezett matrikulákat nem itt, hanem a Kolozsvári Állami Levéltárban őrzik. Adatokat talált a Helytartótanácsi Levéltárban is. A Nagyváradi Állami Levéltár őrzi a nagyváradi püspökség iratanyagát, amelyben a papi szeminárium 1771. évi bölcsésztanfolyama hallgatóinak névsora lehető fel. A szeminaristák névsorának összeállításakor azonban a szerző elsősorban az egyházmegeyi schematizmusokra tudott támaszkodni.

Osszességében 4865 hallgatónak a nevét sikerült megállapítania, akik közül 4356 személy a Nagyváradi Jogakadémiát, 509 fő pedig a papi szemináriumot látogatta. Varga az egyes nevek mellett feltüntette, hogy az illető hány éves korban iratkozott be, mely társadalmi csoporthoz tartozott (számos esetben adatok találhatóak az apa foglalkozására), honnan származott, mikor lépett át a jogakadémián a bölcsész fakultásról a jogira. Sokszor az is megtudható, hogy valaki korábban hol folytatta iskolai tanulmányait.

Varga a kötet bevezetésében vállalkozott arra, hogy a névsorokat elemezze. A jogakadémiára beiratkozott hallgatók 71%-a a Tiszántúlról (56% közvetlenül erről a vidékről), Partiumból és a Temesi Bánság területéről származott. 18,34% a Felföldről került ide (pedig ott Kassán és Pozsonyban működött ugyanilyen intézmény). Erdélyből a hallgatók 3,1%-a érkezett. A diákság nagyobbik része katolikus volt. Az 1828/29. tanévben a bölcsészhallgatók közül csak minden második tekinthető magyar nemzetiségűnek. Varga foglalkozott azzal a kérdéssel is, hogy kik látogatták a Nagyváradi Jogakadémiát (a bejegyzések mintegy 60%-ánál találni hasznosítható információkat). Megállapítása szerint a hivatalnok, tisztviselő, földbirtokos gyermekek aránya 29%-ot tett ki, míg gazdatiszt, polgár, kereskedő, tanár stb. családból származott a diákok 44%-a. A diákság 16%-ának az édesapja kézműves, földműves, görög keleti pap volt. Érdemes lenne a származás kérdését tovább elemezni. A papi szeminárium adatsorai sajnos finom társadalomtörténeti elemzést nem tesznek lehetővé. Megállapítható azonban, hogy a görög katolikusok aránya fokozatosan növekedett a vizsgált korszakban.

Draskóczy István

*SOLYMOSI LÁSZLÓ: Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban.
Diplomatikai és pecsétani tanulmányok.
Argumentum Kiadó, Budapest, 2006. 370.¹*

Az írásbeliség, a hazai oklevélgyakorlat kezdeteinek a vizsgálata kutatók sorának az érdeklődését keltette fel (pl. Fejérpataky László, Szentpétery Imre, Kumorovitz L. Bernát, Eckhart Ferenc, Hajnal István, Mályusz Elemér, Borsa Iván, Guoth Kálmán, Komjáthy Miklós, Kubinyi András, Gerics József, Györffy György, Mezey László, Érszegi Géza stb., stb., a sor természetesen folytatható lenne). Solymosi László munkásságának egyik szeletét szintén a hazai oklevéladás vizsgálata képezi. Ezzel a témával kapcsolatos 12 írását adja közre most megjelent kötete. A Solymosi által kiválasztott tanulmányok legnagyobb része az 1250 előtti korszakkal foglalkozik. Míg a kutatók jelentős hányadát a királyi oklevéladás érdekelte, addig Solymosi László figyelmét elsősorban az kötötte le, hogy miképpen fejlődött az írásbeliség a királyi udvaron kívül ebben a korai időszakban. A kérdés nem lényegtelen, hisz a társadalmat a szóbeliség szötte át. Az írás ismerete és használata egyházi intézményekhez köthető. Különösen sokat olvashatjuk a kötetben Veszprém nevét, amit kivételesen fennmaradt egyházi levéltárán kívül az Árpád-kor művelődésében betöltött fontos szerepének köszönhet. A könyv az írásbeliség szempontjából bizonyítja ezt a tényt.

A tanulmányok közül a legkorábbi 1984-ben jelent meg, míg az utolsót 2006-ban publikálta a szerző. Az írások javarésze az utóbbi 15 esztendőben született. Számos írás külföldön látott napvilágot. A tanulmányokat az alapos jegyzetapparátus és az aprólékos elemzés jellemzi. Van, amit forráspublikáció zárt le. Solymosi nem feledkezett meg az általa vizsgált jelenségek európai háttéréről. Eljárása érthető, hisz a hazai írásbeliség vizsgálata (mint köztudott) nem képzelhető el a párhuzamba állítható nyugat-európai jelenségek ismerete nélkül. Írásbeliségünk külföldi kapcsolatait vizsgálva a német vonatkozások mellett a könyvben különösen gyakran lehet találkozni a franciaországi párhuzamokkal. Ám a szerző nem feledkezett meg a pápai kancellária hatásáról sem.

A kötet első tanulmánya a *Bevezetés a diplomati-
kába* címet viseli. A Bertényi Iván által szerkesztett *A történelem segédtudományai* c. tankönyv oklevél-

¹ A kötetet 2006. december 8-án Budapesten, a Magyar Országos Levéltárban Kubinyi András és Marosi Ernő akadémikusok, december 20-án Veszprémben pedig Érszegi Géza főlevéltáros, c. egyetemi tanár (MOL – ELTE) mutatta be.

tani fejezetének a szövegével egyezik meg. Solymosi részletesen foglalkozik ebben a fejezetben az oklevél külső és belső jegyeivel, azokkal a gyűjteményekkel, amelyek okleveleket tartalmaznak.

A második írás már az oklevelek külső jellemzőinek sorába tartozó grafikus szimbólumok magyarországi használatát vizsgálta (*Árpád-kori okleveleink grafikus szimbólumai*). A grafikus szimbólumok közé a dokumentum elején látható kereszt (szimbolikus invokáció), a Krisztus-monogram (vagy a C alakú Hebarhard féle chrismon), míg a végén a jogügyletnél jelenlévők monogramja, keresztje tartozik. Mivel a hazai okleveles gyakorlat külföldi hatásra fejlődött, természetes az is, hogy a grafikus szimbólumok sem maradtak le okleveleinkről. Ám nálunk a grafikus szimbólumok alkalmazása nem volt olyan jelentős, mint nyugaton. Elsősorban a 11. században találkozzunk velük, míg a 12. században a számuk rohamosan csökken. Mivel kezdetben az egyházi destinatariusok készítették az okleveleket, számos kiadványon találkozzunk a kereszttel (invokatív szimbólum). Ám ahogy nőtt a királyi udvar szerepe az oklevelek megszerkesztésében, kiadásában, úgy szorult vissza a kereszt használata is. A királyi kancellária ugyanis nem alkalmazott grafikus szimbólumokat.

A következő tanulmány a hiteleshelyi pecsétek megjelenésével foglalkozott (*A hiteleshelyi pecsét-használat kezdetei*). A dolgozat nem kerülhette meg a chirografált oklevelek vizsgálatát. Ez a hitelesítési eljárás nálunk a 12. sz. első felében honosodott meg. Az új hitelesítési móddal az egyes egyházi központoknak, ahol az okmányokat (ha nem is rendszeresen) elkészítették, vállalniuk kellett azt is, hogy a kiadvány egyik példányát megőrzik. Ebben az időben az egyházak még nem folytattak rendszeres oklevéladó tevékenységet. A hitelesítés eszközlárába az egyházi testületeknél a 12–13. század fordulóján vették fel a pecsétet. Az egyházaknak természetesen korábban is volt pecsétjük, amit pl. az istenítéleteknél alkalmaztak. A közhitelűnek tekintett testületi pecsét a 13. század elején tűnt fel, amivel – gyakran – a korábbi, chirografált kiadványaikat is megerősítették. Így a chirografálás lassan háttérbe szorult, noha a privilegiális hiteleshelyi kiadványokon a középkor végéig találkozunk vele.

Guden 1079 táján készült oklevele (*Guden magánoklevele másodlagos pecsétjének eredete* c. tanul-

mány) eredetileg pecsételetlen kiadvány volt. Erre a 13. század elején függesztettek pecsétet. Solymosi arra a következtetésre jutott, hogy ezt a pecsétet a veszprémi káptalan eredetileg az istenítéleteknél használta.

Ugyancsak pecséthasználataink korai korszakának kérdései képezték a következő dolgozat tárgyát (*Az esztergomi káptalan legrégebb pecsétjei*), amelyet két, egymáshoz szorosan kapcsolódó tanulmányból állított össze a szerző. Az esztergomi káptalan pecsétjeit vizsgálva, arra a következtetésre jutott, hogy a testület első olyan tipáriumát, amelyeket oklevelek hitelesítésére használt (az istenítéleteknél alkalmazott pecsét ezt a funkciót nem töltötte be), 1200 táján vették. Ekkor készítették el a veszprémi káptalan tipáriumát is. Az esztergomi pecsétlen templomépületet, illetve koronázási jelenetet ábrázoltak. Ezt a hitelesítési eszközt 1240 tájéknán vonták ki a forgalomból. 1235 táján készítették el a patrónust, Szt. Adalbertet ábrázoló kisebb pecsétnyomót, amely az érvénytelenített nagyobb helyébe lépett, vagyis nem csak kisebb jelentőségű ügyek írásba foglalásakor, hanem fontos dokumentumok kiállításakor is ezt vették elő. Az újabb, nagyobbik pecsétet 1317 táján vették, és I. Károly koronázására emlékeztetett. Ebből a szempontból párhuzamba állítható az uralkodók koronázását ábrázoló szépehelyi falfestménnyel. Az új, nagyobbik pecsét témájának sugalmazója Henrik szépesi prépost lehetett. A káptalan 1397. esztendei statutumai erről a két utóbbi tipáriumról szóltak.

Elsősorban a pecséthasználat kezdetei érdekelték a szerzőt akkor is, amikor a székesfehérvári káptalan hiteleshelyi működésének a kezdeteit tárgyalta (*A székesfehérvári káptalan hiteleshelyi működésének főbb sajátosságai*). Megállapította, hogy az intézmény első pecsétje 1235–1237 között keletkezett, míg a második, kisebbik pecsétnyomót valószínűleg 1250 táján vették. Ezt az utóbbit használták az ideiglenes, kevésbé fontos ügyek hitelesítésére. Sikertelenül megállapítani azt is, hogy 1250 táján vezették be a regisztrumokat. Más magyarországi hiteleshelyeken szintén ezidőtájt kezdték a lajstromkönyveket használni. Azt a körülményt, hogy a fehérvári káptalan országos hatáskörrel rendelkezett, Solymosi azzal magyarázza, hogy az intézményt Szent István alapította, itt temették el első királyunkat, a bazilika papságát szoros kapcsolatok kötötték a királyi kancelláriához. Nem lehet arról sem elfeledkezni, hogy Székesfehérvár az ország egyik központja volt, részben innen kormányozták a királyságot.

A székesfehérvári káptalan pecséthasználata kezdeteit érinti az a tanulmány, amely egy oklevéltani rit-

kaságról, a káptalan által kiállított transzfixumról számol be. Midőn 1235–1237 között a hiteleshely áttért a pecséthasználatra, kezdetben (1252-ig) ilyen módon erősítette meg korábbi kiadványait. Eme oklevéltípus egyik példányát a veszprémi káptalani levéltár máig megőrizte.

A bencés konventek hiteleshelyi vizsgálatáról szóló írás az Árpád-korral (főként az 1250 előtti időszakkal) foglalkozott (*A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdetei*). Solymosi részletes áttekintést adott a 13. század közepe előtti bencés hiteleshelyi kiadványokról. Oklevél intitulációban először 1210-ben tűnt fel egyházi intézmény (Esztergom, Győr). Nem sokkal később, 1215-ben a somogyi konvent (bencés monostorok között először) is megnevezte önmagát az intitulációban. Európában a 11. század óta az apát és a konvent külön pecsétet használt. Ennek a jelenségnek az első magyarországi példája 1201-ből, Pannonhalmáról dokumentálható. Feltűnő, hogy ugyan a bencés konventek jelentős írásbeli tevékenységet folytattak, hiteleshelyként azonban – ebben az időszakban – kevés kiadványt adtak ki. Ez a körülmény azzal magyarázható, hogy a székes- és társaskáptalannak nyitottak voltak a társadalmi igények felé.

A kötet külön tanulmányt szentelt a perjogi írásbeliség kezdeteinek (*A világi bíráskodás kezdetei és az oklevéladás*). A perjogi írásbeliség első dokumentumai a 12. századból (mindössze 8 darab) maradt ránk. Az ítélezés tehát még megmaradt a szóbeliség keretei között, s megbíztak a poroszló emlékezetében. 1210 táján következett be változás, hisz mint egy 1210-ből származó esztergomi káptalani kiadvány megfogalmazta, írásba kell foglalni mindazt, ami peres eljárásban vagy azon kívül történt. Valóban, mind több (bármilyen egyszerű szerkezetű is legyen) ítélettel maradt fenn. A perfolym során írásbeli feljegyzéseket készítettek, amelynek példája napjainkig fennmaradt. A perek során mind nagyobb szerephez jutottak a gyarapodó számú hiteleshelyek, s ezzel mind inkább háttérbe szorult a poroszlók tevékenysége. Ezt segítette elő az 1231. évi törvény ismert intézkedése. A Solymosi László által tárgyalt jelenségek fontosak, hisz a társadalom mindennapjaira (így az ítélezésekre) még a 13. század első felében is javarészt a szóbeliség volt a jellemző.

A főpapi oklevéladás – miként ez az *Érseki és püspöki oklevelek 1250 előtt* című tanulmányból kiderül – 1183-ban indult meg, ettől kezdve vált általánossá. Ebben az évben adott ki Miklós esztergomi érsek oklevelet, s valószínűleg ezidőtájt keletkezett János

veszprémi püspök egy kiadványa. Az egyöntetűség az autentikus pecsét kánonjogi fogalmának a magyarországi elterjedésével, illetve az írásbeliség III. Béla korabeli fellendülésével magyarázható. A főpapi oklevéladás térhódítását mutatja, hogy a 13. század első feléből mintegy 79 kiadvány (72 oklevél, 7 levél) maradt fenn. Kézenfekvő, hogy az egyházfők okmányain észrevehető a pápai kancellária hatása. Ám Solymosi arra figyelmeztetett, hogy a királyi írószerv hatása sem hagyható figyelmen kívül, amelyre szintén jelentős befolyást gyakorolt a szentszéki írásbeliség. A tanulmányt a főpapi kiadványok jegyzéke zárta.

A pápai kancellária hazai hatása képezi a következő tanulmány tárgyát (*A pápai kancellária hatása az oklevéladásra a 13. század közepéig*). A hazai diplomatikát meg-megújuló érdeklődéssel régóta foglalkoztatja a kérdés. Solymosi véleménye szerint a hatás közvetlenül érvényesült. A magyarországi oklevéladás három lényeges formai újítást köszönhet a pápai udvarnak. Így római hatásra alakult ki nálunk az a szokás, hogy az oklevél teljes szövegét átírták. A regisztrumok bevezetése ugyancsak a pápai kancelláriai gyakorlattal magyarázható. Végül az írásbeli kérvényezés megjelenése is a szentszéki hatásnak tulajdonítható (miként ezt IV. Bélával kapcsolatban Rogerius megjegyezte).

A kötet utolsó írása *Az írásbeliség fejlődése az Árpád-korban* címet viseli. A szerző az írásbeliség alatt nem csupán az írástudást értette, hanem Hajnal István nyomán a fogalmat társadalomtörténeti fogalomnak tekinti. Így tanulmányában az írás, az írástudók társa-

dalmi szerepéről sem feledkezett meg. Áttekintésében részletesen szólt a különböző kulturális központok tevékenységéről, a könyvkultúra kezdeteiről. Érthető módon azonban érdeklődése középpontjában az okleveles gyakorlat alakulása állt. Hangsúlyozta a királyi kancellária fontosságát. Az *Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* c. munkát felhasználva állapította meg, hogy a 11–12. századból 198, a 13. századból pedig 4221 királyi oklevél maradt meg. A valószínű szám természetesen ennél magasabb lehetett. Ebből a századból mintegy 8–9 ezer oklevél maradt fenn, ami az írásbeliség társadalmi méretű térhódításáról tanúskodik. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a fennmaradt 11–13. századi oklevelek mindössze 6–7%-a erdélyi, holott ez a tartomány képezi a magyar királyság területének az egyhatodát. Ez a körülmény azt sejteti, hogy a keleti régió népessége (tájegységek szerint változó mértékben) fáziskéséssel mutatott érdeklődést az írás iránt. A 13. században mintegy 80 hiteleshely működött a magyar királyságban. Róluk két térképet készített a szerző.

A tanulmánykötetet elsősorban az újabb hazai diplomatikai és pecsétani irodalomról szóló válogatott bibliográfia egészítette ki. A kötet lényeges értékét képezik azok a fényképek, amelyek alkalmasak arra, hogy a tanulmányok mondanivalóját támasszák alá. A könyvet név- és tárgymutató, illetve német nyelvű összefoglaló zárja le.

Draskóczy István

*Mediaevalia Transilvanica Tom. VII–VIII. 2003–2004, nr. 1–2.
Satu Mare, 2006. 165.*

A Szatmárnémetiben több nyelven megjelenő történelmi- és nyelvészeti periodika legutolsó száma a szerkesztőbizottság néhai tagjáról, Engel Pálról emlékezett meg. Olyan tanulmányokat adtak közre, amelyek kapcsolódnak Engel Pál tudományos munkásságához. Engel Pál tudói tevékenységét Adrian Andrei Rusu (Kolozsvárt a Régészeti és Történelmi Intézet munkatársa) ismertette, míg a magyar tudós válogatott bibliográfiáját Szőcs Péter Levente (Szatmárnémeti, Megyei Múzeum) állította össze.

Jakó Zsigmond az utóbbi fél évszázadban Erdélyben megjelent forráskiadói tevékenységet elemezte. Írása a Levéltári Közlemények 75. évfolyamában (2004) megjelent tanulmányának román nyelvű változata. Néhai Kristó Gyula cikke a történelmi Erdélynek a kora-kö-

zépéri magyar királyságban elfoglalt helyzetét vizsgálta. Dolgozata számos adattal igazolta, hogy Erdély az akkori magyar királyság szerves részét képezte, ugyanaz az intézményrendszer, ugyanazok a társadalmi viszonyok alakultak itt is ki, mint a királyságban másutt. Kristó véleménye szerint Erdély lélekszáma a 14. század elejére körülbelül 300 ezer főt ért el, amiből a románok száma 40–50 ezerre becsülhető. Az Árpád-kor történetéhez kapcsolódik Zsoldos Attila írása is, aki az erdélyi királynéi birtokokat vette számba. Megállapította, hogy két olyan uradalom akadt a királyságban, amely az Árpád-kor fennmaradt forrásai alapján mindvégig királynéi birtoknak tekinthető. Az egyikük valószínűsíthetően Vizsoly, míg a másik az

Erdélyben fekvő Beszterce volt. Rusu a 13–14. századi magyar királyságban élő románoknak a várakhoz való viszonyával foglalkozott. Több vár a hajdani román kenézekhez köthető, különösen ott, ahol a legkorábban feltűnik ez a társadalmi réteg (pl. Máramaros, Hátszeg, Temesvidék egyes tájai). A régészeti megfigyelések szerint kis erődítményekről van szó.

Feld István Engel Pál várakkal kapcsolatos eredményeit, nézeteit elemezte. Fontosak Engel kutatásai, hisz Fügedi Erikkel együtt új lendületet adtak a hazai várkutatásnak.

A késő-középkori kenézek, illetve nemes kenézek társadalmi helyzetének az alakulását vizsgálta Ioan Drăgan, a kolozsvári levéltár igazgatója. Megállapította, hogy jelentős hányaduk magyar nemessé vált, s betago- lódott a nemesi társadalomba, míg más részük hajdani birtoka szabadabb, kivételezett helyzetét elveszítve lesüllyedt, még ha a kenéz elnevezést meg is tudta őrizni. A gyulafehérvári egyetem kutatója, Cosmin Popa-Gorjanu historiográfiai cikket készített. Arra volt kíváncsi, hogy az egyes romániai kutatók miként vélekedtek a havasalföldi s moldvai feudalizmusról.

A családtörténet kutatói figyelmét különösen Kubinyi András írása keltheti fel, aki Tárcai János székely ispán (1504–1506 vége/1507 eleje?) életpályáját ismertette. Tárcai János és fivére, Márton törzs-

birtokai Sáros megyében feküdtek. A név ellenére Nagy Lajos 14. századi történetírójával, János kükkülei főesperessel álltak rokonságban, hisz a családot Tótselymesi Apródnak hívták (vagyis nincs közülük a Berzeviczyekkel rokon Tarkői Tárcaiakhoz). Kubinyi javította Daróczy Zoltán tévedéseit (a Turul 1913. évfolyamában ő írt alapos tanulmányt a családról), illetve a még nyitott genealógiai kérdésekre (pl. édesanyja, felesége származása) hívta fel a figyelmet. Márton 1481–1490 között sókamaraispánként tevékenykedett, s fivére, János is pénzügyekhez értő embernek számított. 1496–1498 között Proll Miklós szebeni polgármesterrel együtt erdélyi sókamaraispán lett, majd 1498–1504 között a máramarosi bányavidéket igazgatta. Ezután került a székely ispáni pozícióba. Pályája során jelentős vagyont halmozott fel (pl. övé lett Ónod), s a mágnások közé emelkedett. 1510-ben halt meg. Sírkövét a szlovákiai Szokolca ferences templomában Lővei Pál találta meg. A nagyméretű sírkövet Lővei Pál ismertette a folyóiratban. A Mediaevalia ezen számát Ioan Aurel Pop írása zárja (*Habsburgok és Oszmánok között: Erdély a 16. század közepén*). Munkáját különösen az teszi értékké, hogy a velencei Állami Levéltárban található, 1553-ban keletkezett leveleket publikált.

Draskóczy István

*MILAN SISMIS (kiadó szerk.), JANKA FARKASOVÁ–MILAN SISMIS (szerk.),
a szerkesztésben közreműködött: IGOR GRAUS: Erbové listiny.*

Vernované profesorovi Jozefovi Novákovi.

*A Slovenská genealogicko – heraldická spločnost kiadása, a Kabineton genealógie Slovenskej
Národnej knižnice v Martine közreműködésével.*

Bibliotheca heraldica Slovaca, 5. svázok

Martin 2006. 236 p, gazdag – nagyobbrészt színes – illusztrációs anyaggal

A szép, ízléses kivitelű tanulmánykötet, a Szlovák Heraldikai és Genealógiai Társaság (Slovenské genealogicko – heraldická spločnost) 2005. október 19–20-án tartott „Erbové listiny” (címereslevelek) című tudományos konferenciáján elhangzott előadások szerkesztett változata. A kötetben 13 szlovák, 8 cseh és 1 magyar szakember publikált. Megjegyzendő, hogy a szakma, a nemzetközi konferencia megrendezésével – és a kötettel – a 75. születésnapját ünneplő Jozef Novák professzor – a történelmi segédtudományok szlovák nesztora – előtt tiszteleg.

A kötetben a következő tanulmányok olvashatók: Jozef Novák *Címereslevelek Szlovákiában* (9–16),

Frederik Federmayer *Az Illésházy címer szfragistizikai vizsgálati szempontból. A címereslevélen szereplő címer és a címer alkalmazása a gyakorlatban* (17–33), Juraj Rohác *Hradnai Holy Pál armalista* (34–41), Radislav Ragác *Címereslevél a Fabricius családnak* (42–44), Martin Bartos *A városi polgár Hain család címereslevele* (45–48), Elena Sikorova *II. Lipót címereslevele a nemyslei Mitorvszky Károly főkamara-grófnak* (49–57), Bozena Malacová *Corvin Mátyás király címereslevele Késmárk városának 1463-ból* (58–62), Dusan Buran *A királyi udvar és a városok között. A városok és a káptalani ház között. Művészettörténeti megjegyzések a felsőmagyarorségi*

városok címeresleveleinek díszítéséről a 15. században (63–80), Leon Sokolovsky Klenóc mezőváros címereslevele 1853-ból (81–88), Sarlota Drahosova Bars vármegye története címeresleveleken keresztül (89–94), Rábik Vladimír A színes pecsétviasz használatáról városoknak, mezővárosoknak adományozott privilégiumok (95–120), Marek Stary Címer- és jogállás-adományozások a cseh jog alapján a Fehérhegyi csata előtt és után (121–131), Tomas Krejčík A cseh királyi udvar által kiadott címeres levelek diplomatikája a 14–18. századokban (132–144), Karel Maráz A Slavata család címerének fejlődése a címereslevelek tükrében (145–151), Jiri Brnovjak–Pavel Hrubon Címerrajzok és címercenzúra a cseh nemesség gyakorlatában VI. Károly (1712–1740) uralko-

dásának idején. Adalékok a cseh barokk heraldikához (152–161), Jiri Zupanic Heraldikai szabályok az osztrák császárságban (162–170), Zbynek Zouzelka Nemesítési iratok és azok joga a polgári hivatalok előtt Morvaországban és Sziléziában a 19. század első felében (171–180), Igor Graus Címereslevelek falerisztikai szempontból (181–193), Pandula Attila Egyes címereslevelek falerisztikai vonatkozásairól (194–202), Karel Müller Címereslevelek szövegének átírásáról (203–207), Zdenko G., Alexy Szlovák (vonatkozású) címereslevelek információs értékéről (208–209), Radoslav Ragác Címereslevelek magángyűjteményekben (210–211).

Rainer Pál

VÁSÁRHELYI MIKLÓS–SZLUHA MÁRTON (összeállítása): *Magyar császári és királyi kamarások ősfái 1740–1918. I. kötet A–C.*
Heraldika Kiadó kiadása, Budapest 2005. 558 p
ISBN 963 3204 412 0 – 963 9204 420

A szerzők – egy három kötetre tervezett – munka első köteteként adják közre a magyar császári és királyi kamarások ősfáit.

Nagyobb számú magyar származású kamarás – fő- és köznemes – kinevezésére Mária Terézia uralkodásától kezdődően került sor. A kötet így az 1740-es évektől indít, és 1918-ig, az utolsó magyar király uralkodásának végéig tart. Az áttekintett mintegy 180 év alatt több mint másfélezer magyar személy nyerte el a kamarási méltóságot.

A külföldi származású családoknál – bizonyos értelemben – szűkítették a közlésre kerülők körét. Csak akkor került be ezekről adatcsoport, ha az adott familia honfűsítést (indigenátust) szerzett az országgyűlés által, továbbá ha házasság vagy királyi adomány folytán magyarországi földbirtokosok lettek, ha olyan méltóságot mint pl. septemvir, koronaőr, helytartóság stb. töltöttek be, vagy aktív részesei voltak a vármegyei életnek, és ott hivatalt (pl. alispán, követ) vállaltak.

Ezzel szemben nem kerültek be a kötetbe az osztrák felső arisztokrácia azon tagjai, akik (adomentség szempontjából) szintén indigenátust nyertek, vagy a Főrendi ház tagjai lettek, de nem éltek Magyarországon, és nem beszéltek a magyar nyelvet.

A szerzők igyekeztek az elérhető teljes levéltári anyag-, illetve könyvészeti források alapján összeállítani az érintett személyek kamarási ősfáit. A jelen kötetben 516 illet közölnek. Pl. a gróf Zsadányi, törökszentmiklósi Almásy, a gróf Várkonyi Amade, a gróf csíkszentkirályi és krasznahorkai Andrásy, a gróf nagyapponyi Apponyi, a báró borosjenői Atzél, a báró losonczi Bánffy, a gróf németújvári Batthyány, a gróf karancsberényi Berényi, a gróf bethleni Bethlen, a nagybossányi Bossányi, a rajeczi Burián, a gróf Degenfeld–Schomburg, a gróf trakostyáni Draskovich, a gróf galathai Esterházy, a nagyjókai Farkas, a gróf tolnai Festetich, a földvári és bernáthfalvi Földváry stb. családok egyes tagjai vonatkozásában.

Pandula Attila

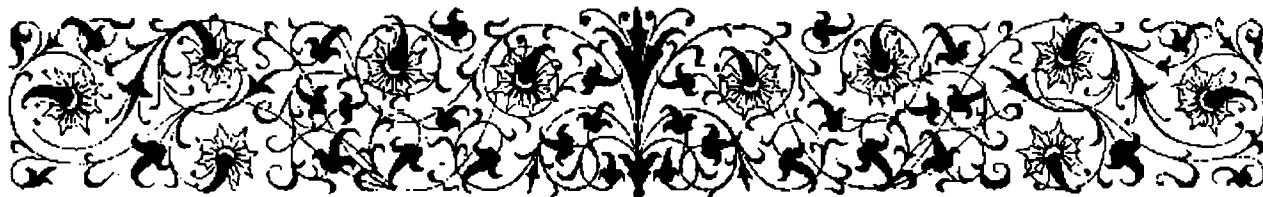
*OLEKSZIJ FILIPOV: Taemnicja gepba Podkarpatszkoj Ruszi.
Karpati Könyvkiadó, Uzsgorod 2006. 47 p részben színes illusztrációkkal
ISBN 966 – 671 – 115 – X*

A szerző a kárpátaljai – ukrain heraldikai élet igen aktív, jeles alakja. Jelen publikációjában széles levéltári kutatásai, illetve a különböző nyelveken megjelent szakirodalmak – ukrán, szlovák, cseh, angol – alapján állította össze Kárpátalja (Podkarpatszkij Risz) címertörténetét.

Részletezi a különböző elképzeléseket, terveket. Ír arról, hogy ez a címer hol helyezkedett el az ún. első Csehszlovák Köztársaság különféle címerein: nagy-, illetve középcímerein.

A címerrel kapcsolatosan – röviden – ír egyes személyiségekről, olyanokról (pl. Gagatko Ondrej, Volosin Augustin), akiknek valamilyen köze volt a szimbólumokhoz. A kötet közli a címerekkel kapcsolatos, 1920–1991 között keletkezett dokumentumokat, eredeti nyelveken. Az anyag az első Csehszlovák Köztársaság, illetve kisebb részt a mai Ukrajna címerhasználatát jelenti.

Pandula Attila

HÍREK

2006. november 24-én (pénteken) a Magyar Országos Levéltár dísztermében volt Gilicze János *A földéaki Náray család története* című könyvének bemutatója. A *Régi magyar családok* című sorozat 5. köteteként megjelent művet Dr. Halmágyi Pál, a makói József Attila Múzeum igazgatója ismertette.

A Slovenská genealogicko – heraldická spoločnosť, a Slovenska národná knižnica és a pozsonyi Komenský Egyetem Levéltár és Történelem Segédtudományai Tanszékének közreműködésével, 2006. október 25–26-án, Tudományos ülészeket rendezett Turócszentmártonban. A téma a genealógiai kutatások szlovákiai története volt. Az ülészekon mód nyílt vitára, illetve aktuális kutatási, módszertani kérdések megvitatására is.

Prof. Dr. Eckart Henning M. A. (Berlin) jelentős nemzetközi tudományos elismerésben részesült. A Commission Des Prix et médailles – Confédération internationale de Généalogie et d'Héraldique (Párizs), Dr. Vajay Szabolcs professzor, díszelnök vezetésével a „Prix László de Bohus 2006” díjban részesítette a német professzort metodológiai érdemeiért, elsősorban az *Auxilia historica* című, 2. kiadásban, Kölnben, 2004-ben megjelent műve kapcsán. Henning professzor e kitüntetés 10. elismertje, és egyben az első német kitüntetett.

CSALÁDTÖRTÉNET

Előadássorozat a TIT

(Tudományos Ismeretterjesztő Társulat)
József Attila Szabadegyetem keretében

Kiemelten javasolható „magán” genealógiai kutatóknak.

Helyszín: Kossuth Klub

(Budapest VIII. Múzeum u. 7.)

Az előadások 18 órakor kezdődnek.

Előadó: Dr. Pandula Attila

Jelentkezni, érdeklődni lehet: Bohus Zsuzsánál

tel.: 338–4054, 338–4052.

Időpontok, témák:

1. 2007. 02. 14., szerda – Családtörténet gyakor és ma.
2. 2007. 02. 28., szerda – Miből írhatunk családtörténetet?
3. 2007. 03. 14., szerda – A főnemesség.
4. 2007. 03. 28., szerda – A nemesség.
5. 2007. 04. 11., szerda – Erdélyi nemesség.
6. 2007. 04. 25., szerda – Polgárcsaládok, értelmiségi családok.
7. 2007. 05. 09., szerda – A parasztság.
8. 2007. 05. 23., szerda – Hogyan kutassuk családunk történetét?
9. 2007. 06. 06., szerda – Méltóságok, hivatalok, tisztségek és a családtörténet.
10. 2007. 06. 20., szerda – Őseink képe, képi ábrázolásai.

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben lehetőleg végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) fogad el. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratokat technikai okokból nem tudunk közölni. Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni.

Az egységes jegyzetapparátus érdekében tisztelettel kérjük az alábbiak betartását: – A hivatkozott művek szerzőinek nevét kurziválni kell; nem kurziváljuk viszont szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg (pl. Szerk.: Domanovszky Sándor.). Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel (–) válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk (pl.: *Domanovszky Sándor.*).

– Az oldalhivatkozáskor kérjük az oldal sorszámát megadni, a tól–ig-oldalszámok és évszámok esetében nagy kötőjelet (–) írjunk (38–40, 61–72).

– A hivatkozáskor csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem.

– Ha a hivatkozott mű esetében több kiadási hely van megadva, az egyes helységeket rövid kötőjellel válasszuk el egymástól (pl.: Wien–Köln; Budapest–Debrecen). Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig rövidítve írjuk ki (Bp.) A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni (pl.: Bp.,)

– Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely,

és év után zárójelben tüntessük fel. Pl.: (Monumenta Hungariae Historica).

– Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után „In” szócskát írunk, és közvetlen utána adjuk meg a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőt.

– Folyóiratban megjelenő cikkekre történő utaláskor nem tesszük ki az „In” szócskát. A hivatkozott folyóirat címét kurziváljuk, és utána tegyünk vesszőt; ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána pedig az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám. Pl.: *Történelmi Szemle*, 1 (1958) 1. sz. 52.

– Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott szerző családi nevét teljesen megismételve, keresztnévét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, utána pedig az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. (Pl.: Nagy I.: i. m. 32.). Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, az „Uo.” jelet kell használni. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy az utóbbi/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen el kell különböztetni (pl. rövidített címmel, vagy a megjelenés évével) és erre hivatkozni. Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, eltérő kiadási hely és év esetén ez utóbbiakat is feltüntetni. (Pl. Nagy I.: i. m. II. k. Pest, 1858.)

– A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.

– Írásaikat minden esetben 3,5” formátumú kislemezen Word for Windows ’95, ’97, ’98 vagy ’2000 szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe egy nyomtatott kéziratpéldány kísé-

retében. A szöveget balra zártan írják, és azt a kurziválás, kövérítés és jegyzetszám-emelés kivételével ne formázzák.

– A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t.

– A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „végjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek az eddigi gyakorlatnak megfelelően a tanulmányok végére kerülnek.

– Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális lemezen a kéziratához csatolva be-

küldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek.

– Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat ne számítógépes programban készítsék, hanem azokat kézzel megrajzolva csatolják a tanulmányhoz.

A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különlenyomatokat készítettünk, melyeknek árát levonjuk a szerzők tiszteletdíjából.

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 2007-re belföldi előfizetőink részére **1400 Ft**, amelyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére az *előfizetési díj* változatlan:

Európában **25 EUR**, a tengeren túlra **30 USA \$**

Az előfizetés bankszámlaszáma:

ERSTE BANK

SWIFTKÓD: PO SBHUHB – „11991102–02103006–00070010”

Magyar Történelmi Társulat – Turul.

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

PELBÁRT JENŐ: Az 1860–1861-es londoni Kossuth-bankók RESURGO vízjelei	65
VÉBER JÁNOS: Váradi Péter címerhasználatáról	75
PETROVICS ISTVÁN: Hunyadi János és a temesi ispánság	79
SZÁLKAI TAMÁS: A bajor állami és kerületi címerek	86

2. Kisebb rovatok

HORVÁTH LAJOS: A Kossuth-címer terve 1956-ból	94
NIKOLICZA ERIKA: A Magdeburgi Jog Közép- és Kelet-Európában. Beszámoló a magdeburgi Eike von Reggow-ösztöndíj keretében végzett kutatásokról	95

Konferenciák, rendezvények

KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN: Intercongress Nagykanizsa. Nemzetközi Heraldikai és Genealógiai Konferencia, Nagykanizsa, 2007. június 2–3.	98
--	----

3. Könyvismertetés

<i>Szögi László</i> : A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára. Repertórium. (ism.: Draskóczy István)	101
<i>Bernád Rita</i> : A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára II. Oklevél és iratjegyzék. Canonica Visitatiok mutatója. (ism.: Draskóczy István)	103
<i>Varga Júlia</i> : A Nagyváradi Jogakadémia (1780–1848) és a Püspöki Szeminárium (1741–1848) hallgatósága. (ism.: Draskóczy István)	105
<i>Solymosi László</i> : Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecsétani tanulmányok. (ism.: Draskóczy István)	106
<i>Mediaevalia Transilvanica</i> Tom. VII–VIII. 2003–2004, nr. 1–2. (ism.: Draskóczy István)	108
<i>Milan Sismis</i> (kiadó szerk.), Janka Farkasová–Milan Sismis (szerk.), a szerkesztésben közreműködött: <i>Igor Graus</i> : Erbové listiny. Vernované profesorovi Jozefovi Novákovi. (ism.: Rainer Pál)	109
<i>Vásárhelyi Miklós–Szluha Márton</i> (összeállítása): Magyar császári és királyi kamarások ősfái 1740–1918. I. kötet A–C. (ism.: Pandula Attila)	110
<i>Olekszij Filipov</i> : Taemnicja gepba Podkarpatszkoj Ruszi. (ism.: Pandula Attila)	111
Hírek	112
Szerzőink figyelmébe –Tájékoztató	113
Előfizetési felhívás	114

